

ADATOK
HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

BEREGMEGYÉRE ÉS KÖRNYÉKÉRE.

IRTA

LEHOCZKY TIVADAR.

— II. KÖTET. —

AZ ŐSKORTÓL A MAGYAROK BEJÖVETELÉIG.

— KÖRÜLBELÜL 320 ÁBRÁVAL. —

ÁRA 2 KORONA.

ENNEK FELE A MUNKÁCSI ÁRPÁD-SZOBOR ALAPJÁRA ESIK.

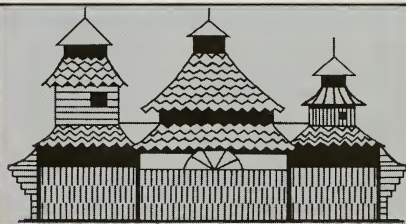

MUNKÁCS,
GRÜNSTEIN MÓR KÖNYVNYOMDÁJA
1912.

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

ADATOK
HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

BEREGMEGYÉRE ÉS KÖRNYÉKÉRE.

IRTA

LEHOCZKY TIVADAR.

———— II. KÖTET. ————

AZ ŐSKORTÓL A MAGYAROK BEJÖVETELÉIG.

———— KÖRÜLBELÜL 320 ÁBRÁVAL. ————

MINDEN JOG FENTARTVA.

MUNKÁCS,
GRÜNSTEIN MÓR KÖNYVNYOMDÁJA
1912.

I. Kőkorszak.

Az 1892. évben megjelent „*Adatok hazánk archaeológiájához*“ című művem I. kötetében az ős-, illetve kőkorszakról számos felvilágosító ábrák kíséretében bővebben értekezvén, megjegyzem, hogy a nézetek azóta újabb tölfedezések és kutatások következtében némileg tisztultak ugyan, de a fölötte borongó homály még távolról sem oszlott el. Tudósaink voltaképen sohasem fogják kellően megállapítani sem a földünk korát, létezése, keletkezése s fejlődésének valódi folyamatját, sem azt a lebegő kérdést tisztán megfejtteni, hogy az ember, mint az élő teremtmények e legkiválóbb lénye, mikor és hogyan keletkezett s hogy terjedt szét a földtekén. Az eddigi vélekedések e kérdéstről nem egyebek, mint egyes élénk elmék képzelődései s olyik gyarló állításai, melyeken a higgadtan gondolkodó vajmi gyakran mosolyogni kénytelen. Hiszen tudósaink között most már akadnak olyanok is, kik nem elégedve meg földtekénk problémájával, a Hold, Mars és Vénusz csillagainak belső tartalmáról és életéről is nyilvánítják meggyőződészerű véleményeiket s így földünk s az emberiség eredete s fejlődése kérdését is a néhány gyarló lelet nyomán már megoldottnak tekintik. Szerintem az a néhány hiányosan feltűnt, állítólag *jégkorszakbeli egyes állkapocs és koponyatöredék*, még vajmi csekély bizonyítékul szolgálhat e nagy kérdésnek minden kétséget kizáró módon való megoldására. A jövő bizonyára bővebb, biztosabb adatokat fog még nyújtani, melyek a további haladásnak utját irányítani s az eddigi nézeteket derültebb fénybe helyezni, tisztábban megvilágítani képesek lesznek.

Az emberiségre nézve az eddigi enemü leletek és fölfedezések közt első helyen áll a *heidelbergi* vagy maueri *állkapocs*, melyet löszréteg alatt homokban őselefánt, orvszarvu és ősmedvecsontok mellett találtak. Fő megkülönböztető jellegéül veszik azt, hogy *állcsuca legömbölyített*, míg a mostani embereké *csucsos*, kiszögellő. — 1856-ban Düsseldorf és Eberfeld között a *Neanderthal* egy apró mészkő barlangjában, elől a bejáratnál talált csonka ember-csontváz és a *koponya felső lapjáról* ugyanazt megállapíták; aminthogy az azóta feltűnt spy-i, krapinai (horvát), gibraltári, a francia mousteri, — ala chappellei, — ala ferassiei. — charentei, —

belgiumi, — malarnardi, morvaországi, strambergi, sipka-barlangi, ochosnai, a brüxi csehországi, a brünni galley-hill-i és más több vidéki hasonló hiányos csontleletekből is az ősember multját, alakját, sőt származását is megállapítani igyekeznek; tekintettel arra, hogy e leletek állítólag *diluviumi* — jégkorszakbeli — rétegben s itt-ott őskori állatok és durva kőeszközök mellett fordultak elő. Ezek nyomán az illető egyes szaktudósok és kutatók azt is vélik megállapítani, hogy az ősemberek, például a *homo chapellensis*, Boule véleménye szerint a *harmadik interglaciális időszak végéről* valók s mivel állkapcsuk gömbölyded, Topinard francia tudós véleménye szerint, állatias és majom-alakúak voltak; mi ellen azonban Prunner Bey tudós kételkedését kifejezé. Az is sajtóságos e vélemények megítélésére nézve, hogy például a Maska tanár által 1882. évben a morvaországi Staremberg melletti Sipka-barlangban kiásott kifejlődött egyén állkapcsán oly fogak voltak, minők 8—10 éves gyermek fogazatának megfelelnek, miből több tudós egy valószínűságos *óriásgyerek* létezésére következtetett, miglen más szakértők megfejtették, hogy itt az ugynevezett harmadik fogzásnak ritka esete foglaltatik. A vélemények ily eltérése előfordult a tudósok által a hiányos csontváz alapján rekonstruált fej és emberalakra nézve is. Így dr. Wilser Lajos német autropológus szerint az európai ősember középtermetű, erős növésű alak volt, rövid nyakkal, nagy hosszukás fejjel; homloka alacsony, koponyája lapos boltozatu volt. Arcának az erős szemöldökök, a széles és lapos orr, az előre ugró áll, kidomborodó ajak állati kifejezést adtak. Fogazata a mai emberekéhez hasonlított s naivul megjegyzi, hogy a majmoknál még most is meglevő hatalmas szemfogak nála már hiányoztak! Széles válla, erős, de aránylag rövid karjai voltak, törzse hosszukás, hasa lelógó, lábai vékonyak, a térdben még nem egészen egyenesedtek ki, a lábfej már egészen emberi, a *két lábon járásra* alkalmasak, a láb hüvelykujját azonban még külön mozgathatta! Hajzata a mostanihoz hasonló volt ugyan, de testét helyenkint dusabb szőr fedte, ellenben bajusza és szakálla nem nőtt! Szerinte ez ősember már közelebb állott az emberhez, mint a majomhoz! Más tudósok, így Fraipont, Manouvrier, Michel R. az akkori embert 160 cm. magasnak, zömöknek és izmosnak állítják, ki rövid lábu és karu, durva arcu és csunya állatias fejü volt. Szeme felett hatalmas taréj emelkedett ki bozontos szemöldökkel; koponyája hosszú, fent lapos volt. Szeme nagy, orra széles és lapos, szája és környéke a fogakkal előre állott. Végcsonthai durvák, vasokasak és végrészekben zömökek valának. Medencéje magas és keskeny, térde sohasem volt kinyujtva s ennél fogva gerincoszlopa görbült és jártában előre hajlott termetű volt; vad kinézésű és majomhoz hasonló. Természetes, hogy sokan ezt kétségbe vonják, úgy azt is, hogy ez ősember szellemi tekintetben az értelem legalacsonyabb fokán állott s így az

állattól csak abban különbözött volna, hogy beszéde csupán legszükségesebb környékbeli tárgyakra vonatkozó néhány hangból állott, s hogy egyebet, mint fából és kőből a neki szükséges eszközöket kezdetlegesen kikészíteni, tüzet gyujtani és rakni, rossz időben barlangba bebujni s halottait eltemetni, tudott volna! Wilser az ily embereket *Homo primigenius*-nak nevezte el, míg Klaatsch *neandervölgyi* embernek mondja, mely szerinte egy külön rasszt képezett.

A neandervölgyi ember e szerint Európa legrégebbi őslakója lenne, mely a leletek szerint egész Európában elterjedt, mennyiben eddig Spanyol-, Francia, Német-, Morva és Horvátországban is megállapították a jelenlétét. De származása eddig kellően még nincs kinyomozva; ismeretlen, hogy a harmadkorban honnan került elő és hová tűnt el. Némelyek állítása szerint teljesen kipusztult s hogy helyébe a diluvium utolsó harmadában új, tökéletesebb emberfajok jelentek volna meg Európában, kiknek értelmi erejük nagyobb lett volna. Ez új jövevények már a *paleolith*-féle (újabb kőkori) kőszerszámokat készítették, míg az előbbieket eredeti kulturája az *eolith* (őskőkori) készítésében merült ki. Vagyis, hogy ezek hasított kőszerszámok durvábbak, amazoké pedig valamivel finomabb készítésűek voltak. Az előbbienekre plane még azt is ráfokták, hogy *emberfalók* lettek volna, mert a krapinai barlangban egy, kissé megpörkölt ember-csontot is találtak. Nézetem szerint mindezen állítások legnagyobb részben nem egyebek, mint egyes elfogult kutatók kiszínezett képzelődései, egyéni fantasztikus mesés állításai, melyeket azután mások vakon nemcsak elfogadtak, de minden kritika nélkül tovább terjesztettek.

Igy Mayer Hyatt, ki az említett koponyatöredékből nézete szerint szintén ősemberfejet konstruált, állítja, hogy az ősember kiálló taréjos homloku s majomképű lett volna s így átmenetet képezne a majom és ember között. Balgaság! Hiszen még napjainkban, 1908-ban lipthói szakközegeink egy, a Vág partján fenakadt, vadászok által lenyuzott és eldobott *medve vázában atléta ifjura véltek ismerni*; s érdekes az is, hogy a majmok miért maradtak volna meg ősi időktől folyvást eredeti állapotukban mostanáig, míg az ember azoktól eltérő alakúvá változott! Bizonyos az is, hogy a természetben teljes egyformaság nincs; tökéletesen egyenlő két tárgy nem tétezik s így a hiressé vált őskoponyák és töredékei a közlött ábrák tanúsága szerint sem egyöntetűek, aminthogy az emberek milliói közt sem találhatik két egyenlő egyén s ennél fogva a fennálló változatosság kedvéért bizony előfordul jelenkorban az is, hogy környezetünkben akadnak kiálló homloku, beesett élénk szemű fölötte taréjos majomképű és testalkatu feleink, kiknek csontvázaiból tudósaink könnyen ily téves véleményeket kozkázthatnának. Épen úgy, mint néhány évtized előtt *Dubois* Jenő, hollandi

katonarvos, ki Jáva szigetén, Tini helység közelében egy kiásott koponya és csontka csontvázból a híressé vált jávai *majomembert* (*Pithecanthropus erectus*) vélte fölfedezni, a lelet helyét pedig harmadkorinak minősítette, minek téves voltát azonban csakhamar a Selenka-féle expedíció teljesen megállapította; kijelentvén, hogy a csontváz gilbon-féle majomtól való! Így vagyunk mi körülbelül a többi eddigi leletekkel is. De talán még a jégkorszakokkal is, melyeket az egyes találók és tudósok az őskori koponyák és csontvázak leleteinél, oly merész határozottsággal a glaciális, interglaciális (jégkorszakközi) első, második és harmadik járataira és azoknak kezdeti, közép és végső, sőt harmadrészeire, épen úgy, mint a kalendárium készítőik az esztendőket, szakokra osztják. Pedig azt hiszem, hogy ebben épen úgy tévedhetnek, mint a csontvázak őskorának és minőségének megállapításánál. Midőn a neandervölgyi koponyatető 1872-ben a tudományos világban oly nagy zajt ütött, Virchow Rudolf, német elismert tudós, annak még ősi voltát is kétségbe vonta s a napoleoni hadjáratok valamely kozák katonájához tartozónak minősítette. Különösnek is látszik az, hogy például a combe-cappellei hasonló leletnél, valamint a laugeriei-bassei csontváznál tizenkét más barlangi tetemeknél pedig százakra menő átfurt kagylóból álló nyakdiszt is találtak, az 1871. évben hazánkban Nagysápon diluviumi löszrétegben, az akkor nagyhirré vergődött és külföldi tudósoktól is nagy méltatásban részesült koponyáról pedig, melyet különösen *Rutot* tudós a diluvium végén feltűnő rövidfejű emberfajának nyilvánított, kiderült, hogy nem lehetett ősrégi, mert közelében, ugyanazon löszrétegben *vascsatot* találtak. Ennek következtében azután el is hallgattak vele.

Mi több a felfedezőik s autropológusok az említett koponyatöredékekből még azt is meg akarják állapítani, hogy a jégkorszaki hosszufejű (*dolichocephal*) emberfajok Afrikából, a szélesfejű (*brachycephal*) népfajok pedig Ázsiából kerültek volna Európába s hogy ezek utódai a neandervölgyi ősemberfaj kivételével, nem halltak ki, hanem maiglan élnek Európa mostani lakosságában! Ilyen a földközi tengeri rassz, — az északi teuton, vagy germán rassz, kik hosszufejűek, míg az alpesi rassz, szélesfejű népség. Csodálatos, hogy e tudósok egyes koponyatöredékekből dedukálják ezt, holott észtanilag egyes adatra nem lehet és nem is szabad általánosítást alapítani.

Ugy látszik, hogy az e korig a Spanyol, Francia, Belgium, Svajz, Horvát, Morva s más országokban feltűnt egyes ily leletek nagy zajongással történt elhíresztelésénél nemcsak a tudomány iránti buzgóság, hanem a lokális patriotizmus vagy épen önérdek is közrehatott; nem akarván egyik-másik elfogult kutató és régész, vagy épen erre vállalkozó antiquárius és műkereskedő az alkalmi dicsőségtől és esetleg anyagi hasznától elmaradni. Nagy, rendkívüli

méretü dolgot látván ők abban, hogy mily dicsőség és hir háramlik arra az egyes országra és vidékre, melyben napfényre került az állítólagos „homo primigenius, a homo neandertaliensis, homo moustériensis, homo chapellensis, homo auriguacensis“ stb. homunkulusz. Pedig úgy tudom, hogy hazánkban is előfordultak ily érdekes leletek, vannak megmentett csontvázaink körülrakva primitív kőeszközökkel; de hát itt nem szokás a tulzajos kikürtölés.

Ha a főntebb említett áthonosítás, t. i. hogy afrikai és ázsiai ősemberek a jégkorszak végéről Európába kerültek s utódaik maiglan itt élének, való és kétségtelenül beigazolvá lenne, ugyan könnyen lehetne megállapítani azt is, hogy azon paleolith kőeszközökkel ellátott őskori lelhelyek, melyek hazánk egész területén előfordulnak, csakugyan ezektől és utódaiktól erednek. Kik ugyanis idők folyamában elszaporodván, barlangjaikat s azok környékét megunván és elhagyván, családaiikkal együtt tovább költöztek s alkalmas helyeken letelepedtek s így egész Európában s különösen nálunk is elterjedtek.

Ilyenek lehettek e szerint valószínűen azok is, kiknek nyomai a borsodmegyei Bella- és Szeleta-barlangokban előfordultak, sőt egyes kőeszközök, szakócák és vakarók a miskolci belső telkek talajából előkerültek. Ezen őskori népségnek nyomai különben az eddigi leletek tanúsága szerint, hazánk egész területén fordulnak elő. Az egyes muzeumokban és magángyűjteményekben ily kőeszközök sokasága és különfélesége ezt tisztán igazolja. Az én szerény gyűjteményemben is néhány ezer darab találtatik, a különféle tömördek szilánkokon és kétszáznál többre menő kisebb-nagyobb szépalaku obsidian és kovakőmagon (mukleuson) kívül.

Muzeumainkba s a magángyűjteményekbe egyes hazai barlangokból is kerültek paleolith és neolith-féle kőeszközök. Az agtelki Baradla nevű barlangot báró Nyáry Jenő, jeles régészünk alaposan kutatta át, s arról ábrákkal illusztrált érdekes művet adott ki s én magam is még diákkoromban és később is e barlang Csontház nevű mellék, kápolnaszerű ágában csontokat és durvacserepeket gyűjtöttem; úgy a tornamegyei szádélői mérföldnyi hosszú sziklahasadékban is, hol az őskortól fogva a történeti korig ily nyomok s ereklyék bőven taláthatnak. De palaolith-féle durva, pattintott kőeszközök nagy mennyiségben előfordulnak különösen Bereg megye területén is. Így Munkács határában az azt környező hegyeken, Lovácska, Gallis és *Pálhegyen* is. Itt három egymástól távolabb eső helyen ily őskori tanyaféle kulturrétegben odahordott számos különféle alaku görelykövek között, sok durván készített pattintott késpengét, lándzsahegyet, vakarót, kovaszerű faopálból nagyzott szakócákat s egyéb kőeszközöket gyűjtöttem. Ezenkori népekről véleményem az, hogy e tájra valószínűen Észak vagy Kelet felől ideérkezvén, ott, hol a természetnyújtotta alkalmas sziklaodukra, barlangokra nem akadtak, földbe vajt putrik-szerű lebujaokba hú-

zódta, míg nyaranta künn a szabadban lombosfák és szinek árnyában tanyáztak. Ez a nép azonban már nem volt oly értelmetlen, minőnek némelyek talán alaptalanul minősítik. Hiszen mint emberek, már természeti képességüknél fogva, az állatokon felülemelkedvén és sajátlagos észtehetséggel bírván, belátásuk szerint, a jót a rossztól megkülönböztetni tudták s így környezetük viszonyait, azok előnyeit és hátrányait is megítélni s megválogatni képesek voltak. Ennélfogva oly helyeket választák ki magoknak tartózkodásra, melyek folyók, patakok mellett feküdtek, hol vaddus erdők és halászó vizek kínálkoztak. Így könnyen jutottak eleséghez, míg az elejtett vadak szőrmes bőreit ruházatra, takarókra s csontjait, különösen a szarvas-agancsokat különféle házi és védelmi szerszámokra felhasználhatták; míg mint kezdő geológusok a folyók és patakok partjairól s a hegyek sziklatörmelékeiről alkalmas követeket gyűjthettek metsző és vágó szerszámaik kikészítésére. Később a Neolith-korban a fokenkénti tapasztalatok következtében izlésük és igényök finomodván, nemcsak kőeszközeiket csiszolás és lyukasztás által célszerűbbre átalakíták, hanem az ősfoglalkozásra is nagyobb gondot és szorgalmat fordítván, nemcsak vadászattal és halászattal, hanem állattartással és földműveléssel is foglalkoztak, kezdetleges módon kézi őrlőkövekkel megdarálták a magokat és a fazekas iparban is tökéletesedtek. Ez állapot kiválóan a *munkácsi Kishegyen* feltárt számos neolithkori tanyahelyen, valamint a *beregvérgárdói* nagy területen napfényre került számtalan adat tiszán előtűnteti.

Az itt egykor, ugylátszik hosszabb ideig tartózkodott népek meglegedetten élhettek. Sőt némi vallási érzülettel is bírhattak, melyet bensőjökben az ég magasztossága felköthetett. Mert míg a Nap jótékony hatását hálásan élvezték, addig a koronkint menydörgő és gyilkoló tüzes villámoktól, az elsötétedett ég borzasztó haragjától rettegték! Ez képezhette alapját az ősi hitnek, mely lényegében maiglan tart. De bizonyára háladatos szívvvel üdvözlék a tavasz ébredését is, aminthogy azt, valamint a tűz és víz elemét még jelenben is az egész világ husvétkor bár különböző módon és címen ünnepli. — Halottaikat előbb eltemették, időmultán pedig elhamvaszták s halmok alá rejték, mint az a munkácsi és kustánfalvi ily halmokból kítűnik.

Kőkori leletek Beregmegyében.

Hogy Beregmegye mostani politikailag elhatárolt területén már az őskorban ily emberek laktak, azt mint főntebb érintém, a számos helyen napfényre került *kőkori* ereklyék és emlékek kétségtelenül igazolják. Részint véletlenül feltűnt leletek, részint tüzetes kutatásaim révén gyűjteménybe került ezernyi ily tárgyból megállá-

pítható immár ezen véleményem szerint számszerűen soha meg nem határozható, de mindenesetre négy-ötezer év előtti időben itt élt ősemberek életmódja. — „Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegeyre és környékére“ cím alatt kiadott mintegy négyszáznyolcvan ábrával illusztrált művem I. kötetében számos helyet említek, amelyeken itt kőkori emlékek előfordultak. Ezek a következők: Ábránka, Árdánháza, Báabafalva, Bégány, Bene, Beregardó, Beregszász, Beregszólós, Cserejóc, Dávidfalva, Dombok, Drágabártfalva, Dercen, Fornos, Frigyesfalva, Hársfalva, Háthegey, Ignéc, Iványi, Kendereske, Klacsanó, Kucsova, Kustánfalva, Lóka, Lovácska, Makkosjánosi, Medence, Mezókaszony, Munkács, Nagy-leányfalva, Nagymuzsaly, Órhegyalja, Pálos, Pálfalva, Papfalva, Pisztraháza, Polena, Pósháza, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva), Tövisfalva, Volóc, Zsófiafalva. Azóta is folyvást igyekeztem az adatokat gyarapítani ezen érdekes régi, homályos kor felderítésére s részben az Archaeologiai Értesítőben közölni.* S mennyiben meg vagyok győződve, hogy minden művelt és hazáját szerető egyént érdelni fogja e megye legújabb őskorát ismerni, azért nem mulaszt-hatom el e tekintetbeni újbbi tapasztalataimat röviden itt előadni. Adataim szerint mintegy negyvenöt helyen tartózkodtak hajdan itt az akkori ősemberek, még pedig leginkább úgy, hogy a magasabb terepeket választák ki magoknak tanyázó helyeikül, valószínűen azért, mert akkor a sikterületet vizek áraszták.

E tekintetben érdekes a klacsanói határhoz tartozó Munkáctól északfelé mintegy három kilométernyi távolságban a Latorca jobb partján emelkedő 299 méter magas *Lovácska* és a vele némi horpadással egyesült *Gallishegy*, mely kizárólag trachitközetből áll. Lovácska magas, meredek csucsban emelkedik, de lefelé terjedező alja különösen északi oldalról fensíkszerűen lapul, míg nyugati oldalával vele egybekapcsolt Gallishegy úgy a déli, mint a nyugati oldalán meredek és hosszan terjed észak felé. Itteni kutatásaim közben a magaslatok sziklás ormain, vizmosta árkaiban s forgatott lejtőin rájöttem, hogy a kőkorbán az ősember leginkább fent a hegyormón szeretett tanyázni. Itt több helyen akadtam kulturrétegre, égetett, feketés helyekre, melyek 60 cméternyire mélyen feküdtek a földszinttől. A tüzhelyetképezett néhány kő- és agyagtapasz mutatá a tanyahelyet, melyet a hideg ellen lakásul használták úgy, hogy a kiásott vermet kitapasztott ágakkal és földdel befedték. Itt állatcsontoknak, fogaknak csak csekély elmállott töredékei maradtak meg, de annál több különféle tüzkőből pattintott műszerek, fegyverek és ezeken kívül agyadedények cserepei. Akadtak obsidianból és kékes átlátszó szarukőből készített késpengék, egy

* Az Archaeologiai Értesítőben beregmegeyi kőkorról irt közleménycim megjelentek az I., II., III., VI., IX. Új folyami III., XI., XIV., XV., XVI., XIII., XXVIII. és XXX. kötetben.

ilyen 12 cm. hosszú és a közepén 3 cm. széles, a másik 11 cm. hosszú és cm. széles és nyílvégek, de legtöbb eszközt csináltak egy szürke és barnás színű kemény tüzköből és kovából, míg a parittyá és egyéb sulyokköveket a vizek görelyeiből kiválaszták s felhordották. A gyűjtött kőszközök közt van kőszekerceféle lándsa csucs, késpenge, nyílhegy, különféle kőmag lepattintott sávakkal stb. Érdekes az itt talált két nagy 15—16 cm. terjedelmű és 1½ kilogramm sulyú kékes szarukőnukleus, melyek egy kulturrétegből kerültek elő. Rajtok lepattogatott sávok látszanak. A cserepek közt nemcsak durva homok és fővény vegyületű agyaggyártmányok, hanem különféle körülfutó bekarcolt vonalakkal, sáv és körömbenymatokkal ékitett, sőt dudorokkal is ellátott vastagabb és vékonyabb edények töredékei is találtattak. Hogy az itt tanyázók a magas, meredek helyen nem a legnagyobb kényelemben élhettek, gyani-tom, mert hisz a szükséges ivóvizet is a hegy lábánál elterülő síkságról kellett naponkint felhordaniok s talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy innen csakhamar áttelepültek a mostani Munkács várost délkeletről környező alacsonyabb előhegyekre.

Beregszász.

Ujabb leletek.

Az itteni *Szunyog* nevű szőlőhegy felső lejtőjén több helyen a forgatott földben több csomó égetett *agyag-kupokat* találtam, melyek többnyire már darabokra törve valának, mégis alakjuk és rendeltetésük jól kivehető volt. Egy helyen huszonhat kupocsucsot különböztethettem meg. A száznál több törmelékből egy egészet sem tudtam összeállítani, idomukra hasonlítanak a tompított végű cukorsüveghez, alsó sima fenéklapjuk 10—12 cm. átméretű, felső keskenyebb részek pedig lapos, vagy csak némileg gömbölyített és 2—6 cm. közt váltakozott s itt egy centiméterig terjedő oldal-lyukkal valának átfurva. Némelyik a tüztől kőkeményre volt átégetve s belül is téglaszerűen piritott, míg a többi színre nézve pirosak, sárgások és szürkék. A 26 darab tüzi-kutya (mert másnak nem tekinthetők), magassága 10—24 cm. közt váltakozhatott és korjellegökre határozottan mutat az, hogy egyik jól kiégetett darabban egy kétélű 2½ cm. hosszú és egy cm. széles fejéres kovakő-késpenge volt begyurva, mely az oldalából félig kiált; mi a kőkorszakra vall. Mint az ott dolgozó emberektől értesültem, ez agyagkupok két, a tüztől pirosra égetett 2—3 méter átmérőjű mélyített helyen körbe állítva találtattak, mi arra mutat, hogy nagy tüzelő helyet képeztek, talán épen emberhulla hamvasztásra is használtattak. Közben cserepek és agyagtapasok is heverték, melyekből néhány darabot felszedtem, a rögökön áglyenyomatok voltak s így valamely agyagtapasznak maradékai. Itt leltem három salagszerű rögöt is, mi erős tüzege-

tésre gyaníttat. A cserepek különféle agyagedények töredékei. Némi távolságban ezektől egy durván készített agyag-tálacska is került elő, mely 13 cm. átméretű és fekete, füstös volt, mécsesnek használták. A *Kerekhegyen* is csücskös szélű edények cserepei mellett hosszú, három kétélű *obsidiankéspenge*, egy 4 cm.-nyi magas és 3 cm. széles ily kőmag és számos obsidianból és jaszpiszból pattintott szilánk találatot, valamint különféle durva agyagcserép. Érdekes a maga nemében az a hamvasszinű quarcitból csiszolt 20 cm. hosszú s közepén 3¹/₂ cm. vastagságú *ökölkő* (boxer), melynek egyik vékonyabb vége gömbölyű s fogantuúl szolgál, míg a másik 5 cm. széles és félkörű élbe megy át. Kova, obsidian és más tűzkő szilánkok a szőlőhegyeken sűrűn fordulnak elő.

Beregvégardó.

A Beregszásztól Északnyugat felé idáig terjedő szőlőhegy lejtőin és alján, különösen a Vérke folyó partjáig nyuló lapályon is tömérdek kőkori tanyahely fordul elő. A szőlőtalaj forgatása közben lépten-nyomon tűnt fel a cserepekkel, égetett rögökkel és hasított, részben csiszolt kőszerszökökkel sűrűn behintett neolith-korbelti kulturhely. E lankás területen évezredek előtt lakott nép még nem ismerte az ércet s kizárólag kőszereket használt, de a fazekas (kerámi) mesterséghez már jól értett, mert a szekérszámra szedhető cserepek között csinos alakuak és leginkább hullámos vonalakkal díszítették is fordultak elő. Ők *földalatti putrikban laktak* s vadászat és halászattal foglalkoztak, mire a vad és halban bővelkedő vidék nekik elegendő módot nyújtott, de mint a napfényre került kézi őrlőkövek darabjai mutatják, már magok őrlésével is bibelődtek. Ők a kemény kova és obsidian kőzetből patogatás által készítették vágó- és szuróeszközeiket, a puhábbakból pedig csiszolás által. Gunykóikat agyaggal kitapaszták és sövényvel befont fedeleiket földdel berakták. Erre mutat a sok jól kiégetett rög és ágleNyomat. A gunyhó főhelyét képezhette a *tűzhely*, mely vesszővel befont és agyaggal kitöltött köröndös volt. Ennél főzték és sütötték étkeiket s hideg időben melengeztek s heveréztek, míg nyaranta lombos színekben, vagy a fák árnyékában éldegéltek. Sajátságos, hogy a tömérdek edénycserepek közt vajmi ritkán akadtam egész és ép példányra. Sikerült mégis egy ép csuprot szereznem, mely 10 cm. magas, szája 8 és sima lapos feneke 7 cm. átméretű, öble 9 cm.-nyi, füle nem volt, anyaga fénylő iszappal vegyített, nyakánál hármas bearcolt körülfutó hullámos vonallal ékített. Voltak *talpas poháralaku* agyagedénykéik, melyekből az egyik 8 cm.-nyi s csak kissé sérült. Fazekaik, szilkéik fülekkel vagy kiálló dudorokkal, csücskökkel ellátvák. A vágott, illetve pattintott kőszereik közt vannak kova- és obsidian-kőzetű késpengék, vakarók, nyílhegyek,

lándszaalaku szelvények, kalcedon és jáspsz-töredékek. Kivehető volt, hogy készítőik, bármi gyakorlottak lehettek is, sok kőducot ronthattak el, míg sikerült egy alkalmas késpengét vagy nyílhegyet alkotniok, erre mutat a tömérdek kisebb-nagyobb szilánk, mely az egyes telepeken hevert. Ügyesek voltak a csiszolásban is. A simító kőduc többnyire itteni trachit vagy homokkőből való, melybe azután a sok dörzsölés szép sima ovális üreget mélyített. Gyűjtöttem itt zöld és szürke quarcitkőből csiszolt vésőket s egyéb műszereket. Feltűnő egy 25 cm. nagyságu ökölkő-féle szakóca (boxer), mely feketés quarcitból igen szépen fényesre csiszolt, hengeralakú, de míg egyik oldala domboru, addig a másika laposabb. Sulya 900 gramm. Parittyá-köveik oldalaikon simitvák. Örlőköveik többnyire töredezett likacsos trachitkölapok, melyeken a magot egészen kezdetleges módon kőduccal surolhatták.

Megfigyelésre méltó a kőeszközök átfurására nézve egy kemény palakőből való 7—8 cm. átméretű és 1½ cm. vastagságu korong, melyen az akkori tanyázók egy 2 cm. átmérőjű lyukat kezdtek furni aképen, hogy a félig gyűrűszerűleg kivájt karimán belül egy cm.-nyi pecek megmaradt. Miért nem hatoltak át egészen, bizonytalan. Egy barna quarcitkőből csiszolt 5½ cm. magas kővéső azért kelt érdeket, mert a rajta látható vonalas nyomok mutatják, hogy agancs-nyélbe illetve használták.

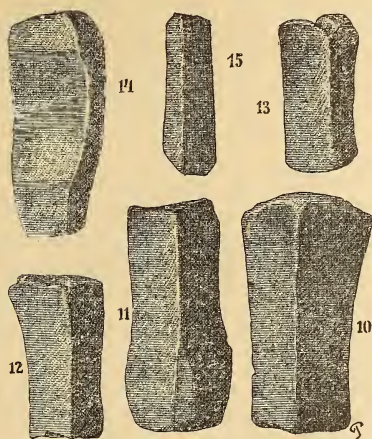
Gut.

A Szernye-mocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával az itteni erdőterületen homokban találtatott egy sárgásbarna quarcitból csiszolt 6 cm. hosszú kővéső, félkörű éle 5 cm.-nyi.

Munkács.

A várostól keletfelé eső 154 méter magas *Kishegy* hátán, melyen valamint délfelé nyuló lejtőjén különféle alaku csiszolt jégkorszaki görelykövek és kavicsok tömegesen elborítvák, hajdan a körkörüben oly népnek adott tartózkodási helyet, mely az ércet még nem ismerte s kizárólag kőeszközöket használt, de azokat már csiszolással finomabbá és tetszetősebbé tette s ösfoglalkozásból vadászat és halászatból élt; de már a magokat is nehézkes módon, lapos kövön megdarálta; földbe vájt terjedelmes hajlékban lakott, melynek közepén agyagból tapasztott tőcén tüzet rakott s ott agyagedényben főzte és sütötte eledelét. Enyhébb napokban pedig hajléka környékén, a szabadban tanyázott. Házi és egyéb eszközeit ők maguk itt a helyszínén készítették; még pedig úgy, hogy a kemény kova- és obsidianból lepattogtatás által idomították, a folyók és patakok partjairól kiválogatva alkalmas homok- és quarcitköveket

pedig husz-harminc centiméternyi terjedelmű trachitkőducokon csiszolták, mely így kimélyített kőducokból több példány került itt elő; valamint csiszolt véső s másalaku eszközök, s ezeknek hulladécai, a tömérdek szilánk, melyeket lepattogtatás közben mint használhatatlanokat elejtettek s ott a tüzhely körül és künn a szabadban heverték. Ezerekre megy az ily kova- és obsidiánszilánkok száma s így feltehető, hogy tizet-huszat dobtak el, míg egy kész, alkalmas darab kezeik közül kikerült. Átlyukasztott szerszámra azonban nem akadtam itt s így valószínűen ilyent nem is készítették itt. De agyagból szabadkézzel már formás edényeket, főző és ivóbögréket, lapos csészealjú alakú kisebb-nagyobb tálat már formáltak, melyeket különféle alakú hullámos és körülfutó bekarcolt vonalakkal díszítettek s némelyiket élénk piros színnel be is mázoltak. 1895. augusztus 19-én felásattam az e fensikon levő legterjedelmesebb halomtól északnyu-

gatra mintegy ötven lépésnyire fekvő területet, hol egy méternyi mélységű és négy méter széles lakóhelyre bukkantam, hol a feldult tüzpad körül sok kisebb-nagyobb obsidián és kovakőkéspengéket, nyílhegyet, csiszolt vésőt, zuzó és csiszoló kőducokat, legömbölyített parittyaköveket s egyéb ily szereket és sok szilánkot leltem, valamint agyagedények töredékeit. E lakóhelytől délfelé mintegy 120 lépésnyire egy más felásott tanyahelyen szintén hasonló tárgyakat találtam. E tájékon számos ily trogloditszerű földalatti lakot ásattam fel. Némelyikben 20—40 cm. magas padka-alaku tüzhely még ép volt s ez 1—2 méter átméretű sövényyszerű fonadékkal körülvéve s agyaggal kitapasztott volt, mely azután a tüzelés folytán annyira kőkeménységű lett, hogy csákánnyal csak nehezen lehetett megbolygatni. Ezeken kőducok és agyagkupok heverték szén és hamurétegen, melyekre egykor a főzőedényeket helyezték, melyeknek cserepei szanaszét heverték, valamint bent, úgy kívül sok mindenféle kőből pattintott eszköz és csiszoló kőduc. Feltűnő volt mégis, hogy itt állatsontokat csak egyszer egy tüzhelyen szétmált edény cserepei közt, még pedig valamely kisebb nyulféléből találtam; holott feltehető, hogy e rengeteg erdőségekben akkor is a vad minden neme és faja bőven tenyészhetett s hogy ők a szarvasagancs és más alkalmas csontokból magoknak ütő- vagy zuzóeszközöket bőven nem készítették, annak tulajdonítom, hogy itt szük-

ségükre alkalmas fát és kőzetet könnyen letek és felhasználhattak. Az említett nagy halom oldalain behelyezett urnák nyomaira akadván, úgy vélem, hogy ez ősemberek halottaikat itt elhamvaszták és e célra közösen emelt halom lejtőjén beásták az egyes hamuvedreket.

Nemcsak a Kishegyen, hanem a várost távoli három oldalról övező szelid fekvésű többi hegyek lejtőin is előfordulnak a kőkorszak emlékei. Így a szomszédos 270 m. magas Nagyhegyen Tárczy szőlőjében négy szép késpengét és számos szilánkot vetett ki az ásó földforgatás közben. A Paphegyen letem obsidiánból hasított négy késpengét és ily kőmagot. Az ezt követő *Pálhegyen* pedig három igen érdekes palaeolith jellegű tanyahely tűnt fel; melyekből kitetszik, hogy az akkori még itt szórványosan önkészítette putrikban tanyázott, még pedig, mint az itt gyűjtött kőeszközökből kitűnik, azon kor legrégibb szakában. Legérdekesebb azon *tanyahely* itt, mely a Nagyhegy felől a 211 méter magas Pálhegyen át vezető keskenyut mentében a Pap- és Pálhegy közötti nyereg-alaku fensikszerű háton feltárult. Mintegy tízméternyi körben a terület itt oly mindenféle görely és leginkább egy szürkeszinű szikráthányó tüzkővel volt behintve, melyeket már alantabb helyekről folyó medrekéből ide felhordottak, mert természetben itt elő nem fordulnak. Ez utóbbiak közt voltak ökölnagyságúak is, melyeken a lepattogtatás sávai jól kivehetők s melyekből százakra menő kisebb-nagyobb ujjnyi terjedelmű késpengéket és szurószerkeket vagdaltak le. Vannak élesre metszett ököl- és ütőkövek, szakócák is, valamint néhány kovából, silexből való is. Cserép itt nem fordult elő, amint-hogy a *Pálhegy* nyugoti oldalán két helyen kiásott ily tanyahelyen is csak gyéren került elő némi agyag gyurmány, de annál több a szürke tüzkővekből pattintott különféle vágó, szuró és ütőszer, aránylag ugyan kevés obsidiánból és sárgás silexből. Érdekes egy faopálból durván kifaragott 20 cm. hosszú, 7 cm. széles, egy 4 cm. vastagságú, alul élesre metszett ökölkő vagy szakóca; míg a másik 14 cm. hosszú, 7 cm. széles és 9 cm. vastag, egyik vége pedig élbe keskenyedik. A pattogtatásokat élben végző 10—12 cm. nagyságú kemény, alul éles kőducokkal eszközölték. A legprimitív módon gyártott műszerek és nyilhegyek ezek, melyek teljesen elűtnek azoktól, melyeket csiszoló tanyahelyeken — mondjuk neolitikorszakban — készítettek. E két tanyahely az én szőlőm közelében van, gyakran kutatók ott s így mindannyiszor a rég multra gondolva jólesik tapasztalnom, hogy az ősemberek ezen akkor bizonyára vadon erdőségű előhegyeken magoknak oly tartózkodásra kedvező lankás szép helyeket kiválasztottak, honnan nemcsak az alattok elterülő síkságra nyílt kilátásuk, hanem az azon elfolyó patakok és vizek partjain heverő görgeteg-kövek között válogathattak s a vizekben kedvükre halászhattak, fürödhetek s a szükséges ví-

zet tanyáikra könnyen felvihették. Ennek így megtörténtét igazolják azon őskori cserepek és kőszerek, melyek a hegy alatt folydogáló Kerepec nevű patak csatornája ásásakor napfényre kerültek s melyek teljesen hasonlítanak a Kishegyen és szomszédos magaslatokon előkerült tárgyaikhoz, melyekből sok példányt helyeztem gyűjteményembe. Mitöbb, ez emberek a rónaságon való kalandozásaik közben bizonyára elhatoltak a mostani Munkács város területére is. Ennek igazolásául magyarázom azt, hogy főutcai lakóházam kertjében faültetés közben egy $7\frac{1}{2}$ cm. nagyságú, alul 5 centiméter széles fejérsárgás quarcitkőből csiszolt szekerce alaku pengét találtam.

Kőkorból eredő obsidian és kovakő eszközöket és durva cserepeket találtam a város északi oldalán emelkedő *Kamjánka* és *Szarka* nevű hegyek tejtőin is; melyek az ottani lejtőkön rigolirozott szőlőterületeken tűntek fel. Mennyiben e vidéken kova- és obsidian természetben nem fordult elő, az akkori őslakóknak azokért nagy kutató utat kellett tenniök vagy a távolabbi feleikkel érintkezniök, Legközelebb hozzánk *Kovácszó* helység határában a Borsova folyó mentében a kovakő; obsidian pedig Abaujszántón a Sólom-hegyen apró rétegekben találtatik, míg *Szaláncon* vastagabb ducokban is.

Sztánfalva (Istvánfalva).

A Hát-hegy alján fekvő e rutén helység határában, mint már előbbi művemben említém, tömérdek obsidian és kovaeszköz épen úgy találtatik, mint a mértföldekre terjedő *Hát-hegy* lejtőin, mely szeliden emelkedő hegység a keleti oldalról elválasztja a délnyugoti síkságot. Százakra megy az innen gyűjteményembe került ily érdekes tárgy. Ezek között különösen van néhány teljesen szokatlan alkotású. Ilyenek: 1. egy 22 cm. magas és 16 cm. vastagságú, 300 gramm súlyú átfurt körtenlaku kőgömb. 2. Egy másik ehez hasonló kőzetű 850 gr. nehéz, 13 cm. átméretű szintén átlukasztott gömb. 3. Egy szintén laza trachitkőből durván faragott kerülékes alaku kőlap, mely 25×36 cm. terjedelmű és 18 cm. vastagságú; kissé domborodó tetején van egy 9×11 cm. négyzetű és 11 cm. mélységű lyuk kivájtva, melyből oldalt kifelé egy $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű kerek lyuk vonul. Sulya ezen ismeretlen rendeltetésű kőlapnak 8 kiló és 200 gramm. 4. Egy trachitkőből idomitott 36 cm. átmérőjű és 11 cm. vastagságú korongos örlőkőnek lapja, közepén 9 cmnyi függélyes lyukkal. Egyéb apróbb kőeszközök közt volt egy 8 cm. nagyságú silex-karéj, lepattogtatott éllel; sulya 125 gr. és számos késpenge, nyilcsucs, lándsáhegy, 11 obsidian kőmag, ezek között van egy $7\frac{1}{2}$ cm. magas 2—4 cm. vastag körtealaku nukleus, melyet kilenc darab szabályosan lepattintott sáv vesz kő-

rül, 56 obsidian szilánk stb. A *Halamon* nevü dülőben találtatott egy 6 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 3 $\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastag csiszolt quarcitkölap, melyen az ősembar szintén kerek lyukat kezdett furni, mely egyik oldalán 5 s a másikon 8 mm. átméretü. Feltünő azon faopálból lepattogtatás által alakított szakóca, mely 17 cm. hosszú, 12 cm. széles s a közepén 8 $\frac{1}{2}$ cm. vastag; felső foka érdes, míg alja félkörű élben végződik. A kő sárgás sílexhez hasonlít. Ez ugylátszik a mai boxert helyettesíté annak idején.

II. Bronzkor.*

Sok évszázadnak kellett elmulnia, míg megyénk mostani területére érkezett egy új hatalmas nép, mely házi, ipari, védő s támadó műszereit rézből s illetve cinvegyülettel való u. n. *bronzból* készíté. Mi történt ezen közbenső hosszú időben a főnebb leirt kőkorszaki emberekkel, talán sohasem lesz megállapítható. Kihalt-e e népség, vagy tovább vándorolt s szétoszlott, megfejthetetlen kérdés marad. Annyi bizonyos, hogy az új jövevény nép Észak-kelet felől költözött ide, még pedig, mint a pontról-pontra feltárt lelőhelyek igazolják, a Beszkidhegységen át járatlan, uttalan ormokon, lejtőkön, völgyeken keresztül Munkács rónája felé, hol megállapodtak, míg utjokban menetközben elhalálozás folytán agyagedénybe elhelyezve vagy más okból földbe rejtve elhagyták a bizonyára magokkal készen hozott réz- és bronz készleteik nagy mennyiségű egyes részeit. Így nagy csomagokban bronz műtárgyak találtattak e határszéli utvonalon következő helyeken: Lázárpatak, Kanora, Csendes (Tisova), Alsóverecke, Vezérszállás, (a hegyszorosnál) Szaszóka, Hársfalva, Szolyva, Polena, Tövisfalva, Szuszkó (Bányafalu) és Örhegyalja (Podhering) mostani községek határaiban. Miből az is kitünik, hogy ez ismeretlen nép nem egy tömegben, hanem kisebb-nagyobb csapatokban s különböző völgyvonalokon folytatta útját a munkácsi síkságig. Egyik része vette útját a laturkai vonalon a mostani Csendes falun át, a másik Alsóvereckén át Vezérszállás felé Ábránkán át a hegyszorosnál; míg a harmadik a Beszkiden át Volóc felé gyalogolt azon regényes, sziklás, meredek völgyön át, melyen most az Északkeleti vasút Galicia s Sztry-felé halad. Mindhárom völgyön hagytak érdekes nyomokat, emlékeket magok után. *Kanorán* a Püdomelisztom nevü lankáson pedig nemcsak bronzból készült két csákányt, karvédő tekercset, három karperecet s egyéb ékszert, de még egy bögrében elhelyezve harminckét darab *aranyból készített* golyócska alaku gyöngysort és néhány aranykarikát is. Az így Munkácsra ért népcsoportok azután innen szanaszét terjed-

* Közleményeim az *Archaeologiai Értesítő* VI., VII., XI. Ujfolyam V., VI., VII., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVIII., XXIII., XXV., XXX. kötetekben.

tek, úgy, hogy csak megyénk területén hetvenhárom helység határában elhelyezkedtek, de hazánk mostani egész területén, a hegyes tájain épen úgy, mint a Tisza és Dunaközi síkságán is megfordultak, aminthogy itt napfényre került és folyton feltűnő egyenlő minőségű bronz és arany készleteik nemcsak arról tesznek tanuságot, hogy egy nemzetet képeztek, de hogy elszaporodván, itt sokáig jólétben éltek és hatalmas, gazdag népsokaságot alkottak.

Az 1892. évben kiadott, főntebb említett Archaeologiai művemben negyven bronzkori lelőhelyről tettem részletes és ábrákkal illusztrált közlést, melyek a következő helységekre vonatkoznak: Alsóverecke, Árdánháza, Bábakut, Badaló, Bakta, Barabás, Beregszász, Borzsova, Csaroda, Dunkófalva, Egereske, Fehércse, Frigyesfalva, Hete, Jánd, Kanora, Kigyós, Kisfalud, Kisdobrony, Klacsanó, Komlós, Lázárpaták, Maszárfalva, Misztice, Munkács, Nagyberég, Nagyleányfalva, Nagylucska, Órhegyalja (Podhering), Polena, Pudpolóc (Vezérszállás), Romocsafalva, Sárosoroszi, Szélestő, Surány, Szászóka, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva), Szuszkó (Bányafalu), Tissova (Csendes) és Várpalánka. Azóta újabb harmincnégy helyen tüntek fel jelleges bronzkori emlékeket tartalmazó leletek, még pedig a következőkben: Balazsér, Bárdháza, Beregardó, Bótrágy, Deskófalva, Feketepatak, Gát, Gelénes, Gerzsénő, Gorond, Gut, Gulács, Hársfalva, Hátvidék, Kisalmás, Kisbégány, Klastromalja, Klastromfalva, Kockaszállás, Kovászó, Kövesd, Lécfalva, Makkosjánosi, Nagybégány, Nagymuzsaly, Pálfalva, Repede, Szentmiklós, Tákos, Tőkés, Tiszakerecsen, Tövisfalva és Ugonya.

Az, hogy e nép a felsorolt helyeken, amelyekben t. i. bronzkori tárgyak kisebb-nagyobb mennyiségben találtak, letelepedett és huzamosabb ideig tartózkodott-e, avagy csak átmenőben megfordult, megfelelőbb adatok hiányában általában meg nem állapítható. Feltehető azonban, hogy kezdetben ők nomád-életszerűen az akkor bizonyára még lakatlan, néptelen területeinken, melyek vadus erdőkből és halbőségű vizekből állottak, ha egy helyen sokáig nem is maradtak meg, elkalandoztak, míg később alkalmasabb tájakon, leginkább magaslatokon, halmokon, hegyek lejtőin s fensíkokon letelepedtek s ott ősfoglalkozás, halászat és vadászat mellett iparüzéssel is tölték idejüket. Helyenként magok készíték öntőműhelyeiket, melyekben részint lepényszerű ércolvadékból, részint a már elhasznált, elkoptatott s megrongálódott bronzkésztségeik átolvasztása által új műszereket előállították.

Figyelemre méltó, hogy különösen azon leletek, melyek ily ócska bronzműveket tartalmaznak, annyiféléből állanak, hogy egész tárlatokat képeznek. Azok csomagjaiban nemcsak bronz, hanem még tiszta vörösrézéből készült eszközök is vannak. Ott van ép és töredezett állapotban mindenféle házi, ipari, gazdasági és hadászati eszköz; különösen a tokos és füles vésők minden alakja. A

rézből valók simák, minden diszítés nélküliek; vannak ily ékek és kalapács-félék; tört kardpengék és markolatok; lándsáhegyek, buzogányok, fokosok, török, kések, sarlók; az ékszerekből különféle vékony és vastag karperecek, kapcsok, hajtűk, gombok, övlemezdarabok; sarlók, horgok s mindennemű apróságok. Némely letét, mint a nagycsongovai, borsovai, lázárpataki száza menő ily készséget tartalmazott. Ezekből azonban nehezen lehetne megállapítani azt, hogy némely régész a bronzkort minő tárgyak és modor szerint osztályozza voltaképen a különböző szakokra. Mert miként még jelenben is, a mű alakja és csinos, tetszetős kivitele, elkészítése akkor is az illető mester, szakiparos ügyességétől, felfogásától s igyekezetétől függött, ha azonkori speciális idomot meg is tartotta. Az akkori iparosok különben műhelyeikben a megkívántató szerszámokkal el voltak látva, mit a napfényre kerültek igazolnak, úgy azt is, hogy a bronzművészek 15—20 centiméternyi átméretű érclepenyeket dolgoztak fel. Kik a munkába vett új készítésű tárgyakat, öntvényeket üllőkön apró alkalmas kalapácsokkal, fűrészkéekkel, hegyes árszerű karcolókkal, parányi vésőkkel ügyesen kicifrázták, hullámos, kacskaringós, csigaalaku, függélyes és keresztezett vonalakkal kidiszíték s különösen a jellegző liliumlevél alaku

kétélű *kardok* s a kisebb-nagyobb, füllel ellátott s párkánnyal, kiálló sávokkal, göbökkel ékitett ugynevezett *tokos vésők*, melyek a mostani fejszékét, szekercékét s vésőket pótolták, úgy a különféle alaku, különösen a gyakori hegyeskorongu csákányok s fokosok, sarlók, késpengék, tör, nyíl- és lándsacsucok, tekercsek, paizsdudorok, különféle sodronyos művek, korongok elkészítésében nagy ügyességet és jártasságot kifejtettek. A gyűjteményembe került ezernél több bronztárgyból megállapítható, hogy nemcsak az akkori nők, hanem a férfiak is szerettek különféle alaku, többnyire nyilt-

végű, göbökkel, sávokkal diszített vékonyabb-vastagabb karpereceket, több rétegű gyűrűket, karikás fülbevalókat, vonalakkal és kiálló trébelt körökkel diszített széles lemezöveket, dió- és ludtojás nagyságu hármás-négyes hólyagos dudorokat feltűzve viselni. Az

ezüst ércet akkor még nem igen ismervén, réz és bronzon kívül arany ékszert használtak, abból szép fityegőket, gyöngyöket, láncocskákat s kapcsokat, fibulákat gyártottak, aminthogy ily apróbb bronzsodrony korongokkal és nyílhegyalaku csüngőkkel ékitett kapcsokat, nyakfüzéreket, csüngőket is viseltek. Ruhájokra, talán bőrködmönre is csinos kacsaringós végű kapcsokat illesztettek s egyéb számtalan kisebb-nagyobb diszleteket használtak. Érdekesekek még a megemlítésre a *hajtúk*, melyeknek nagysága tiztől kezdve a harminc centiméternyi hosszúságot is felülhaladta. Így gyűjteményemben látható, a kisebbeket nem említve, egy *korongós fejű hajtú*, melynek tüje $23\frac{1}{2}$, a másik 24 és a harmadik 27 centiméternyi hosszúságú, de ennek vége csonka s a harminc centimétert bizonyára meghaladta eredeti állapotjában. Ennek korongja $5\frac{3}{4}$ centiméter átméretű és domboru, belső lapján egy kis fülecske kiáll, melyen egykor csüngő lehetett alkalmazva. E nagy tük arra mutatnak, hogy az akkori nők fényüzőek, divatkedvelők és dus hajzatuak valának s hogy e szerint a jelenben nálunk is rendőrileg veszélyesnek kijelentett hosszú kalap- illetve hajtúk nem most jöttek először divatba és használatba, mert ilyenekkel már háromezer év előtt diszelektek és kevélykedtek a nőcskék.

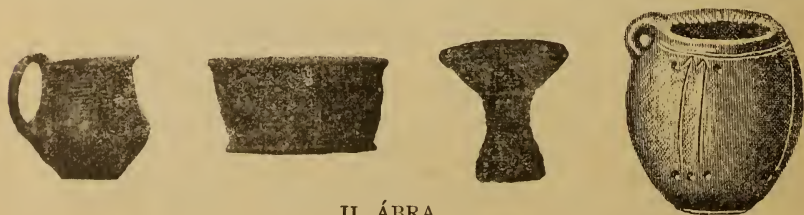
Hogy vadászattal és halászattal szerettek foglalkozni a férfiak, mutatja a különféle fenmaradt arra való eszközök; a helyenkint nagy számmal talált kisebb-nagyobb lánDSA-csucs, melyekből a kisebbek hajításra valók lehettek, míg a nagyobbak szurásra. A halászatot sulyokkal ellátott *hálókkal* és külön *horgokkal* űzték. A megkerült különféle alaku anyagból égetett és kőből faragott *sulykok* vallnak arra; a *horgászatra* pedig egy $19\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent egy centiméter vastagságú bronz halászóhorog, melynek kihajló hegyes vége éles kis horoggal ellátott.

De sokan mint *fazekasok* a kerámi téren is kiváló műveket produkáltak. A közönséges, tűzhelyre való főzőedényeiken kívül, az evő- és ivó-edényeiket hullámos, kacsaringós s egyéb mértani vonalakkal szépen és ügyesen kicifrázták, különösen azon csupokat, tálakat és csészéket, melyek jellegzetes módon *kiálló csücskökkel* voltak ellátva. E bütykös és csücskös műveket látván, lehetetlen nem gondolni arra, hogy ittenieknek érintkezésben és összefüggésben kellett lenniök azon népekkel, melyek a Krisztus előtti évezredben *Kisáziában* tartózkodtak. S épen azért szabadjon nekem itt erre vonatkozólag némi reflexiót tennem.

Schliemann Henrik ugyanis Kisáziában Trója, Mykéne, Orchomenos és Ithacában tett ősmertes ásatásai közben a Hissarlik dombján kilenc egymás felett, tizenöt méteres magasságban lévő romréteget feltárván, az ott lelt ereklyék és emlékek alapján megállapított, hogy az I. vagyis legalsóbb réteg *őskori települ* szolgált, 3000—2500 K. e. időben, s e rétegben csupán néhány pri-

mitiv csonttűt s még effélét, s kizárólag csak *kőből* készített kalapácsot, baltát, buzogányt, késpengét s egyéb ily *kőszközöket* találtak. E szerint e *kőkorszak* ott 4—5 ezer év előtt volt. Mi megfelel a mi hazánkban i kőkorszak idejének is, ha tekintetbe vesszük, hogy nálunk az utána következett *bronz-korszak* idejét 3000 év előttinek tartjuk azért, mert az utána következett *vas-korszak* keletkezését, melyet keltának szoktak nevezni, a Krisztus előtti évezred második felére teszik, még pedig azon *barbárnak* elnevezett ezüst érmek alapján is, melyek ide többnyire Kisásziából eredtek s azon évezred végéig terjednek; de azok mintájára itt is utánoztattak.

E tekintetben is a trójai ásatás nyújt némi tájékoztató adatokat. Ugyanis az ott felásott történelemelőtti (praeistoriai) II-ik rétegében bronzeszközöket leltek, melyek vereszetet és 8—11% ónt tartalmaznak s a réteg korát a K. e. 2500—2000 évezred idejére teszik. Később más népek és időfolyamok mulván e nevezetes helyen, mint a további ásatásokból kitűnt s megállapított, a VII. réteg 2. szakában, mely 1000—700 év idejére vall, oly kerámi edények, házi eszközök és fegyverek kerültek elő, melyek teljesen hasonlók azokhoz, minőket Magyarországon a réz- és bronzkor emlékei között találnak s minők Beregmege területén és környékén is előfordulnak s gyűjteményekben számszámra kiállítvák. A trójai ásatás tudós vezetői és munkatársai H. Schmidt, Dörpfeld Vilmos stb. állítják, hogy azon nép, mely abban az időben a priamusok palotáinak romjain tanyát ütött, az Alduna tájékán kóborló vad *scytha* népség, a *kimmeriusok* és *trerek* lettek volna, kik oda, Kisásziába becsaptak és egy időre letelepedtek. Ugy lehet, hogy épen e nép előbb a mi vidékünkön megfordult volt s innen Dél felé nyomulván, a Tisza-Duna körül tanyázott. Ezt látszik igazolni az általam 1903. évben *Egyeken* (Hajdum.), annak fensikszerű területének több különböző helyein több napig végzett ásatásaim tanulságos eredménye is. Itt ugyanis a terjedelmes fensikon néhány gyermek siron kívül, hét felnőtt egyénnek zsugorított helyzetben fekvé eltemetett sirvermét felásatván, kitűnt, hogy a *tetemeket* egyenként külön-külön sirba helyezték, azok köré nyolc-tíz különféle diszú és szép alaku agyagedényeket, csuprokat, kannákat, tálakat, csészéket szépen elhelyezték s a hullákon volt bronzékszereket, kari-

II. ÁBRA.

kás fülbevalókat, sodronyos pereceket, pitykés dudorokat, kapcsokat, kisebb-nagyobb hajtüket s egyéb apróságokat meghagyták. Egnél egy csonka kétélű törpengét is találtam. De különösen a sírokból és azok közelében felásott földbe mélyített lakhelyeikről s azokban volt tüzhelyeikről napfényre került e *keramiai emlékek* érdemelnek különös figyelmet nemcsak azért, mert művészileg gyártottak, hanem, mert teljesen hasonlítanak azokhoz, melyek a trójai

ásatás VII. rétegében találtattak. Az egyekieknek egyik főjellege, hogy *csücskösök*, mennyiben úgy a tálaknak, mint a csészéknek, poharaknak, serlegeknek, kannáknak, bögréknek öblén, vagy gömbölyű fenekén s oldalain három-négy kiálló csücske, bütyke van, melyeket különféle diszes bekarcolt csigás és kacsaringós vonalak díszítenek. Ez edényeket jól iszapolt agyagból s úgy hiszem, korongon készítették s jól kiégették. Színük többnyire barna, de van közöttük néhány szürke, sárgás és fekete is. A csipkézett diszes nagy tálak és csészek oválisok vagy kerek idomúak s többnyire barna színűek; ezeknél a fület pótló kidudorodás a zsinór befűzésére való lyukkal át van furva. A hosszunyaku *kanna* oly feltűnő szép idomu, hogy a mai művészeknek is előnyére válna. A füles bögrék többnyire *gömbölyű* fenekűek, nagyságuk különböző, aprók és nagyobbak, de többnyire csücskösök, némelyike kiálló apró göbü sordiszitással ékített egész öblén s így bizonyára mintába szorítva készítették. Vannak talpas, két kis fülel ellátott ivóedények is. Megemlítsre méltó még az is, hogy az akkori itteni nép a fensíkon, melynek alját környöskörül vizek borították, szórványosan élt, földbe vájt putrikban lakott, abban tűzpadkát rakott s hogy az erdei vadon kívül már juhot, sertést és marhát tartott és élelemül felhasználta; hogy a vízborította tájon halászatot űzött s a halakat sajátosságos kisebb-nagyobb nagyságu csolnakalakuan készített csinos agyagedényben sütötte, melyen egy kiálló görbült bütyök fogantyúul szolgált. A közönséges teknőt (unio) is bőven ehette, mert majd minden felásott ily hajlékban akadtam sok kagylóira. Megállapítottam azt is, hogy minden család a szórványosan s elkülönítve állott hajléka közelében külön szokta volt eltemetni halottait s így közös temetőjük nem volt.

Különös figyelmet érdemel egy itt kiásott feltűnő alakú és vörös színű, három részből álló *talpas edény*, mely a mai szokásos asztali egyszerű talpas gyümölcstartó edényeinkhez hasonlít. Ez 15¹/₂ cm. magas, alja egy 14 cm. átméretű felfelé nyúló kupos korong,

melyből kiemelkedik gyűrűs sávokkal ékitett hengeres szára, oszlopa, melyen egy levehető 21 cm. átmérőjű félgömbölyű és hat centiméter mélységű tányér beilletsztve fekszik, melynek öblét egy 19 cm. átméretű, kissé domborodó és egy centiméternyi magas felálló párkánnyal ellátott fedő borítja, melynek közepén egy négy centiméternyi kerek lyuk van. A mű csinos, ép, de kissé vaskosan, durván készült, s vörös színével ó-római terrasigillatához hasonlítana, ha a máz rákenve és sárgás agyagból nehézkes modorban gyurva s alakítva nem lenne. Ehez való egy szintén talpas alju, vaskos gyertyatartóhoz hasonló agyagból gyurt ivó-féle edényke, mely 9 cm. magas, három centiméter vastag szára 6 cm. magas, négyes gyűrűvel ékitett, fent áll rajta egy öt cm.-nyi töltészerű öböl, melyen valamint a 9 cm. széles kupos idomu s belül üres, csipkézetten ékitett talpán egy-egy $3\frac{1}{2}$ centiméternyi Δ háromszögalaku rés van kivágva. Ezenkívül találtatott még egy más 7 cm. magas kistalpu és egy harmadik 9 cm. magasságu, lefelé keskenyedő gömbölyded fenekű vörös szinnel festett agyagpohárka. Ily kivágott réssel ellátott edények a szombathelyi római temetőben csontvázsírokban fordultak elő. Érdekes az a figurális *bronzgyűrű* is, mely itt találtatott. Ez két cm. átméretű karikából és rajta levő egy cm. átméretű s két mm. vastagságu korongból áll. A korongnál a karika egy cm. széles s így lefelé keskenyül fél centiméterig s bevéssett vonalakkal díszített, míg a korong lapján egy sas-féle madár kinyújtott szárnyakkal áll. A zöld rozsdá jól átjárta. Hasonló alaku gyűrű az, mely a lázárpataki bronzletét tárgyai közt volt, csakhogy ezen ékrovatu betűk vannak.

Csücskös agyadedényeket különben nemcsak innen, hanem az ország más vidékeiről is szereztem, még Nagyvárad tájáról is. Egy megyénkbeli Dávidházáról került gyűjteményembe, mely tökéletesen hasonlít az egyekiekhez. Szépek azok is, melyek a borsodmegyei *Muhi*-pusztán levő őskori halmokból kerültek napfényre és gyűjteményembe. Erre vonatkozólag mellékesen megjegyzem, hogy az egri Gröber-család a muhi-pusztai birtokot bérelvén, néhány év előtt azért bontatott fel néhány itteni terjedelmes halmot, mert a nép azon hiedelemben volt, hogy bennük az ismeretes tatár-ültközet áldozatai nyugosznak s így kitünt, hogy azok sokkal régiebbek, még a bronzkorból valók.

Ezek után immár bemutatom a megyénk és környékéről való *ujabb* bronzkori leleteket.

Balazsér.

Itt a Szelesnye dülön, Popovics Mihály földjén a patak partján szántás közben került elő és birtokomba egy csücskös öblű 10 cm. nagyságu füles bronzvéső; egy egész és egy kétfelé tört recés karika; egy négy élű vastag nyíllvégű pereg; egy csonka peckes

késpenge; egy nyolc cm. átméretű bronz-rög, két kisebb ily rög. Ugy hallám, hogy a csomóban sokkal több különféle tárgy volt, de azok a lakosok kezén elkallódtak.

Barkaszó.

Nemrég a Barkaszó és Gorond helységek közt a Szernye-mocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával a határt képező érben, ahol a magasparti csatorna készült, egy méternyire a fenék alatt találtatott egy *bronz tokos véső*. Dereka függélyes vonalakkal diszitett.

Beregardó.

Az itteni Szendrey-féle szőlőben a Vérke folyó felett, következő bronzlelet fordult elő, melynek tárgyai vétel útján gyűjteményembe kerültek: Egy mindkétoldalán 12 cm. hosszú szárnyas fokos, felső része csipkés, alja tompa; két 5—7 cm. terjedelmű szárnya a nyél befogadására szolgál. Sulya 500 gramm. — Tizenhét különféle 7—10 cm. átméretű, 8—13 mm. vastagságú nyíltvégű *karperec*; egy 2 mm. vastagságú sodronyból tizenkét rétegre csavart ruganyos, kupos korong; egy hasonló 7 cm. magas ruganyos kupalaku sodronykorong. Egy bronzsodronyból készült 5½ cm. átmérőjű karika; egy másik hasonló, de vége becsavart; egy harmadik kisebb 2 cm. átméretű. E tárgyak tört cserépedényben voltak elhelyezve és szép zöldespatinával bevonvák.

Beregszász.

Innen gyűjteményembe került egy 14 cm. hosszú bronz szárnyas véső, illetve fokos. Közepén van a 3 cm. széles kerülékes szárnya a nyél befogadására. Egyik vége tompa, a másik gyalualaku és öt cm. széles. Szárnya sötétzöld. Sulya 400 gramm. Az előbbi leletek művem első kötetében felsorolvák.

Bótrágy.

Az itteni gróf Lónyay Elemér birtokán a munkások nagy bronz-leletre akadván, azt csakhamar széthurcolták s eladogatták. Néhány darab a munkácsi főgimnáziumtárába s gyűjteményembe is került. Ezek következők: egy száz gramm súlyu, 9 cm. hosszú felcsucsorodott száju tokos füles véső, másik egy hasonló, fül nélkül; egy 7 cm. hosszú egyélű késpenge; két hasonlóknak töredéke; egy ép, csinos félkörű késpenge; három hasonló csonka kés; egy másik 7 cm. hosszú, csapos végű; rá vastagon ragadt kékeszöld szironnyal, egy *sarlónak* töredéke, kiálló barázdával. A gimnáziumba került tárgyak is ilyenek. Sajnos, hogy a többi, bizonyára érdekesebb ereklyék nyomtalanul elkallódtak.

Dávidháza.

A Latorca partján találtatott 1909. tavaszán egy csinos, diszes bronzkori agyagcsupor, mely mint említém, teljesen hasonlít az egyeki, hajdumegyeyi csücskös agyagedényekhez. Ennek magassága 8 cm., öble aljafelé 10 cm. széles és négyzetüre alakul az öbléből kinyuló négy csücskével, melyek csigahullámu hármaskacskaringós bekarcolt vonalakkal díszítvék, a nyakánál pedig rovátkos sávval, színe sárgásbarna, füle csonka, súlya 250 gramm.

Feketepatak.

A beregmegyei Háthegyen tuli magaslaton fekvő, e rutén helység határában 1893-ban egy pásztor a gyepes lejtőn bronzletétre akadt, melynek gazdag tartalma részben a lakosok kezén elkallódott, de utánjárás folytán néhány darab gyűjteményembe is jutott. Két korongós csucsos fokost és karikát egy itteni vasgyári tiszt a pomprádi muzeumba küldte. A gyűjteményemben lévők következők: egy kerülékes öblü tokos véső, egy 10 cm. hosszú ily felcsurodott száju, 350 gramm súlyu füles tokos és egy ily tokos vésőnek alsó töredéke; egy sötétzöld színű félkörű végű véső; egy 5 $\frac{1}{2}$ cm. átméretű sodronyos karika fényes sötétzöld szíronnyal; egy bronz karperec felerésze; egy ismeretlen rendeltetésű, kis korongon álló lemezdarab; egy övlemezéből való töredék, egy csonka bronztok és kilenc kisebb-nagyobb darab, valamely szürkés, ónszínű érből olvadék. A frigyesfalvi vasgyár bérlőnél láttam e leletből több félhold alaku vastagabb peracet, néhány tokos vésőt és egy csinos fokost, melynek egyik része lekonyult csőralakban, a másik 14 cm. hosszú száru pedig a nyelet vízszintesen fedi.

Gelénés.

A gelénesi határban, hol már azelőtt is számos arany és bronzlelet tűnt fel, 1892. óta újabb bronzleletek történtek, melyekből Ekkel Elemér főszolgabíró szivességéből gyűjteményemnek jutottak következők: egy nyíltvégű bronz karperec, egy hasonló recés, egy bronzkésnek alsó része; egy nagy 9 cm. átmérőjű karperec; egy kisebb, végéig recézett karperec és egy háromszögalaku lapos bronz véső. Ugy látszik, hogy Gelénest háromezer év előtt sűrűn lakta az akkor itt elterjedt ismeretlen fényűző nép, melynek nyomán később a népvándorlás korában egy még tehetősebb népség telepedett le, valószínűleg csak rövid időre.

Gorond.

Szántóföldjén egy csinos füles tokos bronzvéső találtatott, valamint egy négyzetű, kockalaku 2120 gramm súlyu ily kalapács, melynek közepén van egy 1 $\frac{1}{4}$ —2 $\frac{1}{2}$ □ cm. terjedelmű nyéllyuk.

A használattól jól elkoptatott; fokait a szétütögetett foszlányok egészen elboriták. A szekerce alaku bronzvéső igen csinos idomu, $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú kerülékes száját fél cm. vastag párkány veszi körül, mely alatt egy kiálló gyűrűzet van, míg a három cm.-nyire kidomborodó félkörű öblén alul a penge négy cm. ives élbe kanyarodik. Diszes baltaféle fegyverül használhatták.

Istvánfalu. (Sztánfalva)

E háthegyi népes helység határában, mint előbbi művemben jeleztem, már előfordultak bronzkori emlékek és kardok; azóta egy mély hegyszakadékból mosott ki az árvíz egy szép, szubtilis bronz *lándahegyet*, melynek hossza csak $14\frac{3}{4}$ cm., miből a köpüre 7 cm. esik. Egy szokásos 8 cm. hosszú bronzvéső egyszerű, dísz nélküli öntvény zöldes patinával, száját fél cm. vastag perem köríti. Egy karikára hajlitott sodronyos *arany fülbevaló* nyílt végei felé vékonyodik és recés vonalakkal ékített. Egy bronz karperec 8 cm. átméretű.

Kigyós.

A beregszásztól Északkelet felé nyúló hegy tövében a huszonnyolcezer holdból álló most lecsapolt Szernye-tó partján fekszik e magyar község. Az egykor áthatatlan ingovány most buzáttermő szántóföldet és legelőt képez, melyen hajdan bizonyára cölöpépítmények is állottak, mint azt az északi partján Makkosjánosi község határában tett ásatásaim igazolták, hol kemény különféle kova, obsidián és jáspiszkövekből pattintott eszközöket találtam a Szilvásgorond nevű dűlőben. Nem kétlem, hogy e kigyósi határban is lehetne akadni ily cölöpös tanyahelyekre, annál inkább, mert itt bronz-leletek már is előfordultak. Így nem régen a Szernyetó felé hajló dűlőbeli földjén Illés Ferenc agyagedénybe helyezett nagy letétre akadt, mely véleményem szerint, beolvasztásra volt elkészítve, mert többnyire tört darabokból állott. Voltak abban tört karperecek, övlemezek, kardmarkolatok, bekarcolt vonalakkal ékített, különféle lemezes hüvelydarabok, kés- és sarlótöredékek, füles, tokos vésők és néhány tenyérnyi nagyságu nyers bronzlepény, melyek a megyeházába kerültek. Egy másik leletből gyűjteményembe kerültek: egy nyíltvégű karperec, egy hengerkeretű karika, egy lapított karika, zöld rozsdaulepedésekkel; egy ily zárt karika, egy hengeres nyílt végű sima karperec, egy ily négy élű keretű perccel, mely felső oldalán felényire elkoptatott, mi erős surlódással járó használatra mutat; egy tokos véső alsó része, egy 300 gramm nehéz nyers bronzlepény öntvénytöredék. Egy harmadik leletben volt: egy darab szárnyas *bronz fokos*, melyet szép idománál fogva bátran kézbevaló boxernek is lehet tekinteni egy szokásos tokos, füles, de 550 gramm súlyu véső, egy ily kisebb véső; egy lándzsalaku vésésre használt

17 cm. hosszú, fél cm. vastag penge, melynek felső fogantyus, hengeres része a kalapácsolástól kissé lapított. Egy 15 cm. átmérőjű korongós nyers *bronzlepleny*. Kár, hogy a lelet többi tárgyai szintén elvesztek és elkallódtak.

Kisbégány.

Még 1905-ben kaptam ajándéku Ekkel Antal barátomtól egy itteni határban talált igen csinos, 21 cm. hosszú *bronz fokost*, melynek egyik széle hegyes korongban, a másik pedig éles pengében végződik. Nyéltokja 6 cm. magas. Mellette volt egy bronzkarika is.

Kisdobrony.

1908-ban az ottani *Ó-domb* nevű oldalán egy korhadttölgyfának földből kiemelt törzse és gyökerei alatt nagy agyagedényben találtak a favágók egy csomóban *bronz tárgyakat*, melyek gyönyörű idomaikkal s finom készítményökkel feltűnnek. A leletből, mint hallani, sok tárgy elkallódott, a következők azonban a munkácsi főgimnázium tárába kerültek: 1. egy hengeres keretű *karperec*, 2. hasonló perccel, de négyélű keretű s ráspolyzatlan, s így viselésre még alkalmatlan volt, 3. hasonló perccel, de feltűnő rajta, hogy középső külsőrésze le van koptatva, 4. *kardmarkolat*, kerülékes hengeralakú, tetején 4—5 cm.-nyi koronggal, tekerccses diszítéssel, hossza tíz cm., rá van szögezve a 3 cm. széles kétélű pengének 5¹/₂ centiméter hosszú töredéke, 5. egy tokos véső félkörű éllel, 6. egy felcsucorodó száju tokos véső, 7. egy fületlen csinos tokos véső, 8. egy szárnyas, igen csinos baltaszerű véső, 9. Egy sima tokos véső, 13¹/₄ cm. hosszú, pengéje egy cm.-nyi vésőszerű élt képez, 10. egy szép sima, kétélű lánksahegy, 12¹/₂ cm. hosszú, hengeres tokja 5 cm.-nyi, 11. egy hasonló, de végén csonka lánksacsucs, öt cm. széles, két szárnya eles és bordával ellátott.

Nagyleányfalva.

A Háthegy aljában fekvő helység lejtős határában az eke kivevett egy tokos *bronz vésőnek* alsó felét. Ez tört állapotjában 6 cm. hosszú, 4 cm. széles. Oldalain kettős sáv látszik. Patinája sötét zöld.

Nagymuzsaly.

1902. évben az itteni Kishegyen, a falu délkeleti határában újabb *bronz-lelet* törtévé, abból gyűjteményembe következő tárgyak kerültek: 1. egy 300 gramm súlyu tokos véső, vastag peremmel, 2. egy hasonló kerülékes alakú, 3. egy 150 gramm nehéz, felcsucorodott száju ily véső, 4. egy csonkitott, összenyomott véső felső része, 5. egy recézett karperec, 6. egy hasonló kisebb, 7. egy csonka karperec, 8. egy sima, szubtilis, hegyes végű karperec, patinája fényes, zománc-szerű, 9. egy négyélű keretű karperec.

Örhegyalja.

E Munkács közelében a Latorca folyó balpartján fekvő rutén helység arról nevezetes, hogy határában 1880. évben az uradalmi táblán árokásás közben tizennégy bronzkard került napfényre, melyeket közbenjárásomra gróf Schönborn Ervin a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, (L. I. köt. 118. lap), azóta 1909. évben bent a faluban kutatás alkalmával két méternyi mélységben egy 18¹/₂ cm. hosszú, 550 gramm súlyu szárnyas szekerce-féle *bronzvéső* találtott, melynek egyik vége tompafoku, a másika 5¹/₂ cm.-nyi félkörű pengével ellátott. Ez gyűjteményemben van.

Szentmiklós.

E helység keleti határánál a mezőn felvetett az eke két egészen hasonló egyöntetű, csücskös száju 10¹/₂ cm. nagyságu, füllel ellátott sima tokos bronzvéső. Éles, lapos alja 3¹/₂ centiméternyi, Szironya világos-zöld. Ugy látszik, hogy még használva sem volt.

Szolyva.

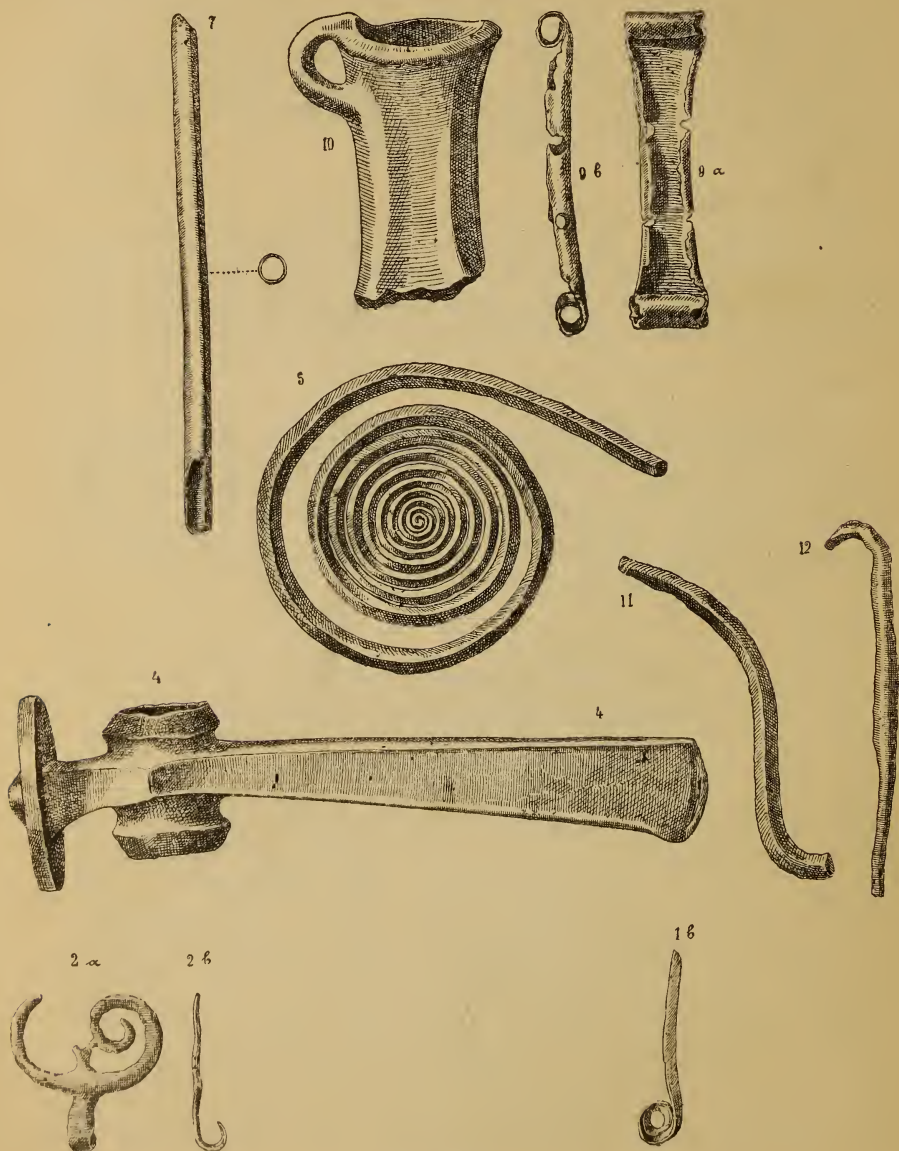
Itt ujabban került napfényre egy kerülékes és egy másik felsucsorodott száju tokos füles bronzvéső; egy sima, hengerded idomu karperec nyílt végekkel és egy kétélű *lándsacsucs*, mely csak 12 cm. hosszú, köpüje 5 cm.-nyi, vékony, lemezszerű szárnyai élesek és azok közepén fél cm. vastagságu, három diszes kiálló vonallal ellátott gerinc huzódik végig.

Tákos.

1896. évi tavaszi földmunkálatok alkalmával a Tiszához közelfekvő Tákos helység sik határában *bronz csoportot* vetett ki a szántóvas, melyből Eötvös Jenő birtokos ur szivességéből következő tárgyak kerültek gyűjteményembe: Egy 25 cm. hosszú, hegyes korongu s hosszú pengéjű *bronz csákány*, egy 13 cm. hosszú közönséges füles, tokos *bronzvéső*, három ily vésőnek töredéke; egy kissé meghajlott, félhengeralaku, 13 cm. hosszú nyéltöredék; egy 8 cm.-nyi *bronzék*, kékes lerakodással; négy *késpengének* kisebb-nagyobb töredéke; egy hengereskeretű *karperec*, zöld és kékszinű foltokkal, kiálló csomókkal. Egy szép és egész hengereskeretű *karperec*, hat más recéssávvá diszített; három ily karperecnek töredékarabja. Egy véső, melynek tokjából kiáll egy 1¹/₂ cm. átméretű köralaku lemezke zöld patinával. Ugy látszik, hogy e tárgyak egy nagyobb letéteményezett és beolvasztásra szánt gyűjtéléknek csak egy csekély részét képezik, melyben lemezek is fordultak elő, melyekből a kék csomók keletkeztek. E lelet is tanúsítja, hogy megyénk egész területén fordult meg hajdan e bronzkorbéli népség.

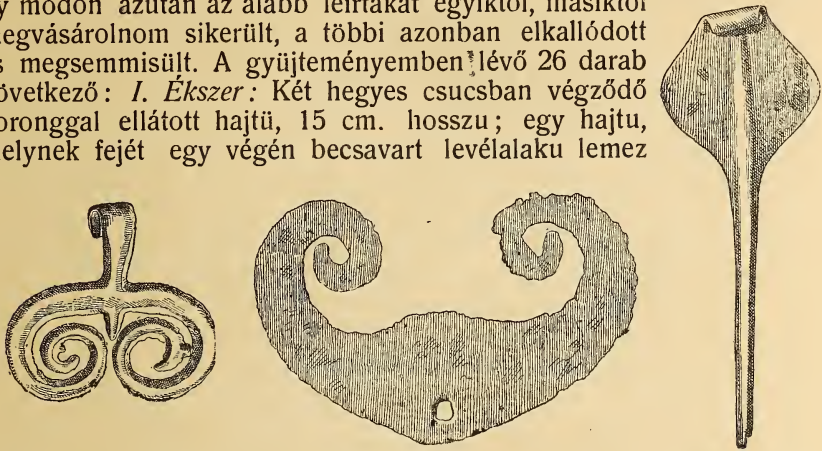
Tőkés.

1892. évben Hadsega György nevű rutén pór az itteni Hát-hegyvidéki földjén a Szeredni hrunok (középső domb) nevű dűlőben szántván, ekéje egy agyagedényt turt fel, mely különféle zöldségek

III. ÁBRA.

szironyu tárgyakkal volt megtöltve. A tudatlan pór e szerinte tisztátalan ördögös tárgyakhoz nyulni nem mervén, szomszédaival s fiaival felszedette azokat, s melyek birtokában maradtak, padján elszórta s mint értéktelenektől csakhamar meg is felejtkezett. Csak egy év multán mutatott néhány darabot az ottani néptanítónak s ily módon azután az alább leírtakat egyiktől, másiktól megvásárolnom sikerült, a többi azonban elkallódott és megsemmisült. A gyűjteményemben lévő 26 darab következő: *I. Ékszer:* Két hegyes csucsban végződő koronggal ellátott hajtű, 15 cm. hosszú; egy hajtű, melynek fejét egy végén becsavart levélalakú lemez

képezi; egy 16 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 3 mm. vastag szárú hajtű, melynek feje vékony sodronyból csavart; egy korongós hajtű, melyről fent kis láncszemen két nyilalaku csüngő lóg. Egy sima *karperec* 8 mm. vastagságú; egy másiknak fele és egy tűzben félig megolvastott és koronggá csavart bronzkarika. Két lemezből kivágott 10 cm.-nyi félkörű diszlet, melynek végei csigaszerűen bekanyarítvák; a közepén egy fél cm.-nyi lyuk van a felfüggesztésre. Hasonló csüngő találtatott a nagylyucsikai bronzleletben. *Ruhakapocs* négy került meg. Ezek egyik része három cm. hosszú és 5 $\frac{1}{2}$ cm. széles oly módon, hogy a kapsót képező cövek két ága csigaszerűen behajlik; a másik kettő hasonló alakú, de kisebb, bekanyarított két ága csupán 4 cm.-nyi. *Ruganyos korong* öt milliméteres sodronyból való van kettő, 8 és 5 cm. átméretű, csonka. *Szifra való*, ironalaku bronz csövecske részlet van három, egy vékony bronzlemez-ből készült. Egy szif végboríték-lemez 8 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1—2 cm. széles. Van egy 8 cm. hosszú hengerketőredék, egy másik pedig félkörre hajlított. Egy 10 cm. hosszú szög alakú bronzketőredék. Egy karperecből letört darab. *II. A fegyverzetből* csupán egy közönséges füles, tokos vésőnek felső része maradt meg; de annál érdekesebb a két korongós csákány, mely jóllehet a találó által elhasználtatott és a korongján lévő hegyes csucsa elkoptatott, mégis 18 cm. hosszú, nyulánk, de igen erős szerkezetű; előre hajló nyulványa 13 cm. hosszú és 4 cm. széles; peremes nyéltokja 2 cm. átméretű. Kár, hogy a többi hozzátartozott tárgyak ismeretlenek.

Ungmegeye.

Megyénk északnyugati határánál elterjedő Ungmegyében épen úgy, mint itt, bronzkori emlékek sűrűn fordulnak elő. Így *Csicser* nevű magyar helységben, a Latorca folyó felé terjedő Nagyerdőben kiemelkedő halmokon, melyeket ott Gorondnak vagy Molyvának neveznek, s azok környékén gyakran találnak obsidián és bronz-régiségeket. Ungvári rézművestől szereztem egy állítólag innen származott $23\frac{1}{2}$ cm. hosszú kétélű és korongós markolatu rövid bronzkardot; a markolata kerülékes hengeralakú és három kiálló sávval díszített, mely közők keresztvező vonalakkal kitöltvék. Sulya 250 gramm, patinája világoszöld; egy szép félholdalaku, tömör, hengerkeretű nyiltvégű 250 gramm sulyu karperecet; egy hajtű-alaku bronztárgyat. Onnan ered egy más liliomlevélalakú 75 cm. hosszú, kétélű, mindkét oldalán négy-négy párhuzamos vonallal ékített *kardpenge*. Sulya 680 gramm. Egy *bronz buzogány*, melynek feje $5\frac{1}{2}$ cm. köbalaku, ezen négy nagyobb és négy kisebb kúp kiáll. Egy másik gerezdes buzogány; egy hengeres sima bronz karika. *Randvánc* vidékéről is került gyűjteményembe: egy lándsacsucs, több, különféle idomu tokos véső, egy bronzedénynek egyik oldalfüle, ez keresztalakú, $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és széles, lemezzvékonysága, a vízszintes 2 cm. széles ágainak végén kiáll egy-egy cm.-nyi dudor, melyen át volt az edényhez szögezve, felső végén pedig van korongós karikája. Egy baltaszerűen lapos, hegyes szekercéféle ütőeszköz, mely fanyél fokán keresztül lehetett alkalmazva. — Szép egy $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú peremes tokos és füles véső, melynek oldalán négy függélyes és párhuzamosan kiálló vonal szolgál díszül; alul körívű éle 4 cm. széles. Egy csinos művű kis alaku *bronzkorsócska*, 9 cm. magas, két kis füllel. Valószínűen gyermekjátékul öntötték. Egy vörösrézből készült 13 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, 420 gramm sulyu kalapács. Érdekes egy roppant nagyságú, 27 cm. hosszú és $5\frac{3}{4}$ cm. átmérőjű domboru korong, 50 gramm nehéz hajtű, melynek csüngője hiányzik s csak a karikája maradt meg. — Egy kisebb, 16 cm. hosszú bronz hajtű, rovátkos tüvel és göbös fejfel. Hat, 17 cm. átmérőjű *halánték-gyűrű*, melyeknek végei becsavarvák. Az egyiknek kerete is csavart ékítésű, míg a többi sima. Nagy számmal kerültek gyűjteményembe a különféle vékonyabb-vastagabb sodronyból alakított eszközök, ugymint: kardvédők, több rétegű karperecek és gyűrűk; egy, tekercses korongokkal ékített nyakba való díszlet, ilyen alaku kapcsok, csüngők, karikák, tük és egész összegombolitott sodronycsomók. A házi eszközökből való több kisebb-nagyobb csücskös nyelű késpenge, füles, tokos véső, fegyverek közül több *csákány*. Ezek némelyike vörösrézből öntött. Egyik 16 cm. hosszú, lapos alaku, közepén nyéllyukkal s míg egyik foka függélyes, addig a másik vízszintes helyzetű; az egyik ily csákány 640 gramm nehéz, míg a másik 22 cm.

hosszu és 650 grammos. Nagyon érdekes egy ily rézcsákány, mert alakja a kőkori lyukas csákányokhoz hasonlít; lévén ez 23 cm. hosszú és 1065 gramm nehéz; 3 cm. mély nyél-lyuka közel esik a rövid, tompa fokához, míg az 5 cm. vastagságu másik része hosszasan kinyulik vékonyodva. Egy, szintén vörösrézből készült ily kalapács, 13 cm. hosszú és 420 gramm nehéz. Van egy rézből készült 14 cm. hosszú és $1-4\frac{1}{2}$ cm. széles, hegyes szekerce-féle alaku lap, melyet csak lyukasztott nyélbe illesztve használhatták, éle körívű és 300 gramm súlyu, helyenkint zöld rozsdás. A *buzogányokból* több példány került birtokomba. Egyik 3×4 cm. terjedelmű, csücskés, 350 gramm nehéz, míg a többi lapított gömbű és több-kevesebb kuppall ellátott, hosszukás peremés nyéltokkal stb. Egy csonka 10 cm. hosszú, két cm. vastagságu, alul göbbel ellátott hengeres nyél azért érdemel különös figyelmet, mert hasonlít ahhoz a *keltakori vastörhöz*, melynek egyik végén hasonló göb van, míg a másikon kettős nyílalaku, szuró pengéje kiáll. (L. XVI. r.)

Az *iglinci* bronzlelet is érdekes a maga nemében. Ezen Szerednye hegyes tájéknál fekvő igénytelen rutén helység tejtőjén 1903. évben az eke egy csomó régi bronzkori tárgyakat vetett ki, melyek többnyire karikás ékszerekből állottak. Ezekből egy ottani izraelita földbirtokostól huszonhat darab, különféle nagyságu *sima* és *recés karperecet* és két sodronyból készült kétrétegű ujj-gyűrűt sikerült megvennem gyűjteményem számára; míg a többi, mint értesültem, a lakosok kezén elkallódott. A nagyobb perecek 11—12, a kisebbek 7—8 cm. átméretűek és aránylag vékonyak, hengerdedek, 8—10 milliméter vastagságuak. A recés karperecek különböző fekvésű vonalakkal díszítvék, a bekarcolt vonalcsoportok 8, 9, 10, 11 sávból állanak s így ezen bekarcolt vonalakat rajtok egyszerű szokásos díszítésnél egyéb jelentőségűnek tekinteni nem lehet. Mert hát sokan maiglan is abban a téves véleményben vannak, hogy e bronzkarikák annak idején a valutás-érmek képezték volna. A kétrétegű ujj-gyűrűk öt mm. vastagságu hengeres sodronyból vannak készítve; egyiknek végei lapítottak és csigaszerűen behajlítvák. Belső átméretük két centiméternyi. Szíronyuk, valamint a karikáké is fényes, zománcszerű, sötétzöld színű.

Vidéki bronzleletek. Borsodmegye.

Miskolc vidékéről szereztem gyűjteményem számára egy sisakról való oromdiszt, mely töltésalaku öntvény és 9 cm. magas, alsó kerületes töltésalaku része $2\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű és 3 cm. magas; e felett emelkedik egy 6 cm. hosszú üreges cső, melynek szíronya szép sötétzöldes színű. Egy bronzból öntött csöves szögféle tárgy, mely 7 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag, lapított hengerből áll, félgömbű feje $1\frac{1}{2}-3$ cm. átméretű. Egy bronzkarika. Egy más gyűrű-alaku egymásra hajlított végű bronzkarika. Egy zárt

bronzkarika, bekarcolt vonalakkal ékített. Egy *bronzfűrész* lemez-kének $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{2}{3}$ cm. széles töredéke. Egy bronzlándzsának felső része. Egy bronzból öntött töltésérfele eszköz. Egy szíjvéglemez, $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ —3 cm. széles. Egy bronzból öntött hasábos, gömbös diszmű. Egy kulcsalaku bronztárgy. Egy hatoldalú üres henger peremmel, lakatszerű mű, 2 cm. széles karikával és pecekkel. Egy nyerges alaku bronz fibula töredék $7\frac{1}{2}$ cm. magas, félkörű, lapos lemezzel és sodronytöredékkel. Egy másik nyeregalaku bronzkapocs, letört sodronnyal. Érdekes egy halászó bronzhorog is, éles, hajlított végű hegygel. Egy kis bronzcsat.

Hevesmegye.

A mátravidéki vasut építése alkalmával a Pusztatemplom tájkán földkiemelés közben napfényre került egy bronzkori bronzkés, mely gyűjteményemben kiváló helyet foglal azért, mert *csontnyele* épen megmaradt, a vaskos késpengével együtt. Az egyélű, némileg jatagánidomu bronzkés 21 centiméter hosszú, a nyélnél 3, a közepén $2\frac{1}{2}$ és a hegyes végénél 1 cm. széles s láta a nyélnél öt milliméteres vastagságú s innen a végéig fokokint vékonyodik. A penge a közepén kissé behajlik, hegyes vége pedig fölfelé nyulik s így eredetileg mind szelésre, mind szurásra alkalmassá volt téve. Különben ép voltánál fogva most is használható lenne, amint hogy találója a zöld patináját már is kissé lesuroлта. Nyele 7 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles, félig befűrészelt sárgásfehér csontból áll, melynek domboru lapjai három szögeccsel vannak a penge-nyulványához erősitve. A csontnyél a zöld patinától szépen zománicszerűen át van hatva; a pengét pedig mindkét lapján bevéselt vonal futja körül diszítésül.

Máramarosmegye.

E hegyes-völgyes megye területén is bronzkori emlékek gyakran tűnnek elő. Így inenn az I. kötetben említettekén kívül, újabb érdekes tárgyakkal szaporodott gyűjteményem. Különös egy egészen sima füles, tokos véső, mely vörösrézből öntöttek látszik, alakja lapos, magassága $12\frac{1}{2}$ cm., éles alja 4 cm., szája csucsozódott. — Egy bronzfokosból alakított *kalapács*, mennyiben szokásos nyulványai letörettek s így most csonka és csak $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $3\frac{1}{2}$ cm. magas peremes tokja megmarad. Sajátságos a három különböző és sajátságos alaku *fokos* is. Az egyik 20 cm. hosszú, hegybe nyuló korongján hat borsónyi dudor diszlik, míg a vágó nyulványa $3\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiszélesedik; közepén a nyél tokja peremes és $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú. Sulya 350 gramm. A másik $18\frac{1}{2}$ cm. hosszú, foka rövid, félkörű és *csőralaku*, másik vége pedig laposan kinyulik; ez $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 3 cm. széles és 3 mm. vastagságú, végre a harmadik szintén ily alaku, 19 cm. hosszú, de foka helyett

van egy 3 cmnyi *gombja*, míg a másik nyulványa 12 cmnyi és lapos; peremes nyéltokja 5 cm. magas. Súlya 390 gramm.

Szatmármegeye.

Itteni *Magasliget* nevű helységben munkások *bronzlemezre* akadván, ebből dr. Hagara Győző beregmegyei főispán urtól következő tárgyak kerültek gyűjteményembe. 1. Egy egykiló súlyú bronz röglepénynek 8—10 cm. terjedelmű töredéke. 2. Egy 200 gr. nehéz hengertöredék. 3. Egy más 100 gr. súlyú 6 cm. hosszú és 2¹/₂ cm. vastag hengertöredék. 4. Egy 7 cm. hosszú bronzkéspege. 5. Egy kétélű kardpengének töredéke. 6. Felcsucsorodott száju tokos véső. 7. Egy 225 gr. nehéz tokos, gerinces véső; éles alja 5 cm. széles. 8. Egy hasonló párkányos véső. 9. Egy töredékes véső. 10. Egy vastag bronzkarperec, ráspolyozatlan állapotban. 11. Egy nagy bronzkarika. 12. Egy tört karika. 13. Azon agyagedénynek, melyben a bronztárgyak rejtettek, darabjai. Egy cm. vastagságu feneke 8¹/₂ cm. átméretű. Mind e leletek igazolják, hogy a rég eltűnt bronzkor emlékei hazánk egész területén el vannak terjedve. Egy kis figyelem és érdeklődés mellett vajmi sokat lehetne ezekből az érdekes mult felderítésére és a tudomány emelésére megmentenünk. Képzhetni, hogy ekkorig is mennyi ily kincset érő adat vezett el közönyünk következtében!

Csaroda.

Művem első kötete 68. lapján érintettem, hogy Csaroda község határában arany karikát talált egy pásztor és hogy itt bizonyára bronz régiségek is előfordulhatnak. E rövid közlésém következtében *Bay Ilona* urnő itteni nagybirtokos és a hazai történet iránt lelkesedő honleány, kinek áldozatkészségéből közelebb megjelent dr. Márki Sandornak a „*Bay Ilona — pályadijazással jutalmazott, II. Rákóczi Ferenc*“ című három kötetes nagy műve is, — levelében értesített engem, hogy az említett szük arany karikát, mely végeivel összeforrasztva volt, egy karcson ton találták az *Aranyásó* nevű ottani dülőben. Ezzel összefüggőleg felhózzá azt is, hogy a környéken, különösen *Fejércse* község határában, aranyleletek gyakran fordulnak elő. A néphit és rege szerint itt hajdan nagy táborozás volt, melynek maradványaúl tekintik a nagy halmazokban talált *arany karikákat*, melyek „egy vékánál“ nagyobb mennyiséget képeztek s a nép úgy véli, hogy lófőlszerelések ékítéséül szolgáltak, Említett művem 75. lapján rajzban is közlém ez aranyműveket, melyek a népvándorlás korából erednek és Bécsbe kerültek.

Arról is értesített a tisztelt hölgy, hogy az ő családi földbirtokán, a *Farkasveremnek* nevezett dülőben, melynek közelében a mostani temető terül el, évek előtt még egy egyenes menetű nagy sáncárok vonult el, melyet az ő szülői vonattak be, de célját és

rendeltetését nem tudták megállapítani. Azonban történt, hogy édes anyja elmondása szerint, midőn boldogult atyja sirboltjának alapját itt a kertben kivájták, a föld mélyében kulturrétegre, szénhal-mazra és abban szerfelett durva, nagy hosszú tűkre akadtak, ami arra mutat, hogy itt a mélységben valaha emberek tanyáztak. Érdekesek továbbá azon őskori *bronzművek* is, melyek e tájon valóban már előfordultak s melyek közül az ő birtokába került két korongós, csücskös csákány, három szokásos füles tokos, fent párkánnyal ellátott szekercés véső és egy nyiltvégű vastag karperec. A véletlen bizonyára idővel még több ily becses emléket és ereklyét fog napfényre hozni, csak legyen azután érdeklődő, ki azokat az elkallódástól megmentse . . .

Medvefalvai bronzlelet.

Ez igénytelen rutén helység Beregmegye északi határszélén, az ugynevezett Verchovinán (hegyvidéken), a Beszkidek alatti nyulványon elrejtve fekszik a kisebb-nagyobb hegyek és erdőségektől környezett *laturkai* völgyben, a Latorca folyó mentében, mely mellékvonalul szolgál a szomszédos Galiciától lefelé s mely völgyön át már az őskorban is közlekedtek s vándoroltak be az ismeretlen népek, kiknek nyomai, földbe rejtett bronz-ereklyéi e tájon sűrűn fordulnak elő. Így néhány év előtt Tissova (ma Csendes) nevű szomszédos helység határában került elő egy szép korongos bronzcsákány, lentebb a híres pudpolóci (most vezérszállási), milleniumi emléktáblával megjelölt hegyszoros szájánál fekvő rutén helység határában a latorcaparti földeken egy dustartalmu bronzletét, mely különféle csákányokat, lánssahegyeket, karpereceket, szekercealaku tokos vésőket s egyéb tárgyakat tartalmazott, most pedig nem régen a főntebb említett medvefalvai határban egy sajátos *bronzletét*, mely negyvennél több bronzkarikánál, három különböző alaku bronzkés hiányos töredékeinél és egy öv-szerű lemez-sávnál egyebet nem foglalt magában s melyek egy faedényben valának elhelyezve, melynek veresrézből vert vékony abroncsai összekuszáltan heverték ott. A gyűjteményembe került negyvenhárom karika között csupán egy van, mely apró párkányszerű bekarcolt vonalakkal ékített, míg a többi valamennyi sima, nyílt hegyes végű s részint hengeres, részint lapított keretű, míg szíronyuk többnyire világos, szennyes zöldes, némelyikén azonban szép, zománc-szerűen fényes és sötétzöld színű. Átméretük 6 centimétertől kezdve 11-ig változik, lévén közülök hat 1 centiméteres, hét cm.-res 2, hét és fél cm. 3, nyolc cm. 5, nyolc és fél cm. 10, kilenc cm. 8, kilencedfél cm.-res 6, 10 cm.-res 5, tíz és fél cm.-res 1 és tizenegy centiméteres szintén 1. Az a körülmény, hogy e karikák tartályban voltak elhelyezve némileg amellet a régi és sokat vitatott föltevés mellett szólna, hogy azok talán mégis az akkori időben valutát képeztek,

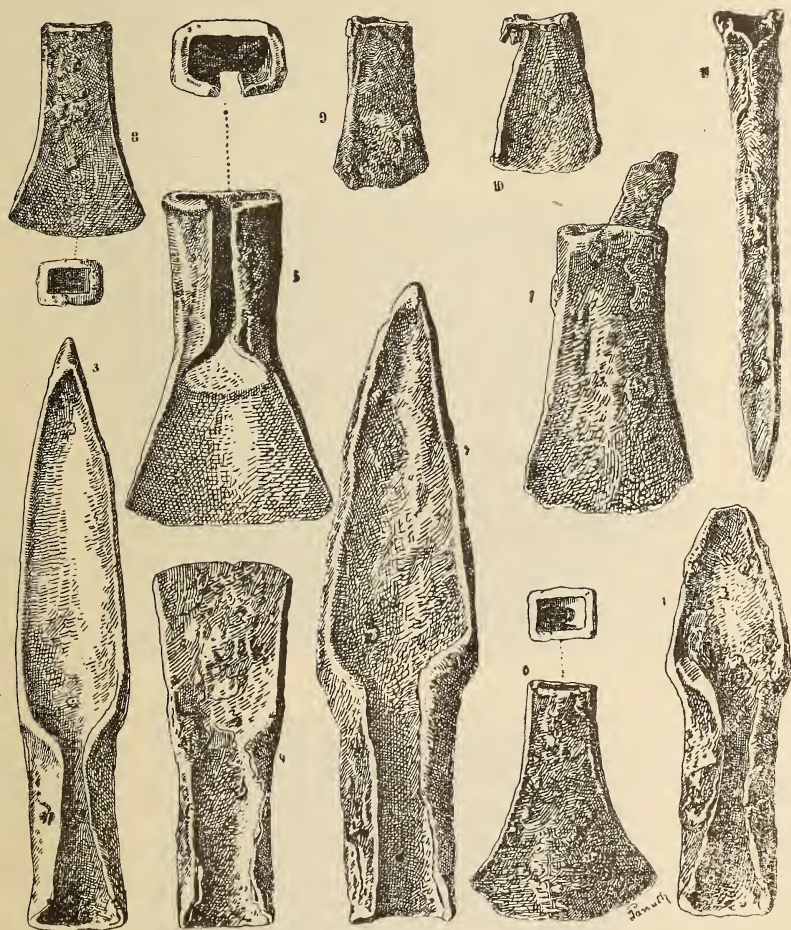
vagyis pénz- s érem-értéket helyettesítettek volna. De e vélelmet ismét az gyengíti, hogy e karikák egytől-egyig nemcsak teljesen különböző terjedelműek, alakban és súlyban változatosak s hogy minden legkisebb jelzést nélkülöznek, hanem az is, hogy nyíltvégűek s így feltűzésre s biztos hordozásra alkalmatlanok lévén, így mégis azt kell elfogadnunk, hogy azok kizárólag *disz-tárgyakul* szolgáltak s ilyeneket nemcsak a nők, hanem bizonyára a férfiak is, még pedig nagyobb számmal kezeiken, karjaikon s talán még lábjaikon is viseltek. Általában majd minden bronzleletnél fordulnak elő ily karikák és karperecek s hajdani elterjedtségükre mutat az is, hogy csak szerény gyűjteményemben is 330 különféle karperec és 18 ugynevezett halántékgyűrű, vagyis nagyobb csavart keretű pereg látható. Az ott hevert három bronzkés töredék különböző pengékről való; lévén egy bütykös, illetve csücskés csonka darab $7\frac{1}{2}$, a másik 7 és a harmadik csak 4 cm. hosszú s így feltűnő, hogy azok az ép karperecek közé miért kerültek. Az övszerű *pánt* is, mely $4\frac{1}{2}$ cm. széles s világos kékeszöld színű, apró törmelékein kívül nyolc kisebb-nagyobb $2-26\frac{1}{2}$ cmnyi hosszúságu darabban került elő s így összetéve, most épen egy méter hosszúságu. Egyik oldalán van rajta diszül öt vízszintesen fekvő sűrű apró pontokkal kivert sor, melyek között néhány kettős, háttal érintkező, fent csigás csavarban kinyuló kacsokringós körszelvény) (alakban van szintén pontokkal kiütve. A sáv végein két-két három milliméternyi lyuk van; egyikében pedig egy 2 centiméternyi vékony sodronykarika lóg. A faedény vékony abroncsai szintén töredezzve kerültek elő. A két centiméter széles sávból tizenhat különböző hosszúságu darab s ezek összeállítva 204 centiméternyi hosszúságot képeznek, míg a keskenyebb $1\frac{1}{2}$ cm.-teresből öt darab 71 centimétert. Egy másik, közepén bordás egy cm. széles négy darabból álló sáv-töredék $60\frac{1}{2}$ centiméter hosszúságot nyújt. Mindezeket ügygyel-bajjal összeállítván, szemléltetésül egy 13 cm. átméretű fabödönre hat abroncs-alakban ráillesztettem... Ezen újabb s az előbbi ily leletek folytán tehát valóban megállapítható, hogy a bronzkorban a jövevények, amint ezt már fentebb is megemlítém, a galíciai oldalról, tehát észak felől a Beszkid hegységen át három helyen, tudniillik a laturkai, Klímece felől a vereckei és Oporec felől Kísszolyvánál s Volócnál a vicsai (a mostani Munkács-beszkidí vasuti)-vonalon járatlan hegylejtőkön s vizmosta szakadékokon, nyaktörő völgyeken vándoroltak lefelé *Szolyva* tájára, honnan a latorcai tágasabb völgyön át azután már kissé kényelmesebben vonulhattak le a Munkácsnál kezdődő rónaságra. Különben a szomszédos máramarosi hegységen át is ballaghattak le egyes ily csapatok, amint azt az ottani hasonló leletek tanúsítják; valamint azt is, hogy e vándor-nép nem csekély tömegeket képviselt s idővel hazánk mostani területein bizonyára még inkább megsaporodott.

III. Vaselőkor.

Az „Adatok hazánk archaeológiájához“ című művem I. kötetében közölt, a régi vaskorból feltárt leleteim következő helyekre vonatkoztak: Árdánháza, Beregszász, Beregszőlős, Boród, Drágabártfalva, Fornos, Ilosva, Iványi, Kálnik (Sárrét), Klacsanó, Kovászó, Klucsárka (Várkulcs), Kislucska, Makkosjánosi, Malmos, Mezőkaszony, Munkács, Ormód, Pusztakerepec, Szentmiklós, Szerencsfalva, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva) és Tarpa.* Azóta tömérdek és behatóbb, tanulságosabb új leletekkel gyarapodott ezen kétezer évnél idősebb korszaknak multjára vonatkozó adataim sorozata. Ezek alapján immár szükségessé vált, hogy az ott érintetteket, főleg azokat, melyek a Krisztus előtti évezredek korszakra, a *vas előkorára*, vonatkoznak, részint helyesbítsem, részint tüzetesebben, kimerítőbben feltüntessem. Minket e tekintetben leginkább a Munkács környékén, Lovácska, Gallishegy és Klacsanó magaslatain és lejtőin feltárt ama számos ősrégi emlékek érdekelnek, melyek bizonyára a Krisztus előtti hetedik századtól kezdve itt tartózkodott népektől erednek s így azok itt töltött életjük módjára elegendő és biztos néprajzi adatokul szolgálnak. Majd nyolcszázra megy az itt felásott tanyahelyekről in situ talált és napfényre hozott ereklyék száma, melyeknek különféle műszereik s edényeik ethnographiai, az érmekek pedig az időre nézve nyujtanak felvilágosítást. Így, hogy most előlegesen egyebet jellegzésül ne említsek, csak azt hozom fel, hogy az itt talált kisebb-nagyobb szekerce alaku tokos vasvésők, melyeket az itt lakott emberek, mint a ház körül legszükségesebb vágó és hasító műszerül, fejszézül, baltául, faragóul használtak, teljesen olyanok, minőket közvetlenül előttök a bronzkori népek bronzból vagy rézből öntve használtak, miből azt lehet és kell következtetnünk és megállapítanunk, hogy a vasat használni kezdő nép, mely ezt a sajátos idomu és kevésbé célszerű jellegzetes szerszámot utánozta és használatba vette, közvetlenül a bronzkorszak végén élt és itt lakott, sőt mint alább tüzetesebben előadandom, a vasat az itteni ércből olvasztotta és feldolgozta. Eszerint e tokos *vasvéső*

* Közleményeim: Archaeologiai Értesítő I. évfolyamában: I. kötet: A klacsanói halmokról, II. a zsarnói és krajnai halmokról, IV. kötet: Az árdánházi földváról. VI. k. Bereg megye régészeti leletekről. XI. Ujabb leletek. Uj folyam. VI kötetben: Bereg megyei vaskori leletek (151–152. l.) Klacsanói gallishegyi vaslelet 345., XI. Óskori telepek Beregszászon. 250. Ujabb óskori leletek Munkácson. XII. k. Ormódi aranykincs. 75. XIV. k. Bereg megyei leletek. 160. — Beregszászi lelet 447. — XV. k. Vaskori lelet Gallishegyen 69. Beregszász 424. — XVI. Bereg megyei régiségek 304. — XVII. k. Mezőkaszonyi gót-sír. 32 l. ábrákkal. — Germánok emlékei Munkácsnál, ábrákkal 333. — XVIII. k. Óskori őrlőkövekről 89. — XIX. k. Lovácskai leletek. 96. — XXI. k. Leletek Munkács környékén I. 138 II. 198. ábrákkal. XXVI. Régibb vaskori emlékek Munkács környékén 337. I. közlemény ábrákkal. XXVII. k. II. közlemény 151. XXVIII. k. 250 l. III-ik közlemény. Ábrákkal.

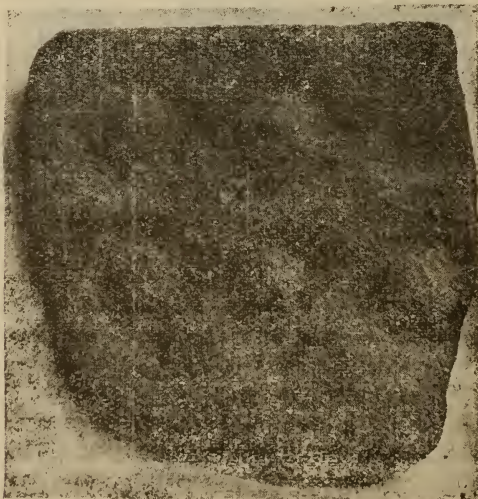
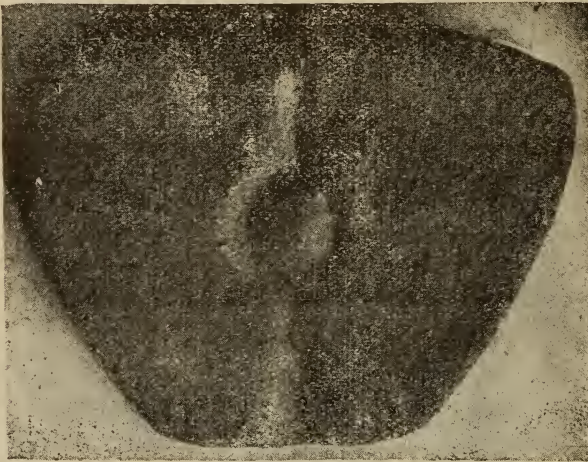
itt a bronz- és vaskorszak átmenete jeléül tekintendő, annál feltűnőbbben, mert ez emberek sem a bronzkorban, sem a vaselőkorbán a később használatba jött mostani alaku nyeles fejszét, baltát,

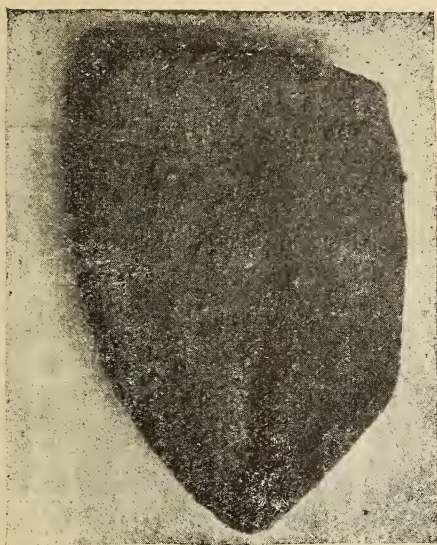
IV. ÁBRA.

faragót nem ismerték, a technika e művének előnyeivel még nem barátkoztak meg. Mi annál különösebbnek tetszik, mert ugy a bronz-, mint a vaselőkorbán ily alaku nyeles fokok, buzogányok s kisebb-nagyobb kalapácsok már divatoztak, vágószerszámok azonban nem. Jellegzőnek kell tekintenünk itteni leleteknél azt is, hogy a sok vastárgyak közt bár aránylag csekély mennyiségben, de mégis előfordultak *bronz-műtárgyak* is, még pedig oly meggyőződést nyújtó

módozattal, hogy azokat itt öntötték és készítették, mennyiben az *önlőminták*, sőt azokban egyes bronzmaradékok s olvasztó grafit-tégelyek és nyers bronzérc darabok is előfordultak. Ennélfogva ha ez adatok nyomán a régészek által elfogadott külföldi korhatározó osztályzatokat elfogadni akarnánk, meglehetne az időszakokat itt is állapítani. Én azonban megvallom, mindig kétkedtem abban, hogy a mi hazai ezen nemű leleteinket a tőlünk vajmi távol eső hallstatti osztrák és latenei svaizi leletek minősítési skálája alá foglaljuk. De mennyiben ettől a külföldi és hazai régészeink nem ide-

V. ÁBRA.

genkednek, más jobb és biztosabb rendszer hiányában alkalmazkodjunk mi is ez általában elterjedt osztályzathoz. Egyébiránt e tekintetben kiemelem majd másoknak véleményét is.

A vaskorszakot két részre osztják: a régibb vaskort a *hallstatti* és az újabb vaskort a *laténei* izlés szerint jellemezvén. A hallstatti korszak, mely a tiszta bronzból az első *vaskorszakba* való átmeneti időszakot jelenti s ezzel a korszakkal hazánkban a tiszavidéken s az erdélyi részekben *szkitha-kultura* lép fel, a Krisztus előtti 7-ik századtól a 3-ik századig tartott volna. A *második*,

vagyis *újabb* vaskorszak a *Laténe*-korszak, mely a Kr. e. 3-ik századtól a Kr. utáni első század végeig terjedne. A hallstatti kor főszereplője hazánkban *illírség* lenne, míg a Laténe izlést a *keltaság* honosította volna meg. Az első korszak a bronz- és vasátalakulásának korát fogadja magában, a másik szak pedig a kifejlett vasipar korszaka.

Ettől eltérően *Lubbok* (Történelőtti idők I. 22. 1.) írja, hogy a Salzburg melletti *Hallstatt* területén felásott sírok a bronz és vas-kor közé átmeneti időszakból valók, mennyiben azokban vegyesen bronz- és vaseszközök találtattak. Ezek között voltak *bronz* ékszerek, edények és fegyverek; valamint *vas* fegyverek s más tárgyak, borostyán, üveg, cserép és kőtárgyak is. Ez utóbbiak csekély mennyiségben. Ez némileg a mi itteni felásott telepeinkre is illik. Mások szerint (Archaeologiai Értesítő XX. k. 130.) a vas először kezdte terjedni Európában a hallstatti periódusban Kr. e. 1500—1300-dikig való korban. A temetkezés vegyes volt. Az égetés régibb, mint az eltemetés északi Itáliában; viszont déli Olaszországban és Boszniában a hulla eltemetése régibb, mint az égetés e hallstatti korban. A hallstatti és laténei alfelosztásokkal szemben feltűnőnek lehet állítani azt is, hogy a *boszniai glazináci* területen, hol huszezer régi sírhalom található, az eddig ezernél több felásott sírban a Kr. előtti XI—V. századokból eredő arany, ezüst, bronz és vastárgyakat vegyesen elrakva találtak, sőt aranyozott és borostyánkőműve-

ket is, valamint a korjellegzőnek tartott iv-, csolnak-, nyereg- és sodronytekercses fibulákat, kapsokat is együttesen.

A svajci *neuachteli* határban 1855. évben feltárt laténei régi telepen találtak teljességgel oly alaku vastárgyakat, melyeket ott *kelta-germánoknak* tulajdonítanak, minők nálunk Munkács környékén, a lovácskai és gallishegyi lejtőkön kerültek napfényre és gyűjteményembe. Egyenes kétélű kardok, hosszukás lánDSAhegyek, paizsdudorok, nyilak, harcisarlók, kések, tokos vésők, zabolák s egyéb számos különféle házi és gazdasági eszközök. (Les Helvétés a la Téné Notice historique stb. Paris 1886. ábrákkal.) De ugyanily tárgyak előfordulnak *Németországban, Frankfurt a M.* mellett *Neuheim* város környékén, melyeknek ábráit kiadta a frankfurti város hatósága ily cím alatt: „Die Neuheimer Funde in den Museen zu Frankfurt am M. und Dramstadt 1903.“ Ezek a miénkhez egészen hasonló tárgyak a frankfurti és darmstadti városi muzeumokban vannak kiállítva és elhelyezve.

Hazánkban különösen Darnay Kálmán Sümeg vidékéről gyűjtött és közölt Arch. Értesítőben és külön kiadásokban a miénkhez teljesen hasonló emlék- és ereklyetárgyakat, melyek állami költségen Sümegen létesített kulturházban vannak kiállítva, aminthogy dr. Jóna András is Szabolcsmegyében gyűjtött sok bronztárgyakon kívül ily vaselőkori műveket, ereklyéket, melyek Nyiregyházán a megyeházában elhelyezték. A *szegeói* muzeumban is láttam néhány ily régi vaskori azon vidékről való tárgyat, aminthogy én néhány vas és kerámi darabot a tornamegyei *szádelői* szikla hasadéki völgyben is kiástam.

Szkithák és kelták.

A főntebbi előadás folyamában szó esett a *szkithákról és keltákról*, mint kik a hallstatti és illetve a laténei korszakban szerepeltek s így megállapítandó lenne, ezek közül melyikök volt a Munkács vidéki telepeknek lakója s birtoklója. A *szittyá vagy szkitha* nép, kutatásaim szerint egyike a legrégebbeknek. Előfordul nyomuk már az Ószövetségben, a zsidók történetében (Mózes IV. 26. v.) hol a kommentárban ez olvasható ott, midőn Józua király megrettent az átkoktól, „minthogy azon időben oszlott föl a kaldei babiloni birodalom s a *szkithák* már Egyiptomig nyomultak.“ E szerint a *szkitháknak* azóta sokfelé kellett elkalandozniok, hogy e tájra is jussanak. Nagy Géza szerint a turáni népcsaládkhoz tartozó *szkithák* a Krisztus előtt XV—V. században három időközi áramlatban vonultak át Ázsiából Európába. Vad és kóborló csoportok az Alduna vidékéről a 7. században Kisázsziába, mint a bronzkorról szóló fejezetben felhoztam, a trójai terület VII. rétegére is becsaptak és ott egyidőre elhelyezkedtek, akkor Kymmer és Trer néven szerepeltek és említettnek s bizonyára ismét későbbben onnan

köborlásaik közben ide visszakerültek s a keltákkal, mint ellenfél érintkeztek, mint azt alább kifejtenem. Tudósaink a *szkithák* eredetéről s elszármazásairól oly eltérően írnak, hogy zavaros állításokon bajos eligazodni. Sokan a *szittyá* vagy *szkitha* nép közé vegyítik a magyarokat is épen úgy, mint a *keltákat*, de nem kellő igazolás mellett. Így Béla király névtelen jegyzője szerint (I. és V. fejezet) Ázsiának *Scytha* nagy földje határánál, melyet Kelet felé Dent-Magyarnek neveztek, a Góg és Magók nemzetek laktak, kiket Nagy Sándor berekesztett. Scythiának első királya lett volna Magók, Jáfet fia s azon nemzetet Magók királyról nevezték *Magyarnek*, kinek nemzetségéből származott volna maga Attila hunkirály is, ki Pannonia földjére jött. S ennek alapján Anonymusunk a magyarokat is *szkitháknak* tartá s művében így nevezi. Hermann Hirt az indogermánokról közelebb kiadott művében, a kelta és szittyá kérdést szintén nem oldja meg, épen úgy, mint a finn-uger törzsökét sem. Deniker kutatásai alapján a *keltákat* embertanilag a sötétszinű, brachycephalis, apró növésű típusának mondja, nyelvészeti tekintetben pedig szerinte a cseh és vend nyelv kelta elemeket és sajátosságokat mutatna . . . A déleurópai szkithákban pedig oly iráni népet lát, amely a Kaukázus vidékéről Európába visszavándorolt.

Különben ezen homályos kérdés felett már évszázadok előtt sok bölcs férfi törte a fejét. A szkithákról ötvennyolc görög író emlékszik. Az első Heriodos, ki K. e. hétszáz évvel, az utolsó Marinus Thyrius, ki K. u. 360 évben élt. Rhodusi Apollonius szerint, Timaeus Szkithiának ötven népét sorolja el, K. e. 230. évben Ptolomeus Claudius (138—180 K. u.) ötvennél több népnek jelöli meg lakhelyét, részint mint szkithákat, részint mint azok szomszédosait. E szerint is a szkitha szó nagyon is tág értelmű.

Régészek közül többen abban a véleményben vannak, hogy úgy a hallstatti, mint a laténei korszakban az árja, semi és turáni népcsaládokhoz tartozó népek kulturája látható a feltárt emlékeken, de hogy különösen melyik népfaj az, biztosan nem tudják. Sajnos hogy e tekintetben, de az időre nézve is, a vélemények eltérnek. Nagy Géza szerint (Arch. Ért. XXIX. 372), az 1500. Kr. e. megindult Szkitha-áramlat folytán a kelta-, latin- és graeco-illír törzsek is megmozdultak. Ez áramlatban a finn-ugor törzsek voltak az elsőek. Az agithir vagy Katiurok eredete ismeretlen, ezeket s a Szkitáságot a Kr. e. IV. század körül Nyugat és Északnyugat felől megindult kelta- és germanáramlat visszaszorította s az agathyrok, kiket Herodotos a Maros vidékére helyez, a Kr. e. első században már az azovi és Don kívül tanyáztak. Mások szerint a *keltákat* (panonok?) hazánkban félévezredes tartózkodásuk után Kr. u. első század 8-ik évében Augusztus római császár meghódította volna.

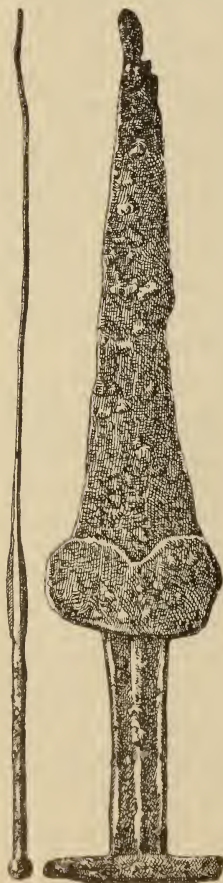
Általában mégis a *keltákat* germán fajnak tartják s így az

indogermánok közé sorozzák. A szaktudósok a *germánok* közé a németeket („nemetes“), skandinávokat, angolokat és hollandokat, a *kelták* közé pedig a gaeleket, ireket, vallisiakat és bretonokat. Érdekes, hogy az irek és bretonok 1901. évben Dublinban azért gyűléseztek, hogy mint a régi kelták utódai, a régi nemzeti nyelvüket és szokásaikat fentartsák és ápolják.

Nézetem szerint a kelták *germánok* voltak s e környéken már a Krisztus előtti évezred második felében laktak, mint azt a feltárt tanyahelyeiken talált ugynevezett *ezüst barbár érmek* is, melyek a Kr. e. 5. és 4-ik századból valók, bizonyítják; de az itt gyűjtött százakra menő

VI ÁBRA.

VII. ÁBRA.

bronz-, vas-, ezüst- és agyag (keramiai) műtárgyak is, melyek a hallstatti és laténei emlékekhez teljesen hasonlítanak, igazolják. Ennek ellenében pedig szerény véleményem szerint az a kőborló *szkitha* nép, legalább az, mely környékünkön is megjelent s itt a keltákkal a Latorca folyó jobb partján álló Óvár-tól a Háthegy mentében Borsova folyóig, az ottani Sztremtura nevű várig terjedő földerődített vonal közepén fekvő *árdánházai földvár* környékén diadalmasan megütközött, *szláv*faj lehetett. A földvárat, melynek lejtőin a laténei korszakra emlékeztető fegyverzettél és felszereléssel ellátott vitézek teteimeit feltártuk, „*Bogoszláv*“-nak nevezi maiglan az itteni nép.

E tekintetben érdemes a följegyzésre, hogy nem régen dr. Reinecke Pál, a mainzi muzeum tudós öre és neves régész, nálam Munkácson néhány napot töltvén és magának jegyzeteket készítvén, gyűjteményemben nem csekély meglepetésére feltűnt neki a többi között azon szív-alaku apró keresztvassal ellátott *vastőr*, (mely Árdánházánál a Hegyháton kelta-féle fegyverek közelében találtatott), melyet ő *szkitha-törnek* deklarált s megjegyzé, hogy mostani Orosz birodalom északkeleti részeiben tett utazása és ottani muzeumok megismerlése közben csupán két ehez hasonló tört talált, melyeket ott *szkitha* ereklyének tartanak. Megjegyzem, hogy e tört régészeint azelőtt avar-nak nézték.

Ily alaku török s illetve rövid kardok azonban azóta hazánk más vidékein is előfordultak

s Reinecke ezek, ugy a két és háromélű nyilhegyek s különösen a szélesöblű fémüstök, mint egyéb bronz és vastárgyak idomaiból törekszik levonni azt, hogy a szkithák több ízben törtek be a Kr.

e. hetedik századtól kezdve ide s itt a IV. századig laktak s s hogy utjok Ázsiából Alsóve-reckén át vezetett hazánk mos-tani területére, még a bronz-korban is. Így szerinte nyomok

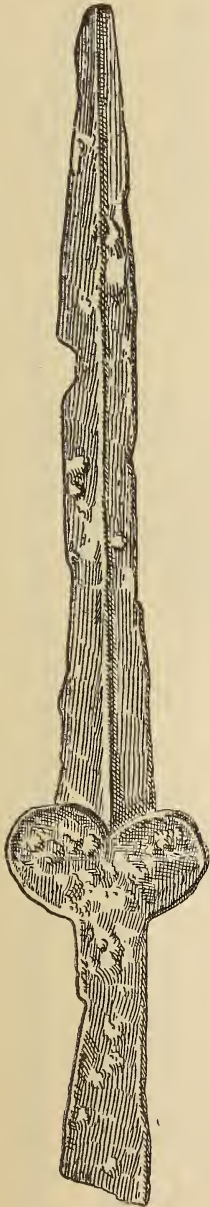
VIII. ÁBRA.

a Mátra aljában, Gyöngyös város közelében a gyöngyöshalászi határban egy szőlőhegyen ki-ásott urna-temetőhelyen is feltárt, melynek lelet tárgyai közt a szivalaku rövid kard is előfordult, melyet a mellékelt ábra is mutat (X.), míg a többi mellékletei szerintem a keltáékhoz hasonlitanak; különösen a keskenyvelű köpüs véső, a 3-ik számú lánksa stb., melyek a szkitha voltukat némileg kétségbe hoz-zák. Ily szkitha régiségek előfordultak Beregen kívül Szabolcs, Hajdu, Bor-sod, Nógrád, Pest, Arad, Zala s más megyékben, de különösen Erdélyben is.

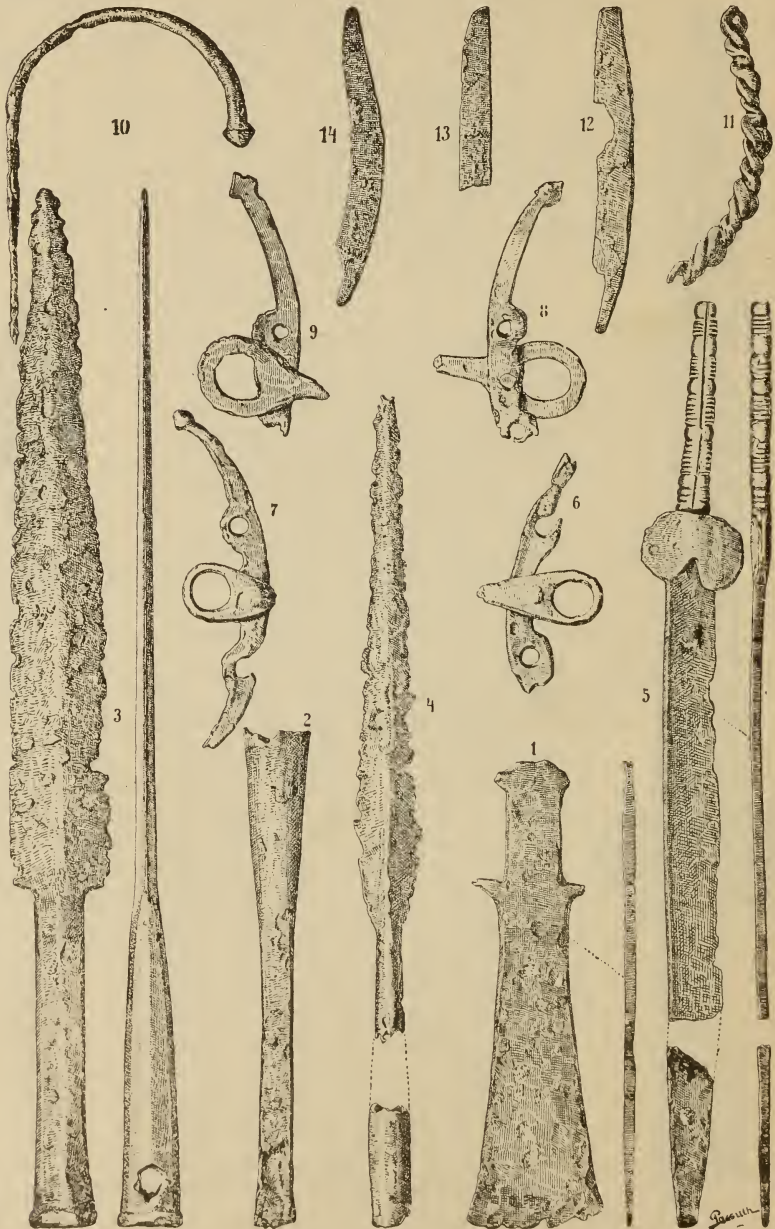

IX.

Nézetem szerint az a kelta népség, mely Krisztus előtti évezred második felében itt sokáig tartózkodott, mert Munkács körüli tanyahelyeiken nemcsak gazda-sági és házi iparművekkel ellátott készségeik s felszereléseikkel bőven el voltak látva, hanem mi hosszú idei megállapodásra mutat, majd minden család az itteni kemény trachitkőzetből diszesen és ügyesen kifaragott sulyos kézi őrlő-kövekkel is ellátta háztartását, mi, valamint a tö-mérdek ásó, kapa és sarló tartós földmivelésre való berendezést tanusít, bizonyára innen csak külső erőszakos támadás és üldözés folytán iramodott el oly gyorsan, hogy magokkal a megriasztott telepések csupán a legszükségesebb, legértéke-sebb és könnyebbnemű ingóságait, ékszerei-ket s pénzeiket vihették el, míg a többi összes készségeik, még az akkor bizonyára értékes és becses vas műszereik is, melyeknek száma ezerre megy, itt hagyva, elmenekültek. S talán nem tévedek, ha felteszem, hogy az őket győztesen elűző *szkitha-csoport* azok ivadékaiból állott, kik mint a bronzkori fejezetben érintém, a hetedik

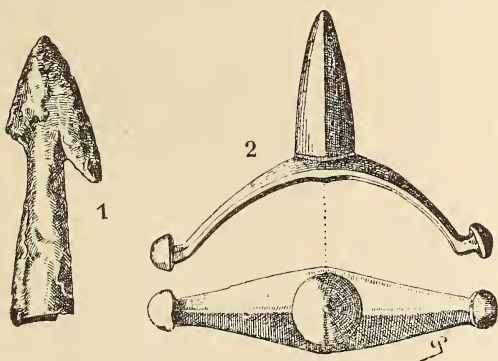

században Kr. előtt a Duna alsó vidékeiről a trójai 7-dik telepét egyidőre megszállottak volt s kik hosszabb idő multán ismét mint a bolygó üstökös feltünvén, északfelől a Beszkid hegységen át ide visszakerültek.

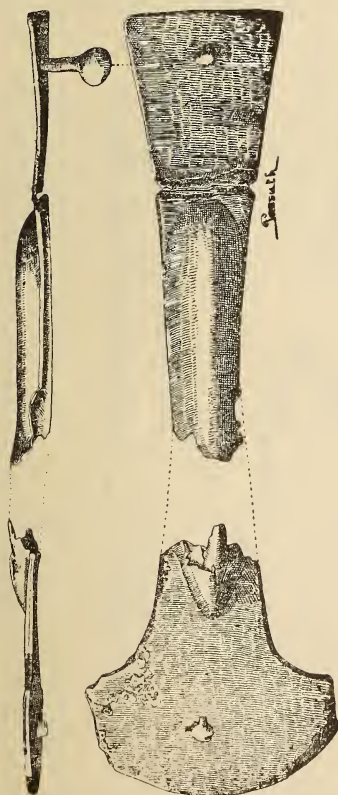
X. ÁBRA.

Mint említém, a döntő ütközet a kelták és szkithák között Árdánháza körül az ottani lejtőkön történhetett. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy az árdánházi Bogoszláv nevű földvár alatt a Rokutni és Ternik nevű dülőkben, de a határos Istvánfalva (Sztánfalva), Kislucska s Keletről Ábránka területein a feltűnt hasonló nyomok szerint kelta- és szkitha-fegyverzetű vitézek tetemei nyugosznak. Eddig több ily sirt tártunk fel, melyekben a kinyújtzkodott csontváznak csu-

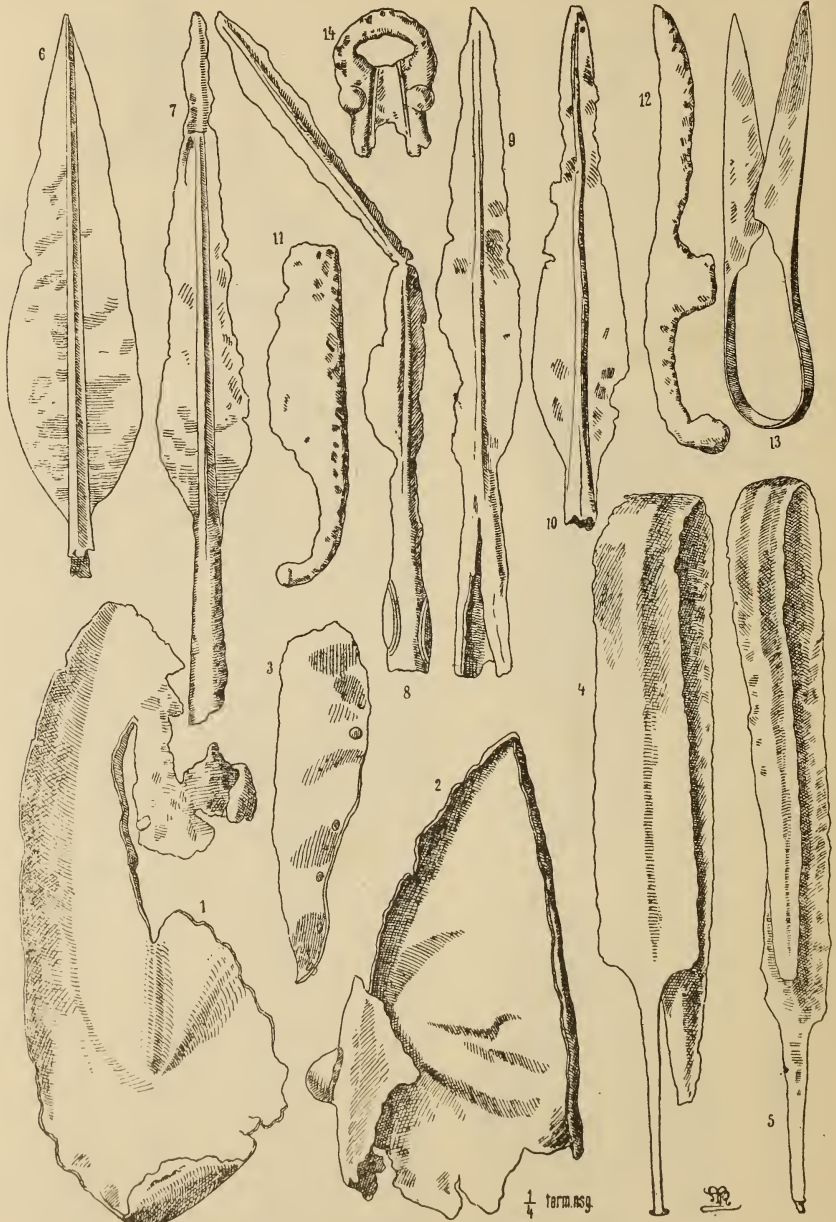
XII/a. ÁBRA.

pán elmállott fejéres alakja tűnt fel, de a fegyverzete épen megmaradt. Ez állott egyenes kétélű pallos alakú kardokból, (XI. r.) kétélű hosszú vékony tokos lándsákból, néhány késből, kétágu u. n. szakállós tokos nyilcsucsból s egyéb vas készletből, mint csat, sodronyos csónakos kapocs, lemez karika, tölcseralaku paizsdudorból és három igen apró hegyes tüskével (XII.) ellátott felcsatoló sarkantyuból. (XII/a) Feltűnő, hogy az eddig e tájról gyűjteményembe került hat pallos közül három (XI. 1. XIII. 4.) összehajtván került a tetemhez, míg a többi nagyobb, majdnem méternyi ép és egyenes. A nyolc lándsacsucs is különböző, kisebb-nagyobb, valamint az öt kés is; ezek között egy különösen elüt a többitől az által, hogy egyenes, egyélű és sulyos, 36 cm. hosszú. Érdekes egy, az árdánházi lejtőn a tetemnél előfordult vaslemezű sodrony tüskés kapocs is. Vajon a két-három rétből csavart kard nem-e arra mutat, hogy az a legyőzött ellenségé volt, kihez azt így az akkori hit szerint azért tették, hogy hogy annak hasznát ne vehesse, ha

XII/b. ÁBRA.

feléledne. Ugy látszik, hogy az árdánházi ütközet a szlávok diadálával végződött. Az elfoglalt földvár fensikjén diadalmi ünnepet ültek, Istennek áldozatot tettek s innen elnevezték a helyet *Boguszláv-*

XIII. ABRA.

nak, mi annyit jelent, hogy Istené a dicsőség! Érdekes az is, hogy a szolyva-hársfalvai völgyben kiásott vastárgyak között ez utóbbiakhoz hasonló lándsák, kard, paizsdudor s egyéb tárgyak valának, mi szerintem egyszersmint a bevonuló utat jeleznék.

A Munkács-vidéki kelták néprajza.

Hogy ezen társadalmi és családi életet folytatott szorgalmas és jóra való nép e tájon, különösen a 299 méter magasságu Lovácska és Gallishegyek meredélyes lejtőit s nyugat felől a Klacsanó község felé huzódó Obücs-hegy hátát választá magának megszálló helyéül, annak tulajdonitom, hogy az alattok a Dunáig elnyúló róna területet, különösen a Szernye- és tovább a Tisza-vidéket, a kiáradó vizek, tavak és mocsarak borították. Hiszen még száz év előtt is a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása előtt e vidék, különösen tavaszkor hóolvadás vagy tartósabb esőzések idején, meg nem közelíthető oly ártérből állott, melyet legnagyobb részben cserés tölgyfa erdők, rengetegek borítottak. Így e nép tartózkodásául a magaslatokon biztosabb elhelyezést találván, ott nyugottabban élhetett. Az említett hegyek alján folyt akkor a Latorca folyó, mely úgy, mint az árterek többi vizei halakkal s az erdőség a vadak minden fajaival dusan eltarták a telepeseket, kik azonfelül mint őstermelők a dombokat és lejtőket hosszukás keskeny ásóikkal és szárnyas kapáikkal művelhették s a füvet apró sarlóikkal lenyeselhették. Eddig a magaslatokon mintegy huszonnégy tanyahelyet, kulturréteget kutattam át, melyekből ezernél több különféle házi, gazdasági és hadászati műtárgy került elő, ami elegendő anyagul szolgál arra, hogy a kétezer év előtti megszállók életmódját feltüntetni lehessen.

Lakóhelyek és azok felszerelése.

A tanyahelyek és hajlékok minden rendszer nélkül voltak e nagyterületű két hegy lejtőin, környöskörül, a délkeleti meredek oldalán épen úgy, mint az északnyugatin, hol alantabb, hol magasabb nivón elhelyezve. A távolság egyik a másiktól szintén különböző volt. Kettő egymás közelében sehol sem állott. Pedig úgy képzelem, hogy akkor e hegyes területet, mely most alkalmasabb helyein nagyrészben szőlőművelés alatt áll, szintén lombos erdőség fedte, mert északnyugat felől még most is őszi erdők kerítik. Ugy látszik, hogy a szórványosan elhelyezkedett családok bizalommal viselkedtek egymás irányában s nem féltették vagyonukat egymástól. Hogy pedig hajlékaik jól elvoltak látva értékes készletekkel és szükségletekkel, azt a leletek igazolták. Így Gallishegy déli oldalán *Nedeczey János* munkácsi birtokos és kiváló hazafi* itteni szőlő-

* Irásközben értesültem, hogy e nagy férfi most (jun. 13.) a megyénél százezer koronányi új alapítványt tett a Munkács városban felállítandó tanító-

jének közepe táján feltárt egy ily őskori tanyahelyen harmincnyolc darab szép készítésű vas eszköz találtatott, melyek közt volt hét sarló, öt kés, öt tokos-véső szekerce, öt hosszú véső-féle tokos henger, ásók, kapák, törpenge, lemezes karkötő, négy lándsacsucs, két harci kasza, egy kalapács, bőrvágó dikics, vaspánt és abroncs ráf, láncocska, horog, karikás kampó, orsó suly, agyagbögre és grafitedények töredéke. Későbbi kutatásom folytán találtam még ott közelében grafitos rovátkos edényt, cserepeket, hegyes tokvéget, melyet lándsahegynek használhattak, nyilcsucstól s egyéb apróságot. E hegynek nyugati oldalán egy másik ily tanyahelyen huszonkét vastárgy fordult elő, melyek közt volt öt nagy kaszafegyver és nyolc kisebb, három tokosvéső-féle szekerce, két csuklyós zabola, hosszukás szárnyas ásók, kapák és grafitos s agyag edények. Feljebb a Lovácska északi oldalán egy szintén felásott tanyahelyen ötvennél több különféle vas-eszköz feküdt szenes, hamvas kulturrétegen, ezek közt volt üllő, fogó, tokosvésőalakú szekerce, faragó s balta, kés, bőrvágó, dikics, kalapács, zabola, szárnyas hosszukás kapa, ásó, sarló, pánt, vasfüllel ellátott kőgolyó, körtealakú suly, lándsacsucs, fenékkő, agyag- és grafitos edények cserepei, őrlőkövek, sőt még két ezüst ugynevezett barbárérem a K. e. 4-ik századból. Ily tartalmuk voltak a többi felásott tanyahelyek. Miből arra lehet következtetni, hogy az egyes családok itt nemcsak gazdálkodással, vadászat és halászáttal foglalkoztak, hanem háziipart is űztek s köztök a fegyverképes férfiak a harcosok létszámához is tartoztak; fegyverzetüket leginkább kasza, kard, lándsza, nyíl, kés és tokosvéső alakú szekerce képezvén.

Bizonyára akkor is mintegy kétezer év előtt, e tájon a mostanihoz hasonló éghajlatu időjárás uralkodott s így nem érintvén a tavaszi és nyári meleg időszakot, midőn minden bokor és lombosfa szállást adott, a telepéseknek a légkör sajátosságaihoz s változatos viszonyaihoz alkalmazkodni kellett, hajlékaikat úgy készítették, hogy különösen a hosszú és dermesztő tél hidege ellen jól megvédve legyenek. E végből, mint a lelethelyek fekvéséből kivenni lehetett, hajlékaikat úgy készítették, hogy a meredekebb lejtőn kiegyengetett gorcot alakítottak s azon mintegy méternyire a talajt kimélyítvén, reá sövényfonattal vagy hajlított falapokkal összerótt putriszerű lakóhelyet állítottak, mely egyszersmind konyhául, tüzelő és tartózkodási helyül szolgált. Ebből a hegyoldalba némi üreget, vajnat ástak, mely a kamarát képezte. Az ily helyiség 4—5 méternyi kiterjedésű lehetett. Ez füvel, kéreggel vagy fahasábokkal, vagy mi valószínűbb, rudakra fedélszerűleg borított földdel s gyepvel

képző intézet ösztöndíj-céljaira tíz tanárjelölt részére évi 400 koronával; holott tavaly az itteni főgimnázium internátus javára *ötvenezer koronát* adományozott alapítványul. Valóban ez tűneményszerű fényugár borus egünkön a mostani önző s anyagias világban. — Sic itur ad astra!

XIV. ÁBRA.

volt befedve. Kürtővel is el volt látva, melyen a füst kitarodott s a kürtön fa — vagy vasrud volt keresztül fektetve, melyről a horgos, kampós végű lánc csüngött alá a bogrács felakasztására. Egy ily szenes tanyahelyen találtam három darab $\wedge$ ék alakú hasított 3 cm. széles 25—31 cm. hosszú száru alsó végükön lyukkal átvert vasráfot, melyek a fedél ormán lehettek felszögezve; egy más 65 cm. hosszú hasonló vasráfból készült horgos végű z pánt pedig valószínűen a kürtőnél alkalmaztatott. De ezeknél jelentőségesebb az itt kiásott kétágu ép *bográcslánc* (XIV.) (gangó), mely a tüzelőhely felett csüngtetett és a bogrács felakasztására szolgált. Egész hossza ezen három helyen hosszabbító kampókkal ellátott függőláncnak $148\frac{1}{2}$ cm. és 1.600 kgramm súlyu. Felső része kétágból áll, melyek 1 cm. vastag négyzetű, de csavarszerűleg díszített rudból készítvék úgy, hogy a közepén egy-egy karikába illesztvék s felső végükön horgos kampóval ellátvák; a két rud azután 28 cm. hosszú láncba van foglalva, melyről ismét az alsó mindkét végén kampóval ellátott rud csüngött, melyre a bogrács, kondér vagy más kalantyus *főzödény* akasztatott. Ezen bográcslánc négy részbe volt összehajtható, valószínűen könnyebb elhordása végett. De ez érdekes eszköz egyszersmind azt is igazolja, hogy egykori használói elegendő magas hajlékokban laktak, mert az 148 cm. hosszú lévén, ha feltesszük, hogy a rátett bogrács a kalantyúval együtt legalább 40—50 cm.-nyi s az alatta emelkedő tapasztott tüzhelytőce legalább 15—20 cm.-nyi magas volt, úgy a hajléknak 2.18 méternyinél magasabbnak kellett lennie. Ilyen bográcsláncok töredékeit más helyen is találtam, valamint bogrács kalantyukat. Úgy látszik, hogy lakhelyeiket elzárható ajtókkal is ellátták, mert több oly szemes-szöget találtam, melyek sasra alkalmazott rekeszekből valók. Az ily helyeken előfordult különféle póc-horgok, párkány kampók és kává s póc-foglaló vasak bizonyára szintén házias célra szolgáltak. — A *tüzhely* többnyire úgy volt alkotva, hogy 1— $1\frac{1}{2}$ méternyi átméretű körbe kőducokat helyeztek s azt agyaggal kitapasztották. Az ily tüzelő hely, azt hiszem, képezé a család gyűlő központját, mely különösen zimánkos és zivataros idő-

ben, vagy télvész idején alvó, tartózkodó és foglalkozó helyül is szolgált, mint melynek melegítő lángjánál egyszersemind pihengettek és az üdítő álmod élvezték; amellett, hogy a tűz és parázs felett függött bográcsban párolgott az éhség csillapítására főtt eledel; míg melegebb időben künn a szabadban lombos fák vagy színekben tartózkodtak. Több helyen láttam, hogy a tűzhely mellett volt elhelyezve egy terjedelmes *laposkő*, mely asztalul szolgálhatott. Egy ilyen, mely $1\frac{1}{2}$ méter hosszú és majd egy méter széles és 8—10 cm. vastagságú volt, a Csomár István munkácsi főgimn. tanár gallishegyi szülője gyepes aljában közel a hegyi pataknál feltárt tanyahelyről került elő örlőkövek és számos vas és bronz késségekkel együtt. E követ ő sokáig a pincéje torkolatánál lombos fák alatt kövekre fektetve a mulatozók számára asztalul használta, de végre is egy záporosó okozta árvíz elsodorta és eltörte. Az ily laposkő mellett állhatott a sujkó, melyen az *örlőkő bokor* állott s melyen a naponkénti lisztet vagy inkább darát aprózták a felső lyukas kőlapnak fel-le való dörzsölése által. Ily célra és zuzásra szolgálhatott az a szép és érdekes itteni *trachit kőből* kifaragott és kivájt *mozsár* is, mely ép állapotban került a gyűjteményembe. 31 cm. magas és 26 cm. széles kődúcából van alakítva, 21 cm. mély öble 11 cm. átméretű s fent jól elkoptatott a használattól. Súlya 30 kilogrammnál több.

Foglalkozás. Életmód.

Természetes, hogy úgy a házvitelnél, mint a réz és vasfeldolgozásánál nagy jelentősége volt a *tűznek*, aminthogy általában ez elem az emberiségnek egyik főkellékét képezte folytonosan. Itteni telepeseink már könnyű módon tudtak *tűzet gerjeszteni*, mennyiben ahhoz a *kovát és acélt* használtak. (XV. 7—8.) Tanyahelyeken több tűzüítő csiholó acélt találtam. Ezek kerülékes alaku, 7—10 cm. hosszú s közepén 2—3 cm. széles, fél cm. vastagságú keretből készítvék. Sajátságos, hogy ily acélütők jelenleg is divatosok s így bizonyára nemzedékről-nemzedékre szálltak mintául. Kova és más tűzköszilánkok majd minden tanyán találtattak, néhol 5—6 cm.-nyi terjedelműek is. S a tüzelésre való faszerezés sem járhatott nehézséggel, mert az őserdők hulladék és rözsefában bővelkedhettek.

Itt lehetett a szerszámfa-faragásra, simításra és gyártásra szükséges műpad is, valamint az illető hivatásos iparosnál a kovácsműhely és bronzöntő helyiség, számos üzleteihez szükséges szerszámával, (XI.) fogó (XX. 3.) véső, favágó, ágvágó és kerékgyártáshoz való különféle tokosvéső-alaku balták, szaluk, fejszék és szekercék, melyek mind felülről lefelé ható tokkal valának ellátva. A varga és szijgyártó itt tartá szükséges sajátos műszereit, félkörű *bőrvágó* késeit és dikicseit, (XIX. 2, 3, 4.) melyek (XXIII. 5.) a mostaniakhoz hasonló, valamint a mai juhnyíráshoz hasonló

XI. ÁBRA.

kisebb-nagyobb *ollókat* (XI. 17, XIII. 13. és XVI. 4.), melyek oly jó anyagból készültek, hogy még most is ruganyosak és jól mozgathatók. S bizonyos, hogy az ily helyiségben tartózkodók nemcsak a tüzhelyen rakott lángtól nyerték a sötétség beálltával a megkívántató világitást, hanem a célra már csinosan kidolgozott agyagcsészeszerű *mécseseket* is használtak, melyekben faggyu vagy zsirba kanócot tevén, így meggyújtották. Több ily agyagtálacska-töredékeit találtam behajlított karimával; egy ily $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 4 cm. magasságu fogantyúval volt ellátva s oldala a lángtól és füsttől feketés. Mi több még a helyiségek füstölésére és *szagositására* is törekedtek, mennyiben egyik-másik helyen 3—8 cm. széles és 3 cm. vastagságu, kisebb-nagyobb feketés, belül fényes, könnyű *gyantaszerű* tömböket, ujjnyi vastagságu lapokat találtam, melyek meggyújtva, most is *jó illatot terjesztenek*. Ehez való egy lyukasztott körded agyagdoboz is került elő.

Ugy vélem, hogy a lakóhelyiségben s a hegybe nyíló vájásában tarták még az élelmezésükre szükségelt gabonát, erdei magokat, makkot, vagy gyümölcsöt, gombát, mogyorót, s egyéb ily terményeket. Egy szenesült fügeszerűen összelapított $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságu, 4 cm. átméretű gyümölcsöt, talán almát eltettem innen gyűjteményembe. Ilyet a svédi Wettersee melletti cölöpépítményeknél is találtak, melyet almának határoztak meg. Itt őrizhették az akkor bizonyára nagybecset képezett s *földmivelésre való* különféle vasásokat, kapákat és sarlókat s a vadászathoz és halászathoz szükséges eszközöket, hálókat, horgokat, sulyokat és lyukas golyókat, mely utóbbiak vagy kőből voltak kifarava, vagy agyagból keményre égetve. Nemkülönben a *vászonkészítéshez* megkívántató bizonyára kezdetleges, de a gyakorlathoz idomított egyszerű, megfelelő gépezetet, melynek részei, pántjai, horgós és kampós részei megmaradtak; úgy a fonáshoz és kötéshez *sulyokul* alkalmazott különféle átlukasztott orsó- és egyéb gombokat, göböket. (XVIII.)

Az így fenmaradt műeszközök világosan igazolják, hogy az itt sokáig élt lakók mind ruházatukra, mind fentartásukra, élelmezésükre és védelmükre szükséges eszközeiket magok készítették s hogy bizonyára akadtak köztük a szakszerű iparosokon kívül még olyanok is, kik *kereskedéssel* is foglalkoztak s innen koronkint nagy utra kelvén, messze keleti és nyugati földbeliekkal, talán tengerentúli emberekkel is érintkeztek, s onnan borostyán, üveg, érc, réz, ón, ezüst, arany, grafit és egyéb árukkal és kész érmekkel s ékszekkel megrakodtan visszatérvén, így a fényüzést és kényelmesebb életmódot sorsosaik közt terjeszték s meghonosíták. Magokkal bő ismeretek és tapasztalatokon kívül, még itt nem divatozott műtárgyakat, fényüzési cikkeket, fegyvereket, különösen *grafit-edényeket*, ily kondérokot, bográcsokat s egyéb műszereket is hoztak s alkalmazták. Mi immár magyarázatául szolgálhat annak is, hogy az itt

most lelt művek és fegyverek egyidomúak azokkal, melyeket a távol keleti és nyugoti s más világrészekben találnak, s melyek e szerint, ha nem is *egységes népek, de bizonyára egykorunak szüleményei s alkotásaiul tekinthetők.*

Feltűnőnek találtam azt, hogy az itt feltárt és átkutatott tanyahelyeken néhány állatfogon és egy jókora marha-lábczárcsont darabon kívül, más *konyhahulladékok* nyomára nem akadtam, holott a szádelői sziklahasadéku völgyben azok sűrűn és minden kulturrétegben előfordulnak. E hiányt annak tulajdonítom, hogy azonkori lakók a felhasznált állatok csontjait s egyéb maradékokat a meredek lejtőkön kissé kiegyengetett gorcokról, hajlékaikból ledobták, honnan azokat a csapadékok, záporosók és hóolvadás árjai lesodorták s lent részint a duvadak felemészték, részint a lefolyt vizek beiszapolták s elhordották s így a kétezer év folyamában elenyésztek. De hogy viszont az itt feltárt emlékek, érc- és agyagereklyék megmaradtak, azt annak lehet tulajdonítani, hogy azok a földbe és lejtőbe vajt üregekben és mélyedésekben elhagyattak, midőn lakóik a hajlékokból gyorsan eltávoztak s így a később elpusztult építmény rájuk szakadt földes részei, valamint a felülről ömledező iszap s agyag és kőtörmelék betemették s így mintegy a külső világtól elrejtve, megvédve megmaradtak. De idővel az eltakart üregek leple is foszlyányosabbá vált s így itt-ott feltűnőbbé váltak a kulturrétegek.

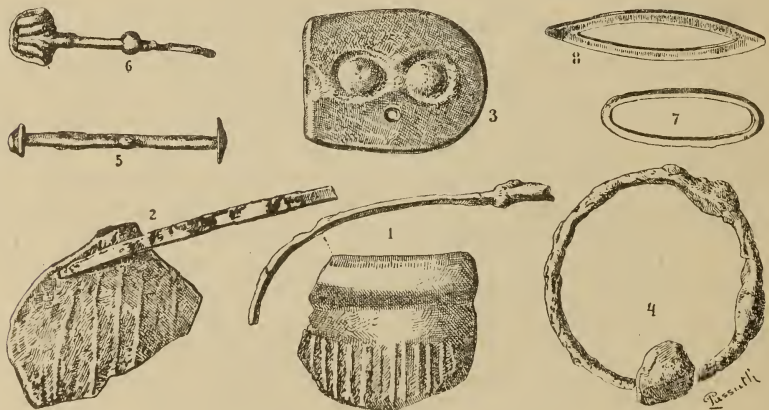
Az előadottakból immár kitűnik az is, hogy az itt kétezer év előtt sokáig tartózkodott népség nem élt *közösségben*, hanem *családokra osztva* külön-külön alakított hajlékokban. Minden család, mint most is, gondoskodott a maga fentartásáról, élelmezéséről, gyakorolván kiki kedve s foglalkozása szerint üzletét s gazdálkodását. A terjedelmes telepen elszórtan lakók hajlamaiknak megfelelő ipart gyakoroltak. Külön voltak a kovácsok, kő- és fafaragók, ácsok, bodnárok, fazekasok, bőr- és szijgyártók, szücsök, s egyéb iparúzó műhelyei. Erre az illető műszerek elhelyezése és különfélesége mutat. A vésők között oly ügyes idomu kává, mélyítő, lyukasztó szerszámok vannak, melyek a mostaniakkal versenyezhetnek. Egy három tört darab ráfból összeállított 50 cm. átméretű vasabroncs valamely bődönről való. Hasonló öt milliméter vastagságu, 3 cm. széles vasraf töredékek itt és más helyen is előfordultak. Mennyiben e ráfokon lyukak nincsenek, feltehető, hogy csakis abroncsokul használták.

Kerámia.

Az életszükséglethez első sorban a főző és víztartó edények tartozván, e tekintetben mondható, hogy e nép kerámiai művészete jól kifejlett és sajátos volt. A forgó korongot általában még nem igen használták, de azért úgy apró, mint nagyobb agyagedényeiket mindig

tetszetős alakban készíték, még pedig úgy, hogy eltekintve a *grafitos edényektől*, a közönséges agyag-gyártmányt jól kidolgozták s abból hol fővénnel vegyítve, hol csak tisztán iszapoltan, készíték sárga, vöröses, szürke és feketés színű különféle kisebb-nagyobb, egy vagy két füllel vagy bütykökkel ellátott fazekait, csupraikat, bögréiket, egyenes vagy gömbölyded fenekű csészealaku merőceiket, tálaikat és lábasaikat, melyek többnyire töredezett állapotban kerültek elő; épet tizenkilencnél többet nem tudtam szerezni. Az edények többnyire simák voltak, kevésbé diszítve, némelyike mintába nyomva s némelyike benyomott körülfutó zsinór, lánc-szem s ujjbenyomásokkal kezdetlegesen ékített. Némelyiken kisebb-nagyobb dudorok állanak ki vagy ujjnyi vastagságu hosszukás fülek. Az edények jól lévén kiégetve, feltehető, hogy e célra már kemence-féle üreges tűzhelyeket használtak. Feltűnő mégis, hogy a fazekas mesterség itt sokkal alacsonyabb fokon állott izlés és művészet tekintetében, mint például az egyeki és más bronzkorbeli ily iparüzleteknél.

De annál feltűnőbbek itt a *grafitos edények*, melyek részint grafitból, részint ily grafittal vegyített agyagból készíték s cserepeivel, mint írónnal lehet írni. (XV.) A nagyobb ily *grafitos edényeket bográcsul* használták, ezek ujjnyi vastagságuak s még vastagabb

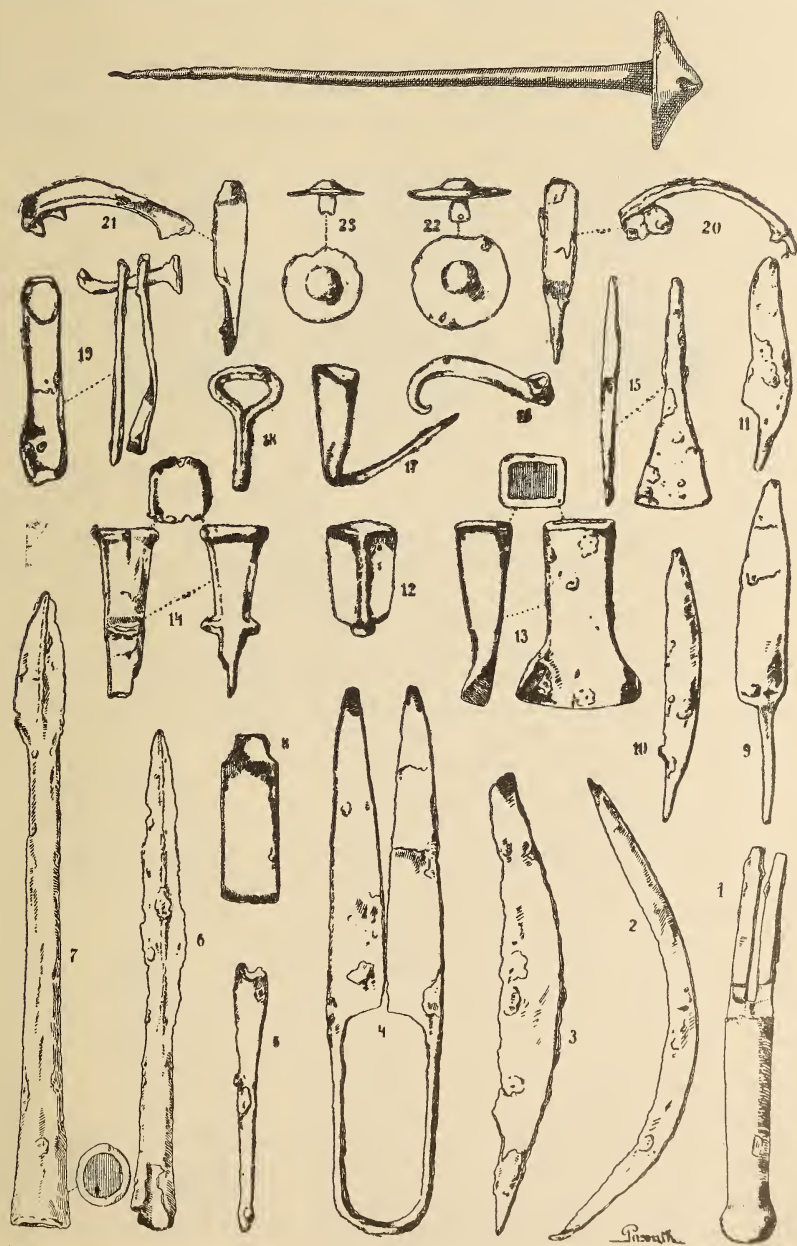

XV. ÁBRA.

pereméjük alatt a nyakukra erős vaspántot illesztettek, melyre hajlitott vezetű kalantyút tettek, hogy így a föntebb említett csüngő bográcsláncra függeszthessék a tűz felé. E 15—30 cm. nagyságu öblös edények többnyire bemélyített függélyes vonalakkal ékítvék s vagy egyenes, vagy domboru fenekűek. (Ily grafitos edények cserepeit a Borsova partján emelkedő *Szépásszony domb*-jának elnevezett nagyhalomban s a szádelői völgyben is találtam.) Egy lo-

vácskai telepen egy grafitból alakított 6 cm. magas és 13 cm. átmérőjű olvasztó-tégelyt is leltem, melyen zöld patinájú ércolvadé-

XVI. ÁBRA.

kok láthatók. Ok a grafitot bizonyára nagyon messziről, Cseh- vagy Stájerországból hozhatták, mert közelebb nem igen fordul elő.

Érc-ipar.

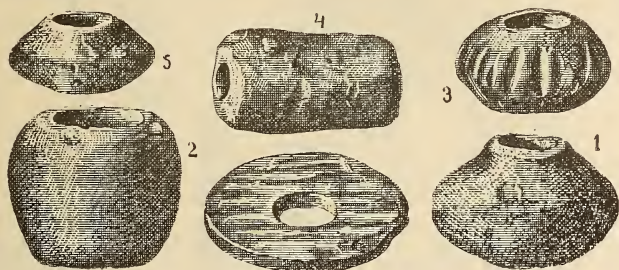
Az itteni germánaink vagy keltáink az ércek használhatóságát s előnyeit jól ismervén, a réz- és bronzöntők és kovácmesterek már nagy gyakorlattal bírtak. Ezek nemcsak vasból, hanem fényüzési célra réz- és bronzból is magok készíték szükségleteiket. Ők magok olvasztották is a vasércet, valószínűen kiaknázván azt az itteni telephez Északfelől közelfekvő *Lauka* (Lóka) határában levő vastellérről, melyet földbevajt üregekben olvasztottak. Néhány ily téglavörösre égetett üregre rá is akadunk, valamint a telepen két darab 10—12 cm. átméretű, 3 kilo 50 gr. sulyu nyers vasöntvényre is. Az így megolvasztott ércet azután ők magok fel is dolgozták. Erre mutat az itt lelt 45 cm. hosszúságu *kovácsfogó* (XX. 3.) Több kisebb-nagyobb *kalapács*, (XX. 10, XXIII. 9.) egy tompított guala-alku, 15 cm. magas (4.75 kilo sulyu) *üllő-vas* és több kisebb-nagyobb más (XVI. 12. 14.) *üllő* is, melyeket finomabb művekhez alkalmaztak. Feltűnő egy 6.250 kilogramm nehéz csónakalaku pöröly, mely 24 cm. hosszú, közepén 9 cm. széles és 6 cm. vastagságu; közepén a nyél-lyuka $2\frac{1}{2} \times 3$ □ terjedelmű. Ezt bizonyára csak nehéz munka, talán a bányászatnál s kőtörésnél használták. (XXII. 2, 4, 5.) Az itt előfordult számos vasműszerek azt igazolják, hogy ily iparosaik ügyes és gyakorlott mesterek voltak.

Rézműveseik is produkáltak réz és ónnal vegyítve bronztárgyakat, többnyire ékszereket. Így egy gallishegyi tanyahelyen négy grafitos öntőminta került elő, egyikében még a rátapadt kapcsolólemezt is megvolt, a többin recés karika, gyűrű s egyéb alaku bemélyedések láthatók. Talán itt készült az a csonka peckes *csótár* vagy *kantárlánc* is, (XVII.) mely tizennégy vaskos, 2 cm.-nyi tábla alaku, diszes pecekből és tizenöt karikából áll és egy méternél hosszabb, végen göbökkel ékített, 9 cm. átméretű karika van a hiányzó vas-zabolának rozsdamaradványaival. — Feltűnő, hogy e lánc mellett megolvadt kék üveg-csomó és öt cm. hosszú s 8 mm. vastag meghajlott, kék színű üveghasáb, fejr diszítéssel hevert. Hasonló alaku lánc különben már a bronzkorban is divatozott. Egyik szép darabja a gelénesi bronzleletből került hozzám. A gallishegyi ettől abban különbözik, hogy míg a bronzkori gyártmány tömör

XVII. ÁBRA.

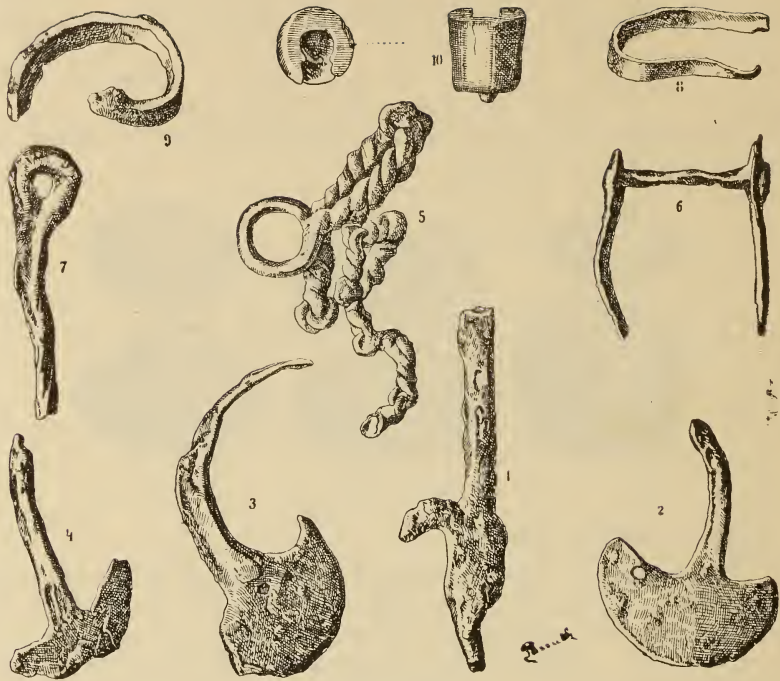
bronzból öntött volt, addig ennek négyzetű táblás peckéi bőrből vagy fából készítvék és bronzolvadékba mártvák s így papírvékonyságu bronzleppellel bevonvák. Ugy látszik ebből is, hogy készítői, a németek már akkor is nagy mesterek voltak. Itt készülhetett az a bronz-diszlet is, mely félhengeres pecekből s arról lefelé ható csipkézett szálból áll s valamely tegze vagy vállszijszékítésére szolgált. (XVIII, XXV.)

XVIII. ÁBRA.

Fonás, szövés, ruházat.

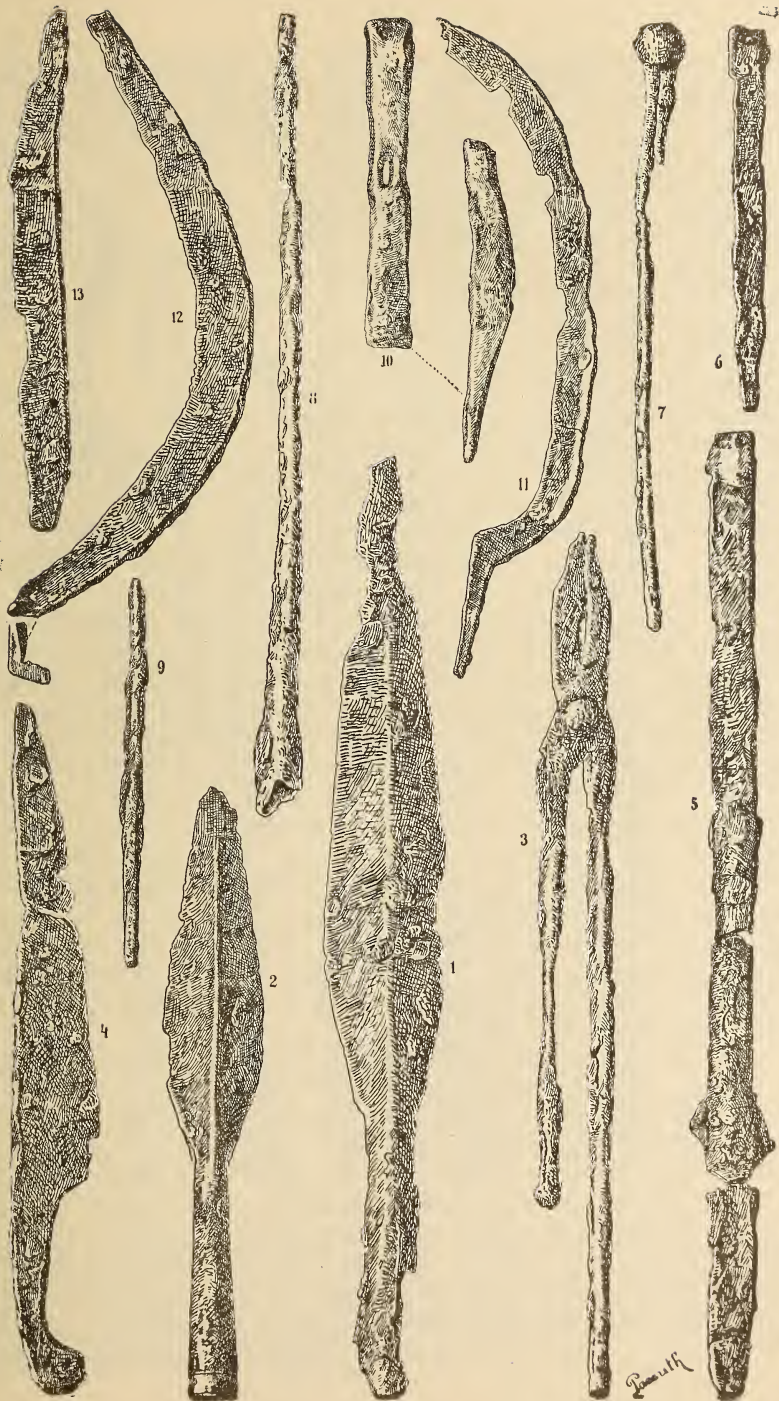
A ruházatra való vászonneműt bizonyára az asszonyok fonták és szőtték. A fonást faorsón kívül, úgy látszik, a fenmaradt nyomok szerint, vas rudacsára alkalmazott vékony korongós orsón is gyakorolták. Egy ilyen 14 cm. hosszú találtam, melyen 3 cm.-nyi lemezkorong volt s mellette egy cérna- vagy más fonalgombolyító vasrudacska is feküdt, (XV. 5.) melynek végébe egy agyag-nehezék beillett. Ily orsó-sulyok, agyag-gömbök sűrűn fordulnak elő s csinos formákkal, mint korong, gömb, gerezdes vagy csücskös golyók feltűnnek. (XX.) A hideg elleni védelemül telepeseink bizonyára öltönynek a szőrmés irhát is kikészíték. Messze földi vándorlásaikban elődeik kétségtelenül bő tapasztalatokat szereztek e tekintetben s így a szücsiparban már gyakorlottak lehettek, annál inkább, mert itt a rengeteg erdők közelében a vadállatok szőrmeit könnyen megszerezhették. A szücs-ipart és bőr- s szijgyártást igazolják a fenmaradt különféle és ügyes szerkezetű vágó, metsző és vakaró eszközök. Ezekből különösen számos bőrvágó kés és dikics van gyűjteményemben. (XIX. 2, 3, 4.) A bőrvágók sajátos alakúak, az egyiknek félhold alaku pengéje 7 cm. hosszú és 3 cm. széles, közepéből kinyúlik a kissé görbített nyele. A másik hasonló félkörű s igen csinos kiállítású. Van görbe szárú vágó és egyenes lemezű végén ferde élű dikics, amelyet a mostani vargák és szijgyártóink is használnak s így célszerű s praktikus voltuknál fogva kétezer éven át maradtak alkalmazásban. Germánjaink e szerint bőrből és irhából készített felvetőket, ködmön-féle mellényeket s télvész idején bizonyára bundaszerűt is viseltek, lábaikon pedig bocskort és tal-

XIX. ÁBRA.

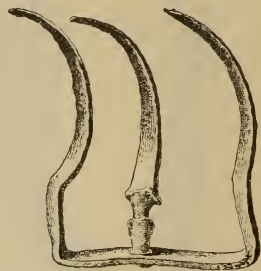
pas sarut, melyre, úgy látszik, még patkót is vertek, mert egy tanyahelyen egy 9 cm. átméretű vaspatkónak felét találtam, mely élével lefelé lehetett a saruhoz három kiálló lapos szöggel ráütve. Szörmés bőroket valószínűen ágynak, takarónak és pihenő heverdék aljára is használtak; a medve, farkas s más prémes, puha bőroknak bőségében lehetvén. A férfiak öltözkééhez tartozott a kés, melyet övére függesztve viseltek. (XX. 4.)

A kések már akkor is úgy a házvitelnél, mint iparüzletnél s vadászatnál és mint fegyver is kedvelt eszközül szolgáltak s mint ilyenek nagy mennyiségben és különféle alakban fordulnak elő. Kor és néphatározók azok a nagy kések, melyek 30—40 cm. hosszúak, egyélűek, pengéjük erős, vastaghátú és jatagánszerűen kihajlók, ellenben fogantyújuk apró, görbitett, keskeny s göbben vagy karikában végződik s így felfüggesztésre alkalmasak. E jellegző kések-ből több szép példány van gyűjteményemben, egy a *szádelői* tájékról való. A kisebb fajta kések (XVI. 3, 9, 10, 11. sz.) mind szubtilisek, némelyik bronzlemezkével diszített. — Van kis kés, mely handsár alakú, van egyenes, vékonyabb, szélesebb; nyele szögszerű, fa- vagy csontmarkolatba való; míg másoké lapos, lemez-szerű. Egy 9 cm. hosszú *borotva*-alakú is. (XI. 15.) Hogy az itteni kel-

XX. ÁBRA.

táknak konyhai villáról már fogalmuk volt, kiténik onnan, hogy e tanyahelyeken két szép alaku *vasvillára* akadék. Az egyik (XI. 10.) kétágu, 12 cm. hosszú, felkanyarodó végekkel, míg a másik *háromágu*, 10 cm. hosszú s szintén felcsucsorodó 3-5 mm. vastag, hegyes végekkel; összefoglaló pántja $1\frac{1}{2}$ cm. széles és 8 cm. hosszú; a középső ága pedig a tövénél kis peremmel és göbbel diszített. (XXI.) Meny nyiben egyik villának sem volt nyele, sem erre való tokja, úgy vélem, hogy azokat meghasított fapálcába illesztették s a bográcsból való hus kiszedésére így használták. Ugy látszik, hogy étkezésnél külön és apróbb célszerű villákat, vagy hegyesített pálcákat s valószínűen fából faragott kanalakat is használtak, jóllehet ércből vagy agyagból való nem fordult elő, de a gyakori apróbb agyagtálok, csészék, füles bögrék arra mutatnak, hogy ez emberek nem közösen a bográcsból, vagy főzőfazékból falatoztak, hanem külön arra való edényekből étkeztek.

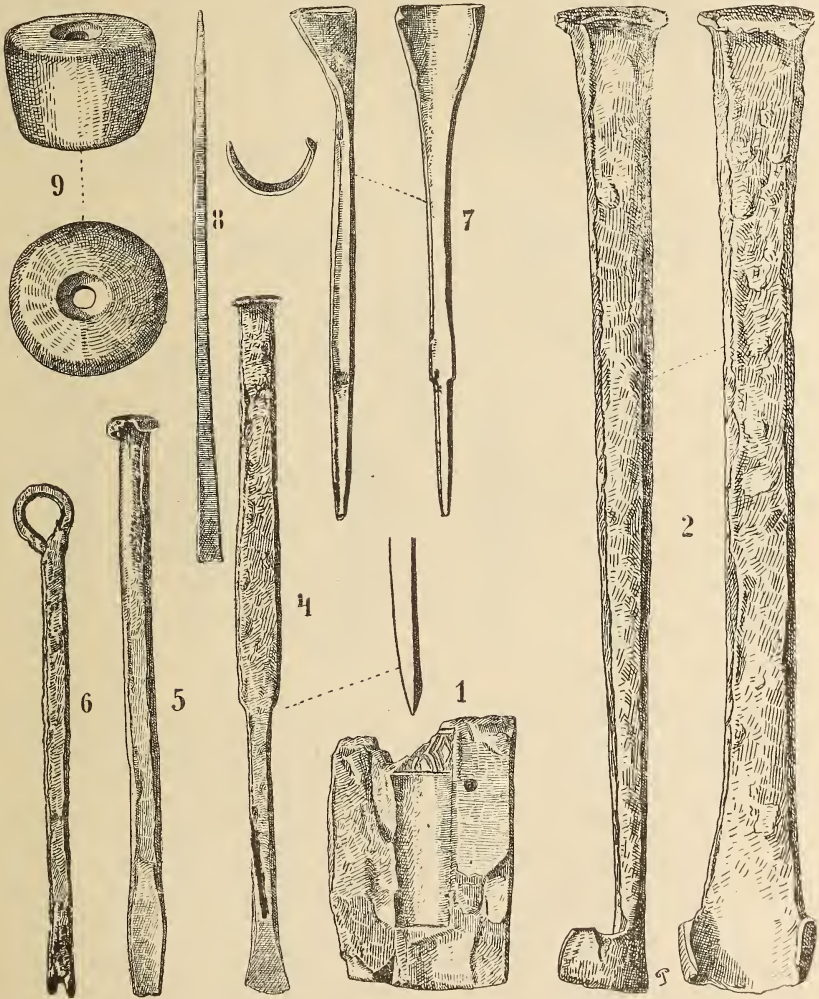

XXI. ÁBRA.

A nehezebb munkára, ugymint a ház körül és műhelyekben nagy hasznát vették a *fejshének és szekercének*, melyek azonban, mint föntebb elöadám, még mind tokos és vésőszerűek voltak. Ezek nagy mennyiségben, de mind kivétel nélkül, köpös és vésőszerű alakban s különféle nagyságban találtak s valamennyi abban különbözik a bronzkorbeli ily tokos vésőktől, hogy nincsenek apró füllel ellátva, melynél fogva azok a nyélhez erősítették. (IV. 3, 5, 9. XVI. 4.) A vasvésők közt levő homoru, vágó, poncoló, félkörű élűeket a fafaragáshoz, érc és faművek kidolgozásához, kivájásához használtak, míg a nagyokat, sulyosabbakat fák hasításához, nehezebb munkálathoz s bizonyára fegyverül is. E tekintetben érdekes adatul szolgál az, hogy Lovácskán egy helyen egymás mellett egy ily nagy tokos fejshét, nyilcsucsot és egy vaslándsát találtam, melyek valószínűen valamely lefolyt küzdelem ott fejtett jeléül maradtak. (XXII.)

Az ily műszerszámok közt előfordulnak karcsu, hosszú, *hen-geres száru* köpös vésők is, (XVI. 7.) melyek különböző hosszúságúak és idomuak; sőt némelyik a toknál peremes s ládsacsucs-nak is beillenék, ha élesített vége lapitva nem lenne. Egy ily alaku véső 25 cm. hosszú, köpüje $3\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű és sulya 350 gr.; a másik hasonló $24\frac{1}{2}$ cm. hosszú, peremes tokja körded, de szára négyszögüvé válik s csak a végén laposodik. Vannak ékalaku vésők, erős rudvasból készült alakuak, melyeket kőfejtésre használhatták. Egyik például $16\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. vastag s felül $3\frac{1}{2}$ cm. széles. Egy hosszúélű tokos véső, 12 cm. hosszú s éle $6\frac{1}{2}$ cm. széles; a másik ily homoru szerszám $12\frac{1}{2}$ cm.-nyi, négyzetű

köptüje 7 cm. mélységű és $3 \times 3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű, vésője 6 cm. széles, súlya 300 gramm, egy másik élben végződő négyszögű vasrudacska 20 cm. hosszú s ezek súlya 1400 grammig váltakozik.

XXII. ÁBRA.

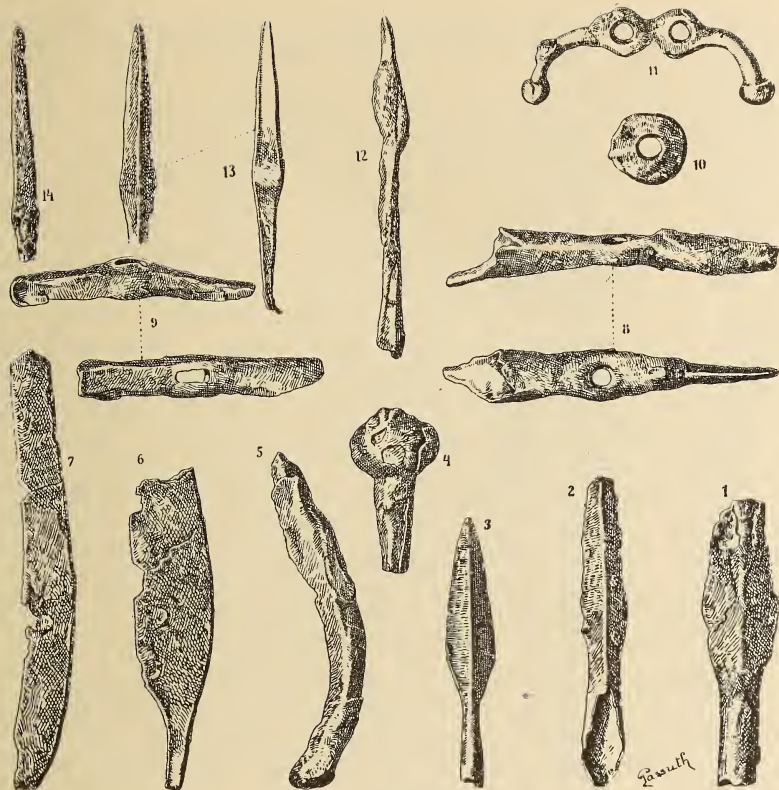
Furót mai alakjában még nem igen ismertek; e célra lapított hegyes, kanalas eszközöket használtak. *Fűrész* is csak egy példányban tűnt fel. Ez 34 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ –2 cm. széles, végén átluskasztott, kovácsolt vaslemez, melynek háta 4 mm. vastag, másik széle pedig fűrészfogakkal ellátott.

A földművelés e tájon eke nélkül történhetett, mert ilyenek, nyoma nem tűnt fel; de a sűrű leletek szerint, a gazda főszköze volt itt az *ásó* és *kapa*, melyekből sok (negyvennél több) került gyűjteményembe. Ezek mind szárnyas, nyílt tokkal ellátvák s különböző nagyságúak; többnyire aránytalanul hosszuk és keskenyek. Ezt talán annak lehet tulajdonítani, hogy ilyeneket az itteni mérédek és kemény talaj felásatására legalkalmasabbnak tartottak. A nálam levők 13 cm.-től kezdve fel a 33 cm.-nyi hosszúságig terjednek s e szerint alakjuk is vékonyabb, szélesebb és erősebb. Egyik ásó 25 cm. hosszú és 1.50 kilogramm súlyu, nyílt oldal-szárnyas köpjűje $2\frac{1}{2}$ cm. mély és 8 cm. hosszú, pengéje a toknál 5 cm. széles és így a végéig keskenyedik. Ez 1—2 cm. vastagsága lévén, bizonyára nehéz és köves talaj megmunkálására használtott. (IV. 3, 4, 7. XXVII. 7.) Feltűnő, hogy *járműnek*, *szekérnek* nyomaira nem sikerült akadnom. Valószínűen azért nem, mert akkori járműveik hengeres, vagy küllő nélküli kerek szerkezetűek voltak s egészen *fából készültek*, melyek azóta, természetesen, teljesen elkorhadtak. Hiszen a mi itteni hegyvidéki ruténeink, még az én emlékezetemre, általában oly szekereket, ekéket, s taligákat készítettek és használtak, melyeken vasból egy szög sem volt. Találtam egyébiránt az egyik lovácskai keltatanyán egy 30 cm. átméretű és 6 cm. vastagságú trachitkőből szépen kifaragott kerek *korongot*, melynek közepén egy hat centiméternyi átméretű lyuk volt s melyet, úgy lehet, valamely targoncán kerekül használtak.

Hogy az ősemberek *lovakat* tartottak; sőt, hogy lovasított fegyveresek voltak, azt a feltűnt adatok igazolják. Számos csuklós zabola fordult elő egyik-másik tanyán. (XI. 21., XXIII. 11.) Kengyelvas és nyeregrészek azonban nem tűntek fel. Lovak tenyésztése mellett bizonyára ők, a feltűnt nyomok szerint, teheneket, juhokat, kecskéket és sertéseket is tenyésztettek, itt az akkori vadon rengetegekben e célra elegendő legelőt, takarmányt, makkot és egyéb erdei termékeket s tápszert bőven találván.

A fűgyűjtésre a harci sarlóktól és kaszáktól eltérő sajátosságos, csinos apró keskeny *sarlót* használtak. Ez hosszukás és egyenes irányu végefelé csekély ívezettel; hossza 35 cm., miből 7 cm. esik a $\frac{1}{2}$ —1 cm. szélességű hegyes nyélre, mely bizonyára famarkolatba illesztetett. Ennek pengéje sima, de vannak *recésen fogazottak* is. Ilyen az egyik 23 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ cm. széles a közepén, s egész íves éle recézett. (XX. 11.) Vajon a fegyverül használt kaszákat alkalmazták-e kaszálásra is, bizonytalan; ezeknek egyenesen álló alakjuk legalább erre nem igen enged következtetni. A *zabolából* több példány került elő, de alakjukra nézve mind egyenlők. (XI. 21.) Így az egyik $26\frac{1}{2}$ cm. hosszú, a csukló két végén levő 8 cm. átméretű gyeplőkarikával együtt. A többi is mind ily cigányzabola-féle épebb, romlottabb állapotban. *Kengyel* egyáltalában nem

XXIII. ÁBRA.

tünt fel s valószínűen ezt nem ismerték, az akkori érmeken is a lovagló fejedelem nyergeletlen, de kantározott paripán ül. A *csatokból* több példányt kerítettem innen, van peckes négyzetű keret, egy csatnak körded kerete 8 cm. átméretű és egy cm. vastagságú, két dudorral ékített. Ezt talán karperecül is viselték; egy másik 5 cm. átméretű karika, tizenkét göbbel ékített. Különben ők öltözeiteken *gombot* is viseltek. (XVI. 22, 23.) Egy ily vasgolyócska alaku 3 cm. vastag s rajta egyfél cm.-nyi láncszem van. Egy vasgomb 4 cm. átméretű korongból áll, melyen kettős gömb emelkedik ki, alsó lapján levő 1 cm.-nyi magas füle csonka. Viseltek azonfelül vasból készült *kapcsot* is, mely fél cm. vastag sodronyból készült, 8½ cm. hosszú, ivalaku, egyik végén a drót bogszerűen négy rétegben megcsavart, míg a közepéből egy 1 cm.-nyi gömb kiáll, melyből a tüske kiindult, míg a tartója a bogban volt, most azonban csonka. Egy másik kapocsnak csak gömbös sodronya maradt meg. Bizonyára a derékon övet, tűszöt vagy széles szijat viseltek, melyre

szíjszeletekre vagy vékony láncocskákra fűzve kést, acélt, átlukasztott fenőkövet s egyéb szükséges apróságokat, készségeket felfűzve hordottak magokkal.

Az ötözékhez s főszereléshez így tartoztak különféle *láncocskák* is. (XIX. 5.) Ilyen egy csinos és szubtilis művü, 24 cm hosszú, 1 cm. átméretü és 2 mm. vastag vaskarikából összefűzött *láncocska*, melynek végén van egy 3 cm. hosszú szivalaku vékony karikás s csapos bronz-lemezke helyezve, a lánc folyamában van öt valamivel nagyobb szem, melyek sötétzöld színűek sigy a vas-tól eltérő fémből készültek. Három darab fonott vaslánc, *korbács-hoz* hasonlít (XI. 22.), de Darnay Kálmán szerint. ilyeneket kardkötő láncnak használtak, mert ő ily helyzetben sirban talált több példányt. Az enyémekek tanyahelyeken fordultak elő és sokkal nagyobbak mint azok, melyek más helyen tör és kés mellett voltak. Az egyik korbács-fonadéku ép láncom 55 cm. hosszú, fent a 3 cm.-nyi karikánál 2 cm. széles és 1 cm. vastagságú s így lefelé egy cm.-nyire keskenyedik, hol egy fél cm. vastag hajlított gömbös pecékben végződik, sulya 250 gramm. A másik hasonló ehez 40¹/₂ s a harmadik 53 cm. hosszúságú és sulya 300 gr. Emellett fekütt egy 9¹/₂ cm. hosszú 2 cm. széles és ¹/₂ cm. vastag fonatos pánt, melynek végei 1—1 cm. átméretü szemmel ellátvák. Ilyen más helyen is fordult elő, hol a kancsuka-féle lánc nem volt.

A férfiak s valószínűen a nők öltözékéhez is tartozott az öv, mely a ruhát a testhez szorítá s bőrből és *fémből* készült. Egy ilyennek részletei gallishegyi tanyahelyen előkerültek. Ez 4¹/₂ cm. széles bronzlemezből állott, melyen félgömb alakú behorpadt domborulat trébelés által van kiverve.

Vadászat és fegyverzet.

Telepeseink egyik főfoglalkozása bizonyára a *vadászat* volt. Ez ősfoglalkozást ők nemcsak kedvtelésből, de szükségből s talán a duvadak ellenében kényszerűségből is űzték. A rengeteg erdőkben hemzseghetett akkor a vadállomány minden neme, a nyultól a szarvasig és bölényig, s a ragadozókból a nyesttől a medvéig. S épen azért csodálatos, hogy e régi telepen a felhasznált vadaknak semmi nyoma sem maradt, holott másutt, különösen a szarvasagancsok s azok feldolgozott részei bőven találhatnak. A kelta nép egyszersmind *harcias* is lévén, így a volt *fegyverzetük* minden faja fenmaradt. Ehez sorozható a kard, tör, kés, gyilok, kasza, lándsa, lándsakap, tokvég, tokvéső, mely a mai fejszét s baltát pótolta s helyettesíté, a nyilcsucs, parittyá, bunkós s egyéb förtelmes ölő eszköz. A *kard* mind kétélü s egyenes volt. A *gyilokból* (XVI. 1.) egy érdekes példányt bírok, ez 20 cm. hosszú, hengeres, a végén gömbös, fogantyuja 13 cm.-nyi s ebből áll ki a rövid kétszárnyu

nyilalaku kettősszáru gyilok. A *törnek*,¹ illetve rövid kardnak szintén egyik ritka példányát találtam az egyik lovácskai tanyahelyen. Ez kétélű liliomalaku rövid kard-féle, mennyiben egész hossza $45\frac{1}{2}$ cm., miből a fogantyúnál, a tövinél $4\frac{1}{2}$ cm. széles s így lefelé keskenyedő pengéjére 32 cm. esik; a többi a markolatra, mely) (alaku, hengeres s a közepén mindkét széléről vékonyodó, felső vége három gömbös ágban, alsója pedig kettős ily vékonyszáru ágban nyulik ki, a gömbök diszítésül bronzlemezzel borítvák. A tör fahüvelyben nyughatott, mert a rajta volt kerülékes vaslemezü pánt és függő láncocská szintén megkerült. Remek emléke az ősgermánok fegyverzetének. (XXV.)

A *lándsák* különböző alakban nagyszámmal fordultak elő. Ezek mind köpüvel, tokkal ellátvák és többnyire kétélűek. (XIII. 7, 9, 10) Némelyiknek a tokja peremes és bekarcolt körvonalakkal diszített. Hosszuságuk a 15-től 40 cm.-ig terjed. Egy négyszögű tömör, erős pengével alkotott is találtatott, melynek gyűjteményemben levő hasonló párja egy nyitramegyei galgóci halomból került elő. Van egy 42 cm. hosszú hengeres köpüjű, *nyárs-alaku*, szuronyszerű lándsá is, míg egy másik fokos-szerű. A lándsákhoz sorozhatók azok az igen nagyszámmal előforduló egyszerű készítményű, 7—8 cm. hosszú és 50—55 gr. nehéz (XXVI. 1, 2, 3.) lándsáhegyek, melyek *hegyes tokhoz* hasonlítanak s én leírásaimban s közleményeimben *tokvégeknek* elneveztem. Ezek, úgy látszik, csekély értéküknél fogva vadászatoknál, vagy védelmezésnél és támadásnál közemberek fegyvereiül szolgálhattak. Ezeknél azonban félelmetesebb és hathatósabb fegyverek voltak embereinknél a már említett *kasza és harci sarlók*, melyeket a német régészek *Schlachtsichel*-nek neveznek, s melynek kezelésében, úgy látszik, gyakorlottak valának s talán épen úgy ellenség, mint duvad ellen sikerrel használták. (XI. 8, XXVI. 4, 5, 6.) Hogy ez kedves fegyverük lehetett, azt azok nagy mennyiségéből következtethetem. Fűkaszáásra nem igen alkalmazhatták alkatuknál fogva, végük jatagánszerűleg kifelé hajolván. E kaszapengéket

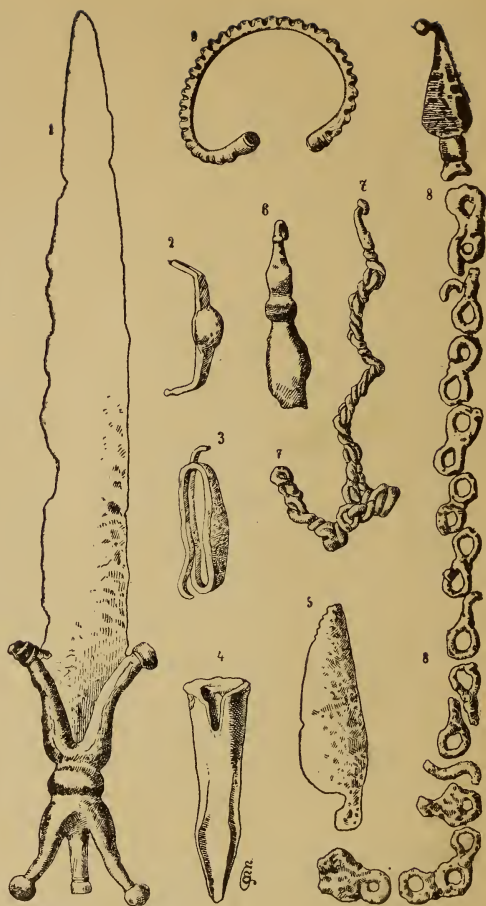

XXIV. ÁBRA.

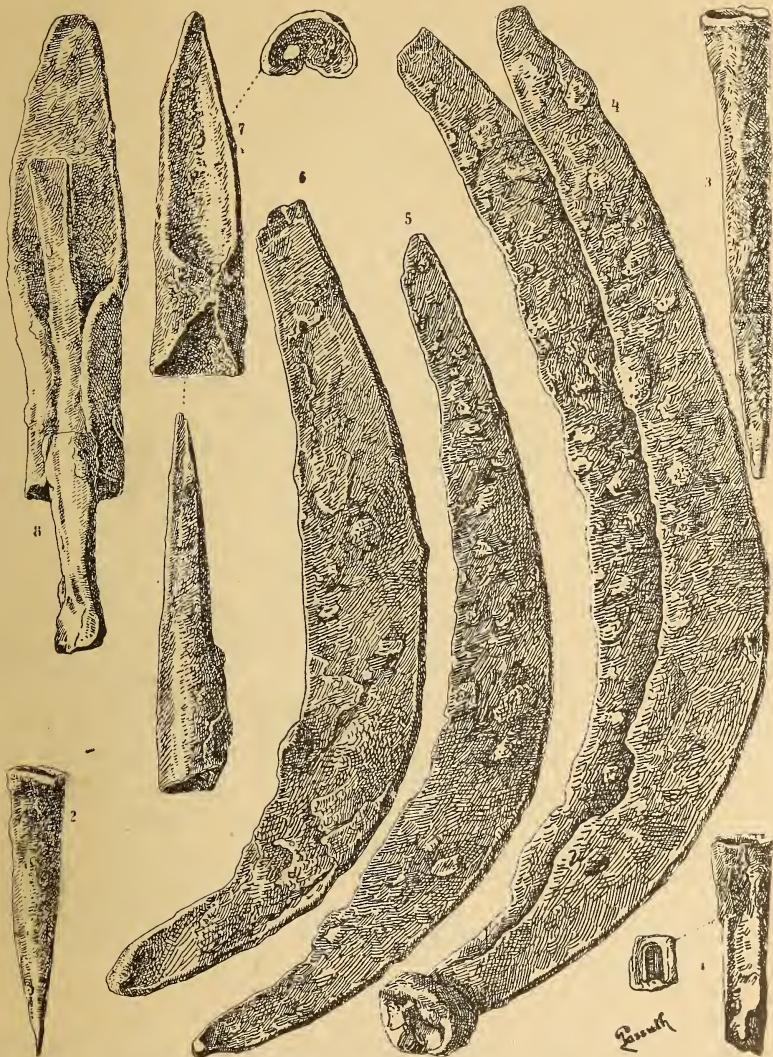
keskenyebb fogantyujoknál fogva az azokon levő 1—3 cm.-nyi hegyes, bütykös csapot, úgy mint mai kaszásainknál, a rudba vésett lyukba illesztették s egy megfelelő vágott karikával arra rászorították s azonfelül nagyobb biztosság kedvéért még két, olykor három szöggel is jól oda szögezték. Az ily szögek még most is nem egy példányon megmaradtak. Az ily harci sarló és kaszapengék különféle nagyságúak és szélességűek. Vannak 18, 24—67 cm.-ig terjedő hosszúságúak és 3—7 cm. szélességűek s ha némelyiknek hegyes vége egyenes is, de a legtöbbször kifelé csucsorodik; de valamennyi egyélű és perem nélküli vastagabb háttal, némelyik a közepén ivszerűleg behajlik, míg a többiek kevésbé ivergetűek. Súlyuk 150 grammtól 1650 gr.-ig terjed. Valóban fenegyerek és külön vitézek lehetnek azok is, kik meg nem elégedvén az egyes kaszapengével, *kettőt illesztettek*

együvé s azokat egy karikába foglaltan ütötték fel a rudra. (XXVI. 4.) Két különböző tanyán akadtam ily kettőságú fegyverre, melyet a 4. sz. ábra mutat. A rud alsó vége hegyes, vastokba lehetett dugva, melynél fogva azt könnyen földbe szurhatta s felállíthatta a kaszaviselő, de szorultságában még a rud végét is szurásra használhatta.

Embereink a *nyilazásban* is ügyesek lehettek s e célra különféle idomu *nyilhegyeket* használtak. Találtattak itt levélalaku, lándsaidomu és kétszakállas nyilhegyek köpüvel és árszerű szárral is. Egy lándsaidomu nyilhegy 12 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú; a kétszárnyu penge alul 2 és a hegyénél 1 cm. széles. A másik mindkét végén hegyes, 14 cm. hosszú. Finom készítésű a 10 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú *szakállas nyil-*

XXV ÁBRA.

XXVI. ÁBRA.

hegy, melynek $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire elálló hegyes két szárnya 6 cm. hosszú s azok közepéből nyulik ki a csavarszerűleg disztett köpös szára. XXVII.

Ütő eszközüil használtak még átlukasztott kőből készített, csiszolt s botba illeszthető bunkófejeket, többnyire az itteni trachitkőből; valamint oly *ludtojás* nagyságú csiszolt trachitkő-gömböket,

XXVII.

melyekbe szemespeceket illesztettek s így vagy sulyul, vagy nyélen függő buzogányfejül használták. Néhány csiszolt ily gömböskő még fül, szemes szög nélkül került elő el nem készült állapotban. *Parittyázásra* is használtak kőgömböket, melyeket nem csekély fáradozással elkészítettek. Egyik kerek alakú, $3\frac{1}{2}$ cm. magas és $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű kökorong, mindkét lapján simított; a másik 450 gr. sulyu, gömbölyű; a harmadik 500 gr. sulyu, mindkét oldalán lapított. stb. De használták védekezésül még boxer-féle köducotkat, melyek némelyikét díszesen kicsiszolták s kifényesíték.

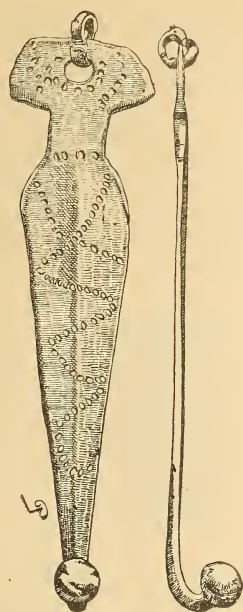
Arra, hogy vágó és metsző szerszámaik és fegyvereik élesek legyenek, nagy gondot fordíthattak, mert minden tanyahelyen találtam számos *fenőköveket*, melyeknek némelyike a használattól jól el volt koptatva. De nemcsak lakjaiknál használták a különféle nagyságu és idomu ily fenőköveket, hanem a kisebbeket átlukasztván, szijakra függesztették s így magukkal hordották. Ilyen például az egyik 12 cm. hosszú és 2—3 széles, kékes homok kőből; a másik feketés-barna quarcitból készült, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{2}{3}$ cm. vastag, stb. (Ily lyukas fenőköveket találtam a többször említett szádelői völgyben, sétálás közben a leleszi premontrei konvent, illetve rendház dombos kertjében, az ottani tudós főnök, dr. *Kussinszky Arnold* jelenlétében, s más helyeken is.) Vannak azután piskótalaku fenőkövek, mások vasrozda foltokkal borítvák; van ismét hengernyéllel ellátott háromszög alakú fenőkő, mely 27 cm. hosszú és 1 kilogramm sulyu. Egy sárgás palakőből való, 14 cm. hosszú, végén gömbölyített stb. A nagyobb félek rendszeren 14—17 cm. hosszúak és 3—9 cm. vastagok s hengerdedek vagy laposak. Némely tanyahelyen négy, sőt több is hevert. Ezeket germánjaink bizonyára a patakok és folyók partjairól, ártereikről szedegették össze és válogatták ki, valamint a homokgörey halmazokból, színes kiváló kövecseket, talán gyermekjátékul is. Hatvannál több fenőkő került gyűjteményembe, melyeknek alakja mind csinos, formás, némelyike hengeres markolatu s használatra teljesen alkalmas.

Ékszer.

Ugy látszik, hogy midőn telepeseink innen sebtben, gyorsan elvonultak, elköltöztek, magokkal vitték becsesebb s értékesebb ingóságait s ezekkel együtt a fényüzésökre vallható ékszereiket is, melyekből, sajnos, nem sok maradt itt, de mégis elegendő arra, hogy úgy a férfiak, mint a nők diszlelezésére vonatkozólag fogalmat alkothassunk. A férfiak, mint érintém, váll- és deréköveiken s szijaikon szerettek láncocskát s diszített horgos lemezeket viselni, melyekről késeik, rövid kardjok vagy törjük csüngött. Olyan *horgos csüngő* (XVIII, XXV.) több maradt meg, minőt az ábra feltüntet.

Ez vaslemezről készült, 11 cm. hosszú, felülről lefelé keskenyül, felső lapja félkörű s azon egy kis, 1 cm.-nyi lánc-szem lóg, míg az alja kihajló gömbben végződik; lapja felül körben pontokkal s lefelé cikk-cakkos, keresztező, bevert vonalakkal ékített. Néme-lyikén megmaradt még a láncocska is. — Süvegeiben, talán børsisakszerű fejrevalóikon vasgombokat viseltek, ilyenekből néhány megkerült. 4—5 cm. átméretű, kissé domboru, dudoros. Tarisznyájukat, vagy talán bőr mellvéd-tüket bronz-pitykével beboríták; egy helyen, a Gallishegyen 9 cm. magasságu agyagcsuporban 180 drb bronz-pityke, papiros vékouyságu bronzlemezről volt elhelyezve, melyek 2—3 $\frac{1}{3}$ cm. átméretűek, kissé kuposak, a karimán körben apró pontokkal díszítvék s mindenikén van két lyuk a felvarrásra. A bögre tele volt szinig ezekkel s felül még öt darabka négyélű bronzhuzal karikába csavarva feküdt. Ily lyukakkal ellátott pitykék a hallstatti korszakra mutatnak a Krisztus előtti évezred elejéről s hasonlók bár szórványosan az *egyeki* tiszta bronzkori telepen is előfordultak s gyűjteményembe soroztvák. A *hólyagos* bronz karperecekből is akadt néhány csonka darab, melyek tyuktojás nagyságúak és alakúak, kihajló peremmel ellátvák. Megmaradt néhány bronz peckes és karikás lánc-töredék is. Egy ezüsthélemből való szíjvégpánt 6 cm. hosszú s egy cm. széles lemezről áll. Vannak széles vaspántból készült karperecek és hengeres-szerűek kiálló mogyorónyi göbökkel. A kerek és négyzetű *csatok* különfélék; némelyiknek széle csipkézett.

A *nők* ékszereiből találtam néhány karperecet. Vasból is XV. 4. Egy másik különös vegyületű fémből készülhetett, mennyiben nagyon porló és törékeny. Egyik halvány kékeszöld színű s azon csigavonalu díszletek domborulnak, míg ismét egynek külső domboru oldala egészen borsónyi dudorokkal kirakott. Gyűrű egyáltalán nem fordult elő. De érdekes egy bronzból készült csatnak fele része, mely 5 cm. terjedelmű négyszögű lemezről áll, melynek külső lapján remekül készült vékony recés sodrony-zsinór képezi a keretet, a közepén ily kettős keretben egy négylevelű virág (rozette) áll körülrakva apró mákszerű pontokkal, míg a középső keretet tizennégy helyen 7 milliméternyi kis körök környezik, melyek a csat

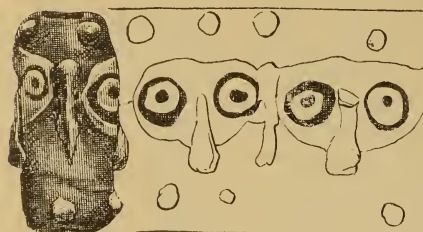
XXVIII. ÁBRA.

XXIX. ÁBRA.

négy sarkán is kiállanak. A gyönyörű művet, mely a mostani iparosoknak is dicséretére válnék, szép zöld patina lepte el. (XXIX.) A *kapcsok* (fibulák) többnyire tekerces göbből kiinduló sodronytüvel ellátvák s göbbel diszítvék. Csont-karperec is fordult elő.

Akadtt több *üveg és paszta gyöngyszem* is. (XXX.) Egyik világos zölde, kékszinű sárga szemmel az oldalán, apró kék pettyel diszítve. Másik fekete, három fehér pettyel. De ezeknél érdekesebbek azon *üveg-gyöngyök*, melyek valószínűen messziről az északi tenger mellékéről kerültek ide s melyek egy hajló fekete csont-

XXX. ÁBRA.

keretre felfűzvék: *egy három emberi arcot mutató üveg hengerded gyöngy sötétszinű, 4 cm. hosszú és 2 cm. átméretű; kiálló szeme, lecsüngő orra fehér és sötétzöld színnel körvonalozott, hajtincse csepekkel s a henger széle is négy fehér üvegcsappal diszített.* (XXX.) Két darab hasonló alaku és üveghenger 2 cm. hosszú, kék színű petyekkel ekített; két más darab kékszinű gyöngyön, három fehér korongon kék pontok vannak. Egy tompított dinnyéalaku kékszinű hornyolt üveggyöngy, egy lapított gömbű kékszinű gyöngy, három fehér pettyel és kék ponttal a közepén; fekete üveggyöngy, közepén két széles fehér sávval. Ott találtam még egy 11 miliméter magas és 9 mm. átméretű sárgapiros *borostyánból* készült hengeralaku gyöngy 6 mm.-nyi lyukkal; végre lyukasztott *cyprea* nevű *kagylók*, melyeket feltüzve hordottak. Ily szép porcellánfényű *cyprea* kagylógyöngyök más helyen is előfordultak s több került gyűjteményembe. De hordtak e nők még agyagból készült s jól kiégetett különféle gyöngyöket is, melyek hengerded, hornyolt, gerezdes, gömbölyű s lapított gömb-alakuak. *Aranyból* egyáltalán mi sem fordult elő. Az ily és nagyobb értékű műszereiket valószínűen magukkal vitték el; ha ugyan valahol titokzatosan jól el nem rejtették s majd csak idővel véletlenül kerülnek napfényre.

A XXX-ik ábrán feltüntetett háromarcú üveggyöngyöt szemlélve, lehetetlen nem sajnálkoznunk azon, hogy itt e korból más egyéb jelentékenyebb ily képzőművészeti tárgyak, faragványok vagy rajzolatok nem maradtak fenn. Különböznék ez ábra is épen úgy, mint az akkori ugynevezett barbár lovasérmek valóban a művészet fejlettségére mutatnak. E műizlés nélküli készítmények nyomán immár nem lesz talán ismét fölösleges, ha visszatérek a kőkorszakot érintő fejezetben említett barlangi emberi koponyák és csontvázak gyarló teoriájára s ezzel összefüggőleg kijelentem kételkedésemet a

felett is, hogy azon → vasalaku nyilakkal megsebesített *bölnyek* rajzai (Természettud. Közlöny 552 f. 363 l.), melyek a franciaországi nieaux-i (Ariège) barlangfalán találtattak s az illető felfedezők és némely hivei által *jégkorszakbeli* ember kulturájául tartanak, valóban e kiszámíthatatlan évezredes őskorból erednének? Tekintettel a bölnyek lerajzolt természetes és helyes alakjára, állására a fenmaradt rajzok biztos és teljesen ép voltára, lehetetlen a műnek a diluviumi korból való eredetét elismerni. Azt bizonyára jóval későbbben, talán már a középkor elején vagy még későbbben, valamelyik a barlangba szorult s ott időzött kultürember unalmában készíthetné s talán így a más barlangokban lett szaru- és csontfaragványokat is, melyeken lófejek és sorban vonuló lovak ügyesen kimetszvék. Kétkedő véleményemet még inkább támogatják azok a *festett kavicsok* is, melyek a mas-d' azil-i barlangban s a Grotte de Crousade-ban találtattak, (Ugyanott 366. l.) s melyeket a felfedezők szintén jégkorszakból valóknak tartanak; jólehet több szakember nyíltan ellenkező nézetet vall. Ugy vélem, hogy ezen vörös színnel megfestett lapos kövecseket is már a középkor elején valamelyik a barlangba jutott s ott időzött oly ember időtöltésből szinezgette, ki a betüvetésben már jártas volt s így az írásmesterséghez értett. Ugyanis, ha a korongós lapos kövecseket jól megnézzük, világosan megállapíthatjuk, hogy azokon célzatos tudattal rendszeres figurák, küllős kerekék, csipkés körök, karikák, hullámos, kereszties vonalak és szimetrikus pontok kifestvék. De ezen különféle alakoknál határozottabb és döntőbb jelentőségűek azok a kőkorongok, melyeknek rajzaiból csak a homályos szemű és elfogult elméjű egyén első pillanatra nem látja be teljes meggyőződéssel, hogy azok *valódi latin betűk!* Még pedig tökéletesen olyan formájukak, minők a régi római fedélcserepeken, téglákon és köemlékeken előfordulnak s nemcsak a külföldi s olaszországi, hanem különösen hazánkbeli egykori római területeken, s így például az óbudai aquinkumi város romjain s környékén is lépten-nyomon található s az illető muzeumokban láthatók. Így részletezve az azili barlangban talált festett kavicsok egyikén szépen ki van írva egy latin C betű, a másikon L, a harmadikon M, a negyediken V, az ötödiken Y, a hatodikon már két betű: E I és a hetediken plane már három, tudniillik: F E I, mely utóbbi betűsorozat, ugy látszik arra vall, hogy az illető római vagy galliai kultürember, ki e barlangban akár menekülés közben, akár más okból vagy elemi akadály folytán tartózkodni volt kénytelen, unalmas idejében rajzolásal és betüvetéssel is igyekezett szórakozni s úgy vélem, hogy a hármas jegyű kövecstre mázolt F E I betűkkel még azt is akarta jelezni, hogy: fecit E. I. és így azok valószínűen nevének kezdő betűi. Én ezt így képzelem, non temere credere elvem alapján. Különben legyen mindenkinek hite szerint. Annyi bizonyos, hogy a korunkban

fel-felbukkanó sok különös elmélet többnyire egyéni felfogáson s hiu föltevésen s így a valóságban csak gyarlóságon alapszik. Így dr. Ed. Hahn (*Die Entstehung der Pflugkultur* című 1909-iki művében) a székér, a jármű keletkezését egyenesen az égi jelenségekre vezeti vissza, a csillagok (göncölszekér) járása utánzásának képében! Szerinte a házi állatokat is az ősemberek csupán isteni áldozatra tenyésztették volna. Mintha bizony az emberek akkor is csak égi mannával táplálkoztak volna. A divatba jött barlangi kutatásoknak hirhedett őskori jellegű egyéb eredményei többnyire is ilyenek. A borsodi barlangban kiásott állítólagos jégkorszakbeli gyermek csontvázát is valószínűen valamely lelketlen anya sokkal később rejthette el a talajba, az *agyagrétegbe* ázott verembe, melyet később a szikla ürege is némi nyirokjával befedett... Oportet sapere ad sobrietatem . . .

Érmek.

A Munkács vidéki kelta tanyahelyeken előfordult érmek, az ugynevezett *barbárpénzek* az idő s kor megállapítására nézve nagy fontosságúak. Így a lovácskai tanyahelyen két példányban előfordult azon domboru ezüst érem, melyen egy koszorus torzonborz szakállu fej van és a más oldalán lovas férfi üget jobbfelé, Gohl Ödön numizmatikus szerint *Paeonia* királyának nevére utal a lovag feletti körirat, ki Krisztus előtt 315—286. években uralkodott. (XXXI.) Hasonló, kétezer évesnél régibb korra mutatnak a többiek, melyeknek ábrái és idomai eltérnek a történelem utáni korbeltől és

XXXI. ÁBRA.

római érmektől. A kisebbik ezüstérem, mely $1\frac{2}{3}$ cm. átméretű és 2 mm. vastagságú s egyik oldalán durván vésetű fej, a hátlapján pedig gyöngykeretben, baljában egy koszorut s jobbában paizsot tartó vitéz látszik, galliai jellegű érem s egy lovácskai telepen találtatott (XXXII.) A minthogy a Kr. e. IV. századból való Fülöp és Nagy Sándor-féle pénzek se ritkák itt, melyek 1847-ben egy gallis-hegyi sirból is kerültek elő nagyobb mennyiségben. Ezen, jó ezüsből gyártott érmeket a bevándorlók és kereskedők hozták ide, míg a selejtesebb alakuakat már itt utánozták. A barbár érmek vidékünk más helyén is sűrűn fordulnak elő s különösen Szabolcsmegyében, de hazánk egész területén is tűnnek fel.

XXXII. ÁBRA.

Örlőkövek.

Telepeseink itt az *örlőkövek* gyártásában nagy buzgóságot és ügyességet tanusítottak. Majd minden tanyahelyen fordult elő egy vagy több példány. Néhol a két, t. i. alsó és felső kő, mely egy *bokrot* képezett, egymásra fektetve került elő, amint azt használat után ott hagyták, de előkerült oly tanyahely is, mely mint látszott, a kézi örlőkövek készítésének műhelyéül szolgált. Itt öt-hat darab volt még csak nyersen, félig megmunkálva, aképen, hogy 31×32 , vagy 34×35 cm. terjedelmű és 5—6 cm. vastagságú kőlapok már nagyjából ki voltak faragva, de azokon sem a felülről levonuló maghíntő lyuk, sem a lapon belül átvonuló mélyített sáv s az oldalmélyedések, melyek a mozgató kéz ujjainak elhelyezésére szolgáltak, nem voltak kivájva s némelyiken még csak bekarcolt vonallal megjelelve. Az akkor szokásban volt primitív örlési mód bizonyára nem csekély erőltetést és munkálatot igényelt. E súlyos örlőköveket ugyanis ott úgy használták, hogy az alsó lapot, mely rendszeren a felsőnél valamivel nagyobb, terjedelmesebb s vastosabb volt, felülről kisimiták, a rászánt felső valamivel kisebb lapot pedig minden részein szépen simára kifaragták, rajta belső oldalán egyes vagy néhol kettős, t. i. keresztbe fektetett ujjnyi széles és mély sávot vájtak, a közepén pedig felülről töltérszerűleg 3—6 cm.-nyi lyukat furtak, míg a külső szél oldalain egy-egy 8—10 cm.-nyi hosszú bevájást tettek a végből, hogy liszt vagy inkább dara-örléskor a felső lapot azokon megragadni és így mozgatni lehessen, míg egy másik személy a felső lyukon át hintette be a magot. Ez örlőkövek kerek- vagy négyzetes alakúak, kisebb-nagyobbak, de vannak olyanok is, melyeknek alsó lapjai 60—70 cm. hosszú, 35—40 cm. szélesek és kétezer $\square$ centiméternyi terjedelműek s így természetes, hogy nagysúlyúak. Ezekről eltérően egy gallishegyi telepen találtam egy alsó kerekalakú örlőkőlapot, melyen már a technikának némileg kombináltabb új módja látszik. Ez negyven centiméter átméretű és kenyéralaku, felülről van bevésve egy 28 cm. átmérőjű és öt cm. mélységű tányéralaku kávája, melynek közepén egy koptatott 6—8 cm.-nyi hosszukás nyílás tátong, mely arra való volt, hogy abból egy függélyes tengely, bizonyára vasból, kiálljon, melyen a felső megfelelő korongot forgatták. A megörlött dara kiömlésére pedig a kőoldalán egy $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi lejtős lyuk van átfurva. Kár, hogy a forgatott korong hiányzik. Különben is csak ez egy példány fordult itt elő, míg a többieknek száma meghaladja a százat. Készítőik az azokra való kőducokat kizárólag az itteni *trachitszikelákról* bizonyára a főnebb említett nagy pörölylyel tördelték le s a nagyjából kihalított darabokat az itt talált 15—20 cm. hosszú, 5—6 cm. széles és 2 cm. vastagságú vasrudból formált kőfejtő vésőalaku ékekkel égyengették

s a lyukakat és bevájásokat rajtok hengeres hosszukás vésőkkel kimetszették; mint azt a fenmaradt illetően műszerek mutatják. Sajátságos egy szintén az itteni trachitkőből nagyon csinosan kifaragott 47 cm. hosszú, alul 20 cm. széles és 13 cm. magas nyereg-alakú, sima alju és domboru hátu kőhasab, melynek két végén felülről egy 13 és egy 14 cm. magas fogantyú kiáll, melyeknél fogva azt simításra és dörzsölésre használták. A magnak ily módon való őrlése bizonyára fáradságos munkát igényelt, amellett, hogy az így elkészült érdes és kőporos liszt aligha valamely jó ételt nyújthatott volna. Különben érdekes tudni, hogy a délafrikai népek, különösen az *ovambók* még jelenben is ilyen kézi kőlapokon még pedig többnyire nyakig mezítlábos nők térdükön földig hajolva s kinyújtózkodva, a felső követ síkálva őrlik a gabonát, míg mások *nagy mocsárban* magas pecekkel zuzzák. Így cselekedhettek hajdan évezred előtt a mi telepeseink is. Erre vall a súlyos őrlo kőlapok szerkezete és az a *nagy kőmocsár*, mely szintén itt egy tanyahelyen került elő s mely itteni trachitkődücből van durván kifaragva.

Temetkezés.

Az e környéken sok ideig lakott és családi életet folytatott nép bizonyára elhunytait fájdalmas érzéssel és kegyelettel temette el. Sajnos, minden kutatásom dacára rendszeres temetőhelyre nem akadtam, de egyes, szórványosan feltűnt sir-leletek azt igazolják, hogy náluk a hullák eltakarítása és váltakozva a halottégetés is volt szokásban. A gallishegy déli lejtőjén egy, lapos kővekből összeállított sirra akadtak a kőtörök, melyben kinyújtóztatott férfi csontváza feküdt s mellette mintegy harminc vastag ezüst, ugynevezett barbár-érem a Krisztus előtti IV. évszázadból. Árdánháza lejtőin több sirban szintén kinyújtóztatott hullák s azok mellett keltakori fegyverek feküdtek. A Lovácskán is egy sirban csontváz, apró elrozsdált vastöredékekkel fordult elő. A *halottégetésre* vallanak azok a halmok, melyek Gallishegy északnyugati magaslatán a Svábdombok néven ismert lejtő gerincénél a Klacsanó helység felé húzódó Obücs nevü hegyhát ormán tölgyerdő és sűrű cserjésben elszórtan emelkednek. Ezekből többet felásattam, de azokban durva cserepeken kívül, szén és hamunál egyébre nem akadtam. Különben e hegyháton tul Lauka (most Lóka) és Iványi közötti berkeken, az ugynevezett *Mohilkán*, Bandsia, Lavocki patak és Lazi körüli hullámos tájon, szeliden elterülő lankáin, számos kisebb-nagyobb halom tűnik fel, melyek azonban mint megkísérlett kutatásaim, ásatásaim közben meggyőződtem, agyagcserépnél és hamunál egyebet szintén nem tartalmaznak. Lehet, hogy jövőben a véletlen és éber figyelem s kísérlet nagyobb eredményre fog vezetni. Nekünk így egyelőre csupán a kelták életfolyamára vonatkozó adatokkal kell beérnünk.

IV. Népvándorlás kora.

A kelták eltávozása után s a történeti időszak beálltával s különösen a *népvándorlás* korában megyénk mostani területén, mint művem első kötetében előadtam, számos különféle nép fordult meg. Ezek, a napfényre került emlékek és nyomokból ítélve, leginkább Északkelet felől a Beszkid hegységen át vonultak erre felé. Nyomaik Munkács keleti határában, a Pálhegy alján elterülő mezőn is feltűntek. A város erdejében Lipnicán s a Fornos helység felé nyúló fensíkon számos halom emlékeztet rájuk. Körzetükben pedig római aranyérmek is nem gyéren találtaknak. Így került birtokomba, ezüst és rézérmeket nem említve, egy *Maximinus* Caesar-féle arany a harmadik századból, 235. évből. De ily érmek előfordultak más helyeken is, így *Ormódon* a nevezetes római aranykincs az 5. századból, azután *Szentmiklóson* Severus aranya 222-ből, Szolyván Nero 54-ből, Sárréten Constantinus, Kisdobronyban Theodozius 379. évből, Beregszászon stb. Mindez arra vall, hogy az itteni barbárok (barbátok, szakállosak) a Duna körüli rómaiakkal érintkezésben voltak s azoktól csere utján, vagy zsákmányolva, ide értékes tárgyakat hoztak. Így füllel ellátott vagy átlukasztott római aranyérmeket is, melyekkel azután nejeiket feldiszíték, kik azt zsinórra, vagy finom szerkezetű vékony láncra tűzve viselték. Gyűjteményemben látható egy átlukasztott *Antonius*-féle római arany-érem a második századból, melyet hajdan a barbárnő majdnem a felismerhetlenségig elkoptatott. De ily érmek a Tisza körüli tájakon, a Nyírségen s különösen Hajdumegyében is találtaknak. A *tarpai* határban levő halmokból kiásott hamuvedrekben *vasból készült* karperecek voltak, egyszerű ujjnyi vastagságu, hengeres keretű s igen törékeny karikák. Ugy látszik, hogy akkor a vasat még igen becsesnek tartották. Azon környék más helyein *aranyból* kalapácsolt ékszerek, drágakövekkel ékített perecek, fityegők s egyéb diszletek kerültek elő, melyeket a nemzet nem csekély hátrányára, többnyire Bécsbe szállítottak vagy külföldön eladogattak.

A tiszavidéki őslakosok közül a régibb korban, mint vélik, az arja népek voltak, kiket meghódítottak, részint vándorlásra kényszerítettek az Ural-altaji népek. Agathyrzokról, *jazigokról* beszélnek a régi írók. Majd a rómaiak meggyengülése után, a nagy népvándorlás hullámai borították el e földeket. Az ősi népességet részint elpusztították, részint magukhoz hódították a győző jövevények. A régi történelem a quádokat, *góthokat*, gepidákat, vandalokat, markomanokat és a mai germánfajta népeket említi, kikről még vajmi keveset tudunk; ugy a hun- és avarokról, kiknek földbe rejtett emlékei immár mégis időnkint fölfedeztetnek, valamint a honfoglaló magyarokéi is. E tekintetben a jövőtől bizonyára még tüzetesebb eredményeket várhatunk; ha a régészet, s illetve a régi em-

lékek és ereklyék iránti közérdeklődés nem lesz oly lanyha, mint eddigelé volt.

Népvándorlaskor nyomai Beregszászon.

Beregszász keleti szélén, a Vérke lankás jobb partján a mai kórház és gazdaság-egyleti kert területén és tájékán 1892. óta is foganatosított ásataim és kutatásaim közben számos vas- és más fémű, majd agyag- és csont- emlékekre akadván, ezekből meglehetőtt állapítani, hogy itt régen időnként vándorlaskori csapatok megállapodtak és rövidebb hosszabb ideig tanyáztak. A lelt műtárgyak között, melyek többnyire méternyi mélyen feküdtek kulturrétegben, égvényes, tűzhelyes, putriszerű lakhelyeken, vermekben, voltak különféle agyagból gyurt és égetett, különböző hullámos, körded, mintaszerűleg benyomott diszletű, füles vagy bütykös edények cse-repein kívül, talpcsöves és harangserlegek is, vagyis félgömbű s fent apró fogantyúval ellátott edények és korongtalpu hengeren levő durva kehelykék, különféle nagyságu és diszítésű merőce, fedő, tizenhárom centiméter átméretű csészealaku peremes mécses, tálak csészék, lyukas orsósúlyok, agyaggömbök, átlyukasztott hengeres csövek, tüztől megkeményedett áglyenyomatos agyagtapaszkok s egyéb tárgyak. Találtunk földbe ásott 1—2 méter nagyságu vermeteket, melyeknek átégetett oldalai a tüztől téglaszerűen megkeményedtek s melyeknek rendeltetése kivehető nem volt. *Vasból* kisebb-nagyobb nyeles kések, pengék, olyanok is, melyeknek lapos markolat lapján három-négy szögecs az elporlott csont vagy faboritékot jelzék. Egy 13 cm. hosszú késpenge jatagán-alaku. Volt egy becsukható csontnyelű kés is. Kiástam itt még különféle vas-csatokat. Ezek között volt egy tiz cm. hosszú és hét cm. széles, peckes végén félkörű paizsszerű súlyos lemezzel ellátott, mely hasonlít ahhoz, melyet a tolnamegyei bölcskei vándorkori sikmezőn találtak. (Arch. Ért. XI. 245. lap 1. ábra.) Érdekes és különösen jellegző az a nagy *karneolból* metszett átfurt gyöngylap is, mely ékszerűl szolgált s feltűzésre alkalmas volt. Régészeink szerint ugyanis a *karneolból* készült diszletek a *jazigokat* jellegzik; valamint az a sajtáságos alaku *bárdszerű szekerce*, amely ugyancsak itt került elő, de melynek egyik más ép párját Petneházán egy halomból kiásták s gyűjteményemben van. Ez 23 cm. hosszú, nyéltokja $4\frac{1}{3}$ cm. széles s innen a $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi vastagságu subtilis pengéje a végén $13\frac{1}{2}$ centiméternyi szélességben kinyulik. Egy harmadik szintén ép példánya a munkácsi nyugoti mezőn találtatott. A beregszászi telepen találtam még egy szürke színű, hat cm. átméretű kettős keretű lemezes átvert fémkorongot is, mely vállsij diszítésűl szolgálhatott. Az átkutatott tanyahelyeken voltak még háromszögű durva kalapácsok, üllők, tűzűtő keretes acélok, egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 2 cm. széles ezüst, szijraivaló két lyukkal ellátott lemezes pánt s egyéb

készségek. A csatok, s kések hasonlítanak azokhoz is, amelyeket Pécs város területén a *Makár* nevű hegylejtőn kutatásaim közben 1901-ben gyűjtöttem s így azok egy néptörzsre vallanak. A jászok vagy magyarosan *jász nép* Ptolomaios és más régi írók szerint a Kaszitenger északi részén Gazia földön élt s nomád, kóbor-életet folytatott volna. S mint ilyen e metanasta-jászság néha a római területre is berontott és akkor hazánk mostani sík területén is elkalandozott s innen időnként ismét el-eltűnt.

A mezőkaszonyi gót sir.

Mezőkaszony Bereg megye déli rónáján élénk vidéki nagyközség mintegy kétezer nyi magyar lakossal, kik leginkább földművelésből élnek. A szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett hegylejtőjén és tövében fekvő városkát délnyugotról termékeny síkság környezi, melyről észak felől látszanak a nagybégányi, beregszászi és dédai rioliti tartalmu csekély magasságu hegyek. A sir színhelye a város délkeleti határának végén 5—6 kilométernyi távolságra fekszik ott, hol Daróc nevű szomszédos község határát képező Bárczay-féle erdő kezdődik. Feltűnt itt, hogy a sir közelében, a földszinttől 3—4 méter magas homokbuckák észak-délfelé vonulnak, leginkább a Harsányi Menyhért birtokos tagján, mely homokmagaslatok egyik részét évtizedek óta homokbányául szolgálnak s homokásás következtében a töltésszerű magaslatokon sűrűn keletkeztek mély gödrök és kivájt vermek. Még nem régen e környék posványos terület volt s bizonyára az őskorban még nagyobb árterül szolgált, melyből csupán e homokbuckák emelkedtek ki s így e természeti viszonyoknak lehet tulajdonítani azt is, hogy az e tájon megfordult gótok menekülés vagy költözködésök, vándorlásuk közben elhunyt halottjukat e nehezen megközelíthető homokmagaslaton takaríták el.

Az ekképen ide rejtett hullára most másfélezer év múltán a három kaszonyi homokvájó napszámos úgy akadt, hogy egy kiálló helyen, melynek alig öt méternyi terjedelmű érintetlen részét mindkét oldalról már kivájt üregek környezék, kezdék a homokot aknaszerűleg kivájni s elhordás végett rakásra gyűjteni. Már mintegy négy méternyi mélységre lehatoltak, midőn az üreg nyugoti sima falán, mintegy két méternyire felülről a homokrétegben egy emberi koponya feltűnt, anélkül, hogy a munkásokat ez meglepte volna s így közönyösen tovább érintvén ásóval a helyet, erre a fej és a hulla fél derekáig a körötte volt homokkal és felette levő mintegy egy méternyi vastag agyagréteggel együtt lezuhant s így láthatóvá lőn, hogy a homokból a fest többi része is kiáll, anélkül, hogy a keskeny sirüregben kívül mely elütt színénél fogva jól kivehető volt, koporsónak vagy más takarónak s ruhának nyoma feltűnt volna. Majd a homoktól többi része is leszakadt s így az egész csontváz a mély gödörbe esett. Így azután másnap, midőn a munkások a

leszakadt agyagrégét kitakarításával foglalkoztak, a törmelékben ráakadtak a hulla egyes mellékleteire, melyeket több-kevesebb kimélettal kiszedtek s mint állításuk szerint nem nagy értékű, zöldes rozsdával ellepett tárgyakat félre tették s csupán este, hazatérve, bemutatták a szolgabírósnál. Így másnap a főszolgabíró a járási orvossal kiment a helyszínére, az orvos megtekinté a hulla egyes csontjait s a fejet, melyen, mint később értesültem, a fogak teljesen épek voltak. A munkások azután magukban a homokvájást folytatván, csakhamar a csontváz fekhelyének északi részén, tehát a hulla baloldalánál, egy agyagból gyurt feketeszínű bögrét pillantottak meg, melyet kivevén azon hitben, hogy az pénz tartalmaz, csakhamar kiméletlenül összetörtek s üresnek találván azt mint szerintük értéktelen tárgyat eldobták, aminthogy a hulla csontvázával is úgy tettek, majd ugyane helyről, tehát szintén a tetem baloldala felől, egy sárgás barnaszínű *üvegbillikom* is esett ki, melyet a főszolgabírónál este letettek.

Morvay Zoltán főszolgabíró meghívására 1896. augusztus hó 22-ikén Mezőkaszonyba sietvén, még aznap délután az ő és a régészet iránt érdeklődő neje kíséretében a lelet színhelyét megtekintém s ott a munkások előadását meghallgatám. E szerint a sír a homokbucka legmagasabb részén felülről mintegy két méternyire volt leásva s abba hulla fektetve úgy, hogy a fej Nyugatnak s lábaival keletnek kinyújtva helyzetetett el. Alapos meg szemlélés és kutatás folytán másnap meggyőződünk, hogy itt csupán egy magános sír lehetett, mert a most kivájt üreg körül a talaj és homokdomb már azelőtt minden oldalról fel volt ásva és a sírból csupán még egy háromnegyed méter széles érintetlen homokfal állott, melyet egy jó méternyi vastagságú agyagos föld fedett.

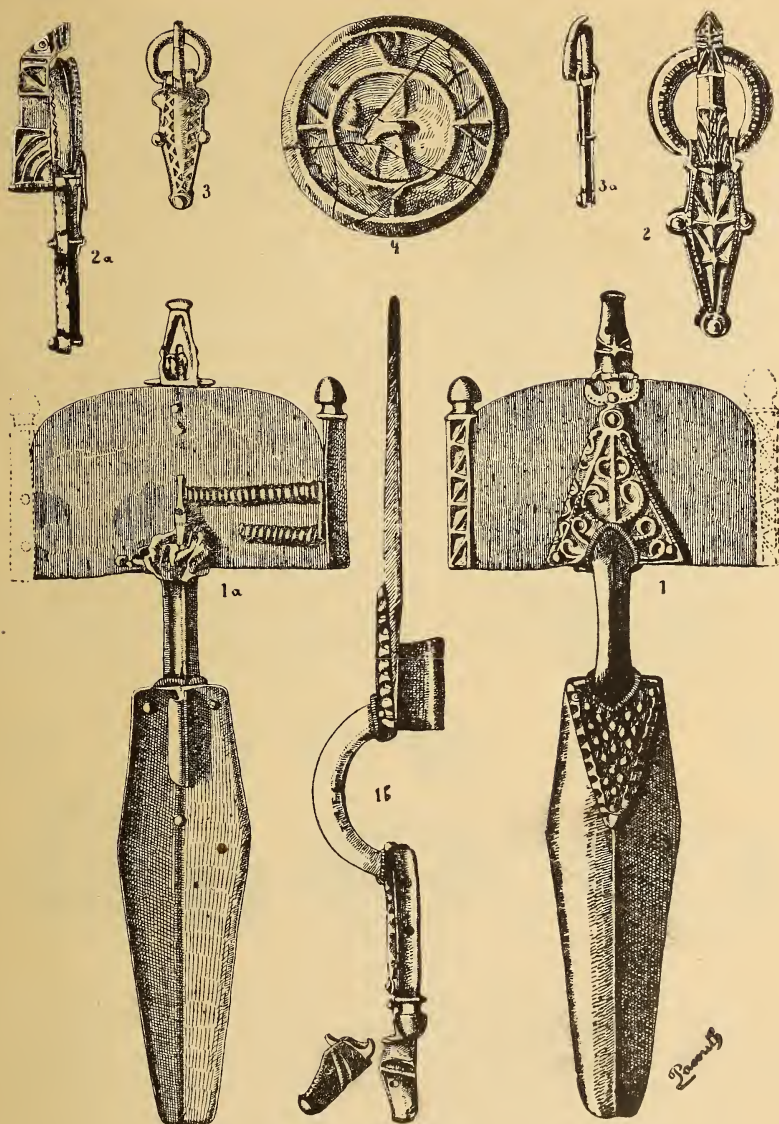
Összeszedtem az elhányt csontváz megmaradt csekély részeit, a nyiroktól puhává vált láb- és karcsontjait s néhány csigolyát, de a fej és arc csontjai már nem kerültek elő. Ugy szintén a leborult homokban találtam gömbös végű kis ezüst hasábokat és recés sodronytöredékeket a nagy fibula és tárcsa keretéről valókat.

Megkerestem a megsérült, szennyes barna agyagedény töredékeit is, melyeket összeillesztvén, kítünt, hogy az korongon készült, 20 cm. magas és egészen sima volt; öble 12 cm, átméretű s lefelé keskenyült 8 centiméterre, szája hat cm. átméretű, nyakáról lefelé egy két cm. vastagságú félkörű fül nyult le 8 cm.-nyire.

Annál érdekesebbek azonban a megkerült tetem mellékletei, melyek a következők:

1. Két egyenlő ezüst *nagy melltü fibula* (kapocs) XXXIII. 1., mely teljesen hasonlít a bakodi pusztán lelthez. E fibulák egész hossza 21 cm., ebből esik a paizs-szerű, kissé hajlitott és vékonyra lapított nagy tárcsára 5 cm., ennek végén kiáll egy ökörfej, melynek apró félhold alakú két szarva fölfelé görbül, míg hasonló két

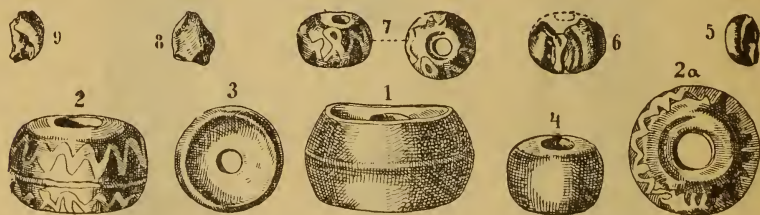
XXXIII. ÁBRA.

szarvalaku lemezével a tárcsához van odaszögezve. A tárcsa másik végéről ivszerüleg kiemelkedik egy háromélű kengyel, ennek végéhez van erősítve a fibula másik, keskenyebb nyulványa, melyet gyöngyszerü sodrony környez, míg ezentul mindkét helyen három-

szögalaku arany lemezdisz van fektetve és szögekkel alaphoz erősítve. A nagy tárcsán levő lemezen a gót görbe vonaldisznek megfelelőleg, itt is vonalas keretek közt hajlított végű s kidudorodott S alakú vonalak szolgálnak díszletül, míg a keskenyebb lemezen szederszerű pontozatok kivervék. A fibula alsó oldalán megmaradtak részei azon páros sodronyszerű vasrugóknak, melyek a kapocs tujját ruganyossá tevék. A fibula súlya 9.3 dekagramm.

A 2-ik ékszer egy igen *díszes ezüst csat*, (2. sz.) mely szintén ökörfej idomu lemezből nyulik ki. Ennek egész hossza 9 cm., a kör idomu s hengerestagu csat karikája $3\frac{1}{2}$ cm. átméretü, melyből egy vastag pecek nyulik keresztül, a végén kissé behajlítva. Ez dusan van megaranyozva, valamint a tárcsa is, mely $5\frac{1}{2}$ cm. hosszu és ökörfej idomu, lapos lemezből áll, mely szintén vonalakkal díszített. Ily alakban van kidolgozva a 3-ik szám alatti másik, az előbbihez hasonló *csat is*; (3. sz.) csakhogy ez kisebb, lévén egész hossza $5\frac{1}{2}$ cm., miből a csat peckes karikájára $1\frac{1}{2}$ cm., a többi pedig az ökörfej idomu lemezre esik.

4-szer. Egy nagy tallér nagyságu 6 cm. átméretü korongidomu *tükör*, igen törékeny horgony vagy más ily ércből öntött, melynek közepéről egy-egy cm.-nyi fül emelkedik ki. A korong egyik oldala egészen sima, a másik füles oldalát két vékony kiálló vonal futja körül, melyen rendetlen zik-zakos háromszögek látszanak.

XXXIV. ÁBRA.

5, 6, 7. Találtatott itt (XXXIV.) szép vörös pecsétviasz színü két darab borostyánkőből készült 2 cm. átmérőjü s a közepén átlukasztott lapított gyöngy, míg a harmadik hasonló anyagu gyöngy gömbölyü. Mind a háromnak a színe igen szép vöröses és átlátszó.

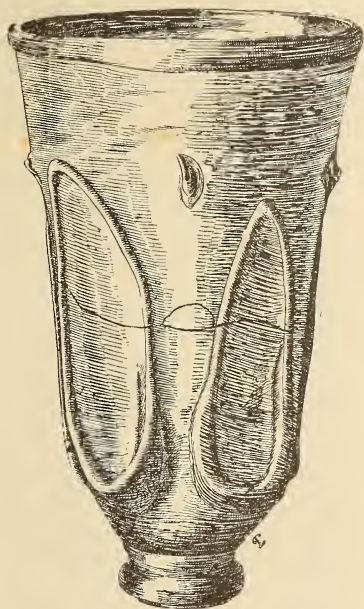
8-szor. Egy feketés agyagból gyurt és égetett, átlukasztott *gömb*, melynek mindkét vége lapított és homoru; itt $2\frac{2}{3}$ cm. átméretü, a közepén pedig $3\frac{1}{2}$ cm. vastag.

9. Színes üveggyöngy.

10. Szerfelett érdekes ereklyét képez az itt talált *üveg billikom*, (XXXV.), mely hat milliméter vastagságu és sárgásbarna színü; mostani egész hossza 15 cm., miből a savanyuviz forrásoknál hasz-

nált merítő poharak alakjára hasonló, alul hegyesen végződő öbölre 12 s a többi az alján levő 3 cm. vastagságu tönkre esik. Felső körídomu öble $9\frac{1}{2}$ cm. átméretű s innen foivyást keskenyedik. A pohár oldalain három összenyomott kerü-
lékes, fél cm. vastagságu hosszukás keret üvegfoliadékból való diszhuzal és ezek közt felül az üvegre illesztett egy cm. hosszú egy-egy üvegcsap képezik a díszítést.

Mindezen ereklyékből megállapítható, hogy az itt eltemetett egyén a *gótokhoz* tartozhatott. A hosszukás fibula legalább az eddigi meghatározásokhoz képest, erre enged következtetni. De itt meg kell jegyez-
nem, hogy ily alaku fibulákat, jól-lehet kisebbített formában és bronzból nem csak azon gyűjteményben láttam, melyet gróf Zichy Jenő kaukázusi útjában szerzett s a budapesti kiállításon közszemlére kitett, hanem a zágrábi muzeumban is, hol a többi hazánkban előforduló bronzművek közt ily alaku bronzfibulák is láthatók.

XXXV. ÁBRA.

A beregszászi honfoglalási sir.

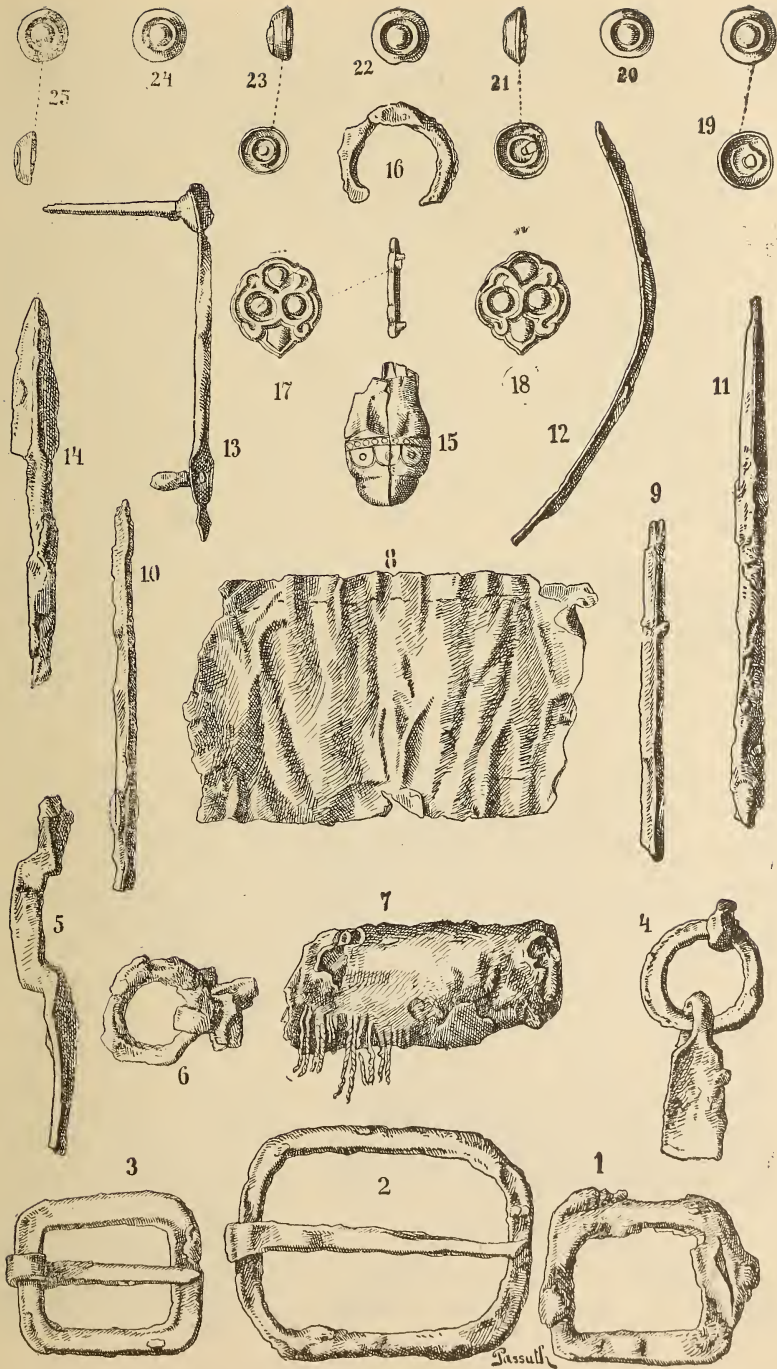
1890. év tavaszán értesített *dr. Hagara Viktor* főispán arról, hogy Beregszász határában kötőrő munkások nagyérdekű sirleletre akadtak. Ennek folytán azonnal április 22-ikén nagy reményekkel siettem Munkácsról a megye székhelyére *Beregszászba*, azzal a biztató képzelettel, hogy a véletlen itt is oly sirmezőt tárt fel, melynek kiaknázása új anyagot fog nyújtani multunk felderítésére. Odaérve *dr. Buzáth Kamill*, beregszász városi polgármester kíséretében kimentem a város déli határánál elterülő *Kishegy* nevű magaslatra, mely husz méternyi magas dombhát s annak Keletről Nyugat felé terjedő nyulvány ormán feküdt az érdekes sirhely. E nyulványnak déli lejtőjét a trachitközetet törő munkások már egészen elhordoták, ugy, hogy a meredékes, mintegy tizenött méternyi magas falat képez, melynek felső részén, három méternyire felülről, a kőzetet fedő agyagrétegbe volt a sir ásva. Délfelől az agyagréteg sehol sem mutat nyomot arra nézve, hogy ott más sir is lenne s így feltehető, hogy csupán ez egybe temettetett el azon vitéz, ki magas polcon szolgált azon seregben, mely Munkácsról a Tisza felé indult

s a borsovai várat elfoglalta. A vezérszállási (pudpolóci) lelet, a *Kicsera* nevű hegy lejtőről, s a *Szolyván* még 1870. évben a Tövisfalva felé vezető országutnál emelkedő kereszties halomból általam kiásatott lovas sir indokoltan igazolja Béla király névtelen jegyzőjének, (Anonymusnak XIII. fejt. 23. l.) azon állítását, hogy a honfoglaló magyarok a X. században csakugyan Kieven, Galicián és Beszkid hegyünkön át vonultak be Munkács vidékére s hogy innen az ország elfoglalására tovább indultak. Így kerülhetett a Beregszászon eltemetett vitéz a Tisza mellékére, a borsovai tájra, melynek akkori híres vára csak néhány kilométernyire feküdt a Kishegytől, melynek ormáról a szép termékeny rónaságon az látható volt s így valószínűen az ostromnál megsebesült harcost bajtársai e kegyeletes indokból is a kiemelkedő helyen ünnepélyesen, akkori szokás szerint lovával együtt eltemették. Ezt így a hegyormon álltomban eszemben forgatván, fölelevenültek emlékezetemben a hajdani vitézek alakjai, melyek ádáz viadalokat vívtak a hon elfoglalása és birásáért s lelki szemeimmel láttam a ürge harcosoknak ezreit itt a sík mezőn, hol most az akkori tótság szórványos tanyahelyein népes és virágzó magyar községek állanak, mintegy mozogni és felvonulni. Valóban lehetetlen volt Anonymusnak is érdemeit nem méltányolnom, kinek történeti állításait az eddig számos leletek nyomról-nyomra igazolják.

A munkásoknak a helyszínén tett tanúságai szerint az itt napfényre került lovas sir Nyugatról Kelet felé, három méternyi mélyen volt ásva. Abban a tetem kinyújtózta s mellette a paripa feküdt. Koporsónak vagy kőlapoknak nyoma nem látszott s a csontok is oly elmállott állapotban valának, hogy a kiemelt földdel együtt nyomtalanul összeomlottak. A lovon patkók nem voltak, mi különben más hasonló leleteknél, a szolyvainál is, úgy tapasztaltatott. — Így tehát csupán a polgármester által beszedett ereklyékre kellett szorítkoznom, melyek sajnos, szintén csonkán, hiányosan, töredezetten, eredeti alakjukból kiforgatva kerültek oda; most pedig a Nemzeti Múzeumban őriztetnek. Ezek arról tanuskodnak, hogy viselőjük a hadseregben előkelő állást elfoglalt s hogy a fegyverzete és felszerelése oly finom és művészies kivitelű volt, mely igazolja, hogy a honfoglaló sereg s annak népe korántsem volt oly műveletlen nyers és kevéssel beérő, minőnek sokan képzelik s itt-ott festőink a magyarok bevonulását, a vérszerződést s más

XXXVI. ÁBRA.

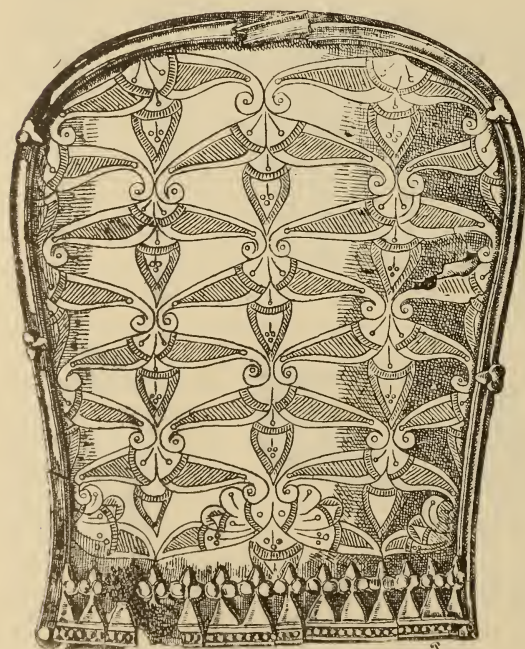
XXXVII. ÁBRA.

Sassul

egyéb jeleneteket felületes rajzban, idomtalan ábrázolásban és valótlán vaskos modorban feltüntetik. Sőt ellenkezőleg, ők drága, válogatott, pompás és alkalmas fegyverzetel s gazdag felszereléssel el voltak látva, minő csak a keleti és más fényűző lovagias népnél volt divatban s a nők is hasonló fényűzést is kedveltek s bizonyára családi és otthoni körökben is kényelmesen éltek.

A kishegy-i leventének *kardja* (XXXVI. ábra) ragyoghatott a rá pazarul alkalmazott ezüsttől és aranytól s legjobb acélból készült, 84 cm. hosszú és a nyélnél $3\frac{1}{2}$, a fokonkint keskenyedő, kissé görbe végénél $2\frac{1}{2}$ cm. széles pengéje pedig oly kemény volt, hogy azt némi surolással most is könnyen lehetne fényessé tenni; az egyélü penge közepén egy cm.-nyi széles vércsatorna vonul lefelé s felül a fogantyú vasa 8 cm. hosszú és 1—2 cm. széles, lemezszerű. Ezt famarkolat borította, melynek egyik darabja megmaradt (XXXVII. 7. ábra) s melyen látszik, hogy ezüst száalakkal volt bevonva és apró ezüst rozettekkel és gombokkal ékített, míg a kard hüvelye

finom szövésű vászonnal és e felett ezüst és arany lemezzel volt befedve, melyből 8 cm. hosszú és 5 cm. széles négyszögű darab meg is került (3. ábra), még pedig a beregszászi ötvöstől, kinek azt a kötőrök már eladták volt. A kardmarkolat és hüvelyt néhány drb apró ($1\frac{3}{4}$ — $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi) három szögcsel ellátott rozette (17. és 18. ábra) és $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi kerek alaku ezüst gomb, vagy pityke diszítette, (19—25. ábra), melyekből hat és tíz darab megkerült. Megkerült egy a honfoglalás-kori harcosokat különösen jellegző ezüst disztárgy is, melyet sokan *tarsoly-lemeznek* tartanak, így Dokus Gyula a bodrogvécsi leletnél is közelebb, míg én hasonlót a szolvai leletnél (XXXIX. ábra) a tetem homlokánál találtam; a beregszászi sirból kikerült hasonló

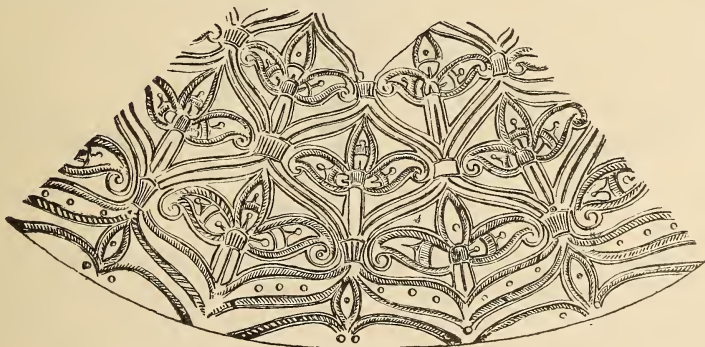
XXXIX. ÁBRA.
Szolvai diszlet.

diszítésű és aranyozott cirádákkal ékített ezüst lemez azonban (XXXVIII. a.) töltérszerű kupot képez, mely $9\frac{1}{2}$ cm. magas és alsó kerülete 7 cm. átméretű, szélein sodrony láncocskával s köröskörül felvarrásra való apró lyukakkal ellátva s így úgy vélem, hogy az vagy sisak oromul vagy puzdra sarkául szolgálhatott. Diszítése azonban teljesen olyan, minő a szolyvai, bezdédi, bodrogvécsi, szabolcsi és egyéb hazai számos honfoglalási sirokból előkerült ily ezüst paizsidomu lemezeknél alkalmaztatott s minő, úgy látszik, azon korban általánosan divatban volt és minővel közlésem és javaslatom következtében Munkácsy Mihály honfoglalási nagy képén is néhány magyar vitéz süvegét diszítette. (XXXVIII. b.)

A kardon kívül találtatott fegyverzetül hét darab *vas nyilhegy*, melyek közül négy 9 cm. hosszú s a közepén $4\frac{1}{2}$ centiméter széles, levél alakú, (XL. 3—6. ábra), az ötödik 9 cm. hosszú és 3 centiméter széles (14. ábra); ezeknek

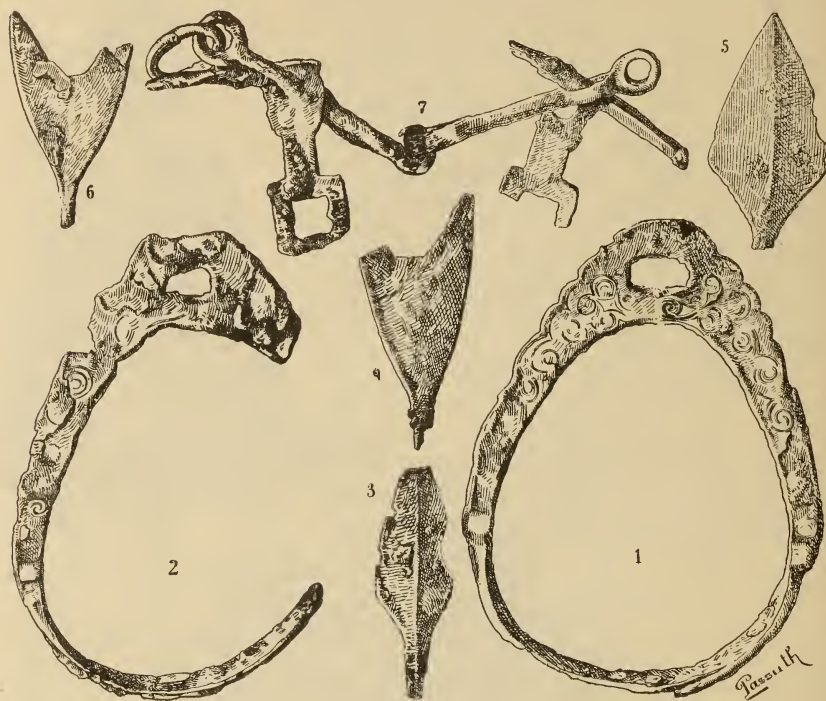
XXXVIII. a.

XXXVIII. b. kiterítve.

csonka nyele hegyes lehetett s a vesszőbe befoglaltatva; a hatodik nyilhegy 9 cm. hosszú és háromélű csucsban végződik (12. ábra) míg a hetedik 11 cm. hosszú s árszerű hegyben végződik (11. ábra), de ezek sincsenek üreges tokkal ellátva, hanem e kor nyilaihoz képest, szintén a vesszőbe illesztettek és oda sodronnyal, vagy zsineggel megerősítették. Épen ily két szárnyu, levélalaku nyilhegyek fordultak elő a szolyvai leletnél is. A sirban találtattak vasdarabok: a puzdra pántolásából (5, 9, 10. ábra); a heve-

derből megvan egy négyszögű $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 5 cm. széles *vas-csat*, (2. ábra); egy másik hasonló $4-3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű (3. ábra); ismét egy harmadik négyzetű $3\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}$ cm.-nyi, de ennek középtüskéje hiányzik (1. ábra.) Egy $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű

XL. ÁBRA.

vasgyűrű 3 cm. hosszú vaslemezre van alkalmazva (4. ábra), egy másik ily alakú pedig $2\frac{2}{3}$ cm.-nyi; ezek a kardhordó-szijról valók lehetnek (6. ábra.) A *vas-zabola* hasonlít a bodrogvécsi polcos és karikás zablához (7. ábra); a szijvas hajlott és a közepén csuklós, végein pedig két-két kerek ürege van, melynek külsőjében egy 4 cm. átméretű, kantárszár befogadására való karika lóg, míg a bensejében át egy-egy tíz cm. hosszú és fél cm. vastag hengeres pálcát alkalmazva s abból egy 4 cm.-nyi négyszögű lemez nyult ki, melynek csatszerű üregébe a kantár fejrésze illesztetett.

Ennél azonban figyelemre méltóbb a *kengyelvas* (1. és 2. ábra), mely mind alakjára, mind művészi készítésére nézve kiváló. Ugyanis a kerületes alakú, 18 cm. magas és 13 cm. széles lapos

lemezü felső ive 13 centiméterig lefelé felső $4\frac{1}{4}$ cm. szélességéből 2 centiméterig keskenyedik; itt azután egy cm. széles *ezüst foglalat* után egy cm-nyire vékonyodik, míg végre alól 11 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles *talpvas* következik, melynek külső (alsó) oldala kiálló éles bordával van ellátva. A kengyelvas belső nyílása $12\frac{1}{2}$ cm. magas és $10\frac{1}{4}$ cm. széles, míg fent a szij befogadására egy $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm. széles hosszú négyzetű lyuk szolgál. Főnevezetessége azonban a kengyelnek abban van, hogy annak lapjait beillesztett különféle csigavonalu *ezüst ciráddák ékitik*, mik annak idején azokat nem kevésbé ragyogóvá teheték. A szubtilis alaku kengyelvas igazolja azt is, hogy a honfoglaló vitézek csinos, apró sarukat viseltek, még pedig nemcsak a főbb, hanem a közharcosok is s hogy valamennyien diszesen, illően valának felöltözve és felszerelve . . .

Figyelemre méltó jelenség az, hogy a honfoglalás korában a magyar vitézek lovai nem voltak még patkóval ellátva. Erről világos például szolgál nemcsak a szolyvai és beregszászi lovas sir tartalma, hanem a többi számos, hazánk különböző területein feltárt ily sirhalom is. Így másokat nem említve, a komárommegyei *Imely* helység határában egy a lakosok által 1886. évben töltésre széthordott halom alján feltűnt a szolyvaihoz teljesen hasonló lovas sir; melyben a tetem mellett öt, levéalaku, árszerű pecekkel ellátott nyilhegy, egyélü kés, egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú félkörű acélból álló ciholó szerszám, melynek érc fogantyuját egy öt cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. magas elnyúlt oroszlán-alak képezi; az épen megkerült két vas kengyel, csuklós zabola, néhány nyeregről való karika, csat, horogszeg, összekötő pánt és egyéb apró tárgyak, melyek gyűjteményembe kerültek s a más vidékbeliekkel is teljesen hasonlóak. Patkóknak azonban itt sem volt nyoma. Ezeket, úgy látszik, csak XI. század első felében kezdenek használni, valamint az egyenes kétélü német kardokat is, midőn I. István király halála után Péter és Samu királyok országglata idején (1038—1046.) hazánkban német jövevény vitézek mind sűrűbben megfordultak és rendeinkkel érintkeztek. E tekintetben irányadó jelenségül szolgál az ungmegyei *Salamon* község határában 1883. évben az ungvári főgimnázium igazgatója által felásatott egyik sirhalom, melyben az eltemetett lovas vitéz mellett a lóváza is fekütt, *patkóival együtt*. A nevezett főgimnázium szertárában kiállított e sir lelet tárgyai közt van egy kétélü rövid hegyes kard, keresztvasas markolatu lapított göbbel; a tetem mellől fölszedett néhány levéalaku (a szolyvai és beregszásziakhoz hasonló) nyilhegy, késpenge, két kengyelvas, bronzgyűrű, szíjvég s a nyeregről csatok és egyéb vasrészek. Egy *patkót* e sirből kaptam később Komers Károly nevű salamoni volt gazdatisztától, ki a halom felásatásánál is közreműködött és emlékül el-tette volt. E patkó 150 gramm súlyu, lapos, lemezszerű, kerületes,

12 cm. hosszú és 10 cm. széles és 3—3 szöghelyes. Melyről következtethető, hogy a paripa nyulánk, vékony csontu és könnyű lábu volt; amilyennek különben a szolyvai ménnek is kellett lenni fogai után ítélve.

Szlávok nyomai.

Történeti tény, hogy a honfoglalók ideérkeztekor Munkács vidékén *szlávok*, tótok tanyáztak. Béla király névtelen jegyzője szerint: „a szlávok, ezen föld lakói, jövetelöket hallva, nagyon megfélemlének s magokat Álmos vezérnek önként alája vetették, őt és seregét a szükséges élelemmel készségesen ellátván.” De nemcsak Munkács táján, hanem mostani megyénk déli rónáján is tanyáztak e szlávok, mint azt a maiglan fenmaradt tóthangzásu ottani helység nevek jelzik. Ilyenek: Csaroda (Csarnavoda = feketeviz), Macsola (Mocsidlo = Ásztató), Dobrony (Tölgyes), Borsova (Brezova = Nyires). Bereg (Bereh = hegyes), Barkaszó (Bara = posvány, mocsár) stb. Ugy látszik azonban, hogy jóllehet az itt megtelepedett magyarok kiméletesen bántak az itt talált és meghódolt szlávokkal, azok mégis nem egészen jól érezhették magokat körzetükben és ennél fogva a szilajabb vérű jövevényektől menekülni óhajtván, csakhamar a Kárpátokhoz közelebb vonzódtak, ottani meghitt sorsosaikhoz, hol azok Ungvártól kezdve észak-nyugot felé nyuló hegyes-völgyes tájakon népesebb községeket képeztek, melyek jólétben maiglan fenállanak. 1894. évi május hó 25-kén érdekes leletet tettem e tekintetben Zemplén vármegyében, midőn a leleszi premontrei konvent irattárában történeti adatokat gyűjtván, a vendégszerető rendbeliektől értesültem, hogy a birtokukhoz tartozó királyhelmeci határban levő *Erős* nevű erdejökben számos a nép állítása szerint Rákóczi korbéli sirhalom van, melyeknek felásatását elhatároztuk s a mondott napon e végből Zubriczky Flóris és Szigárovics Ágoston rendtagok, gazdatisztjök és főerdészök s több érdeklődő urak kíséretében ki is rándultunk. A mintegy 340 kat. holdnyi tölgyfákkal borított szép erdő kelet felőli lankás lejtőjén valóban számos 5—10 méter átméretű halomhoz érkeztünk, melyek 10—15 lépésnyire egymástól rendszeretlenül állottak. Számukat negyvenre lehet tenni. Némelyikén horpadást láttunk, mire a megjelent munkások megjegyzék, hogy azokat kincskereső emberek már régebben megbolygatták s azokban különféle kuruc fegyver és vas maradványokat találtak, mit azonban ők nem láttak. A feltárt halmokat mi valóban feldult állapotban találtuk, melyekben embercsontok, cserepek és apró vastöredékek, lemezek szétszórva hevertek; miből következtettem, hogy a halmokban nem urnákba rakott megégetett emberek hamvai temették. hanem, hogy az elhunytakat guggoló helyzetben takarították el s melléjük szokásból agyagedényt étellel megtöltve helyeztek s hogy eszerint e *sírok* nem a

Rákóczi korból, hanem annál sokkal régibb időből, még a *pogány-korból* valók. A nagy érdeklődéssel bontogatott halmokban az edények össze voltak törve, de mellettök az oda állított guggoló csontváz még jól ki volt vehető. Különösen már este alkonyatfelé egy végső kísérletül kiszemelt halom bolygatatlan tartalma meggyőzőtt azután minket tisztán föltevésünk valóságáról. Ezen egy nagy tölgyfa tövében cserjék és bozontos bokrok között állott két méternyi magas halom már hatvan centiméternyi mélységében, melyben némi feketés réteg látszott, feltűnt a guggoló helyzetben eltemetett emberi tetem vaskos fejrőlő csontváza, felül koponyájának körvonala iszappal vegyülve s összecsomósodva úgy, hogy csak apró darabokban lehetett azt kikaparni, úgy a többi testrészeit is, melyek a levegőn csakhamar elmállottak, még az állkapcsán a jókora nagy sárgásbarna fogai is, melyek közül néhányat épen kiszedtem. Érdekes volt, hogy a guggoló férfi egyik oldalán fekütt egy nagy *medvekoponya*, míg a medve csontvázának többi részei elszenesedve heverték szanaszét, mintha lakmározás után, a csontokat a tetem mellé hajították volna. Az ember másik oldalán pedig a földön állott egy huszonegy centiméter magas, öblös, fületlen barnapiros színű ép agyagedény, szilkealaku, melynek öble több helyen bekarcolt hullámos vonalakkal volt diszitve, amily diszítésiek voltak a többi halmokban talált cserepek is. Úgy vélem, hogy e temető *pogány szlávok* nyugvó helye volt. S e leletet most különösen azért is hoztam itt fel, mert közelebb Munkács városában a Sugárut elején, a 10. összeírási szám alatti ház utcafelőli falának alapásása alkalmával mintegy másfél méternyi mélységben egy hetven cm. hosszúságú egyenes kétélű kard rövid lapos markolattal és feldult csontok mellett egy durva hullám diszítésű agyagedény került elő, mely bizonyára szintén a honfoglalás előtti időből való.

Mindezek becses és érdekes ereklyéi a hajdankornak; melyek minket arra intenek, hogy buzgón emlékezzünk a régiekről, mert az egyre növekedő mult nem arra való, hogy ridegen felejtsük és gyors eltűnését közönyösen szemléljük. De egyszersmind ez buzdít arra is, hogy más művelt nemzetek példájára, az egyes vidékek és megyékre vonatkozó emlékeket szorgosan gyűjtsük, szakszerűen rendezzük s a lakosság okulására megőrizzük, arra rendezett középületekben közszemlére kiállítsuk s ekép az ifju nemzedéket a mult idők s az ország történetének ismeretére, a közművelődés és tudomány terjesztésére serkentsük s ily módon a hazaszeretetre is ösztönözzük! . . . Vajon az a régi, immár hat év óta élő hő óhajunk, hogy Munkács városban egy ily a helybeli 310 tagból álló Múzeumegyesület által es illetékes országos főhatóságok közbejöttével es utbaigazításával tervezett vidéki muzeum s illetve kultur-palota létesüljön, fog-e és mikor a hazai mostani bonyodalmak közben teljesülni, csak a jó Isten tudja!

Sok évi buvárkodásom s tapasztalataim alapján szabadjon még végezetül véleményemet kifejezni az iránt, hogy őskorban az emberek, a férfiak úgy, mint a nők, nemhogy a néphit szerint óriások, de ellenkezően a mostani embereknél természetükre s alakjukra nézve, átlag alacsonyabbak voltak. Főnmaradt készségeik, házi s ipari eszközeik s fegyvereik is erre vallanak; úgy a napfényre került valamennyi korszakból való *csontvázak* is. A kőszerszámok parányiak voltak, úgy a bronzból öntött készségek és fegyverek, kardok, buzogányok, lándsák is. Különösen a nagy mennyiségben találtató liliomlevél alakú bronzkardok fogantyui oly feltűnően kicsinyek és keskenyek, alig 5—6 centiméter hosszúak és 1½—2 cm. vastagok, hogy azok a jelenkori sulyos, nagy lovas kardokhoz szokott katonáink vaskos markában elvesznének. De a bronzból öntött és nagymennyiségben gyártott tömör karperecek is többnyire oly szűkek, hogy mostani természetes derék nőink karjaira föl nem huzhatók. Ugy a népvándorláskori, tehát már a történelmi időszakbeli népek, húnok, avarok, gótok s egyéb nemzetek készségei s fegyverei is aránylag jelentéktelenebbek. A honfoglaló leventék kardjai szintén keskenyek és könnyűek valának, úgy egyéb felszerelésük s különösen a szép alaku kengyelvasaik is, melyekbe csak formás keskeny saru férhetett. Feltűnő az is, hogy a kiásott különféle őskorszaki csontvázak fogazata többnyire mind ép és teljes volt; így Egyeken, hol a hét bronzkori felnőtt embert élők középkorában temethették el. Állíthatni azt is, hogy az őskoriak sem elégedtek meg egyedül az az istenadta friss vízzel, hanem más szeszes folyadékot is megkívántak, termeltek és fogyasztottak. Nemcsak különféle kisebb-nagyobb erjesztő s szűrő edények mutatnak erre, hanem leginkább azok az apró agyag pohárcsák, melyekből az izgató szeszt kis adagokban nyeldesték, míg a vizivásra a nagyobb alaku füles bögrék, merőcék s harangserlegek szolgáltak . . . Évezred óta azonban a népesség hovatovább fejlődött. Termetük, alakjuk emelkedett. Különösen hazánk területén is, hol az állam szervezése után az itt marad szláv, ruthén s egyéb csekély számu beltenyészve élt nemzetiségek közé idegen német, olasz s más nyugoti és keleti jövevények beözönlöttek s itt meghonosodván s a családokba beolvadván, így a *vérvégülés* kedvezőbb eredményt termelt.

T A R T A L O M.

I. Kőkorszak	3
Kőkori leletek Beregmegyében	8
Ujabb leletek	10
Beregszász	11
Beregvégárdó	11
Gut	12
Munkács	12
Istvánfalva	15
II. Bronzkor	16
Ujabb leletek: Balazsér	22
Barkaszó, Beregvégárdó, Beregszász	23
Bótrágy	23
Csaroda	33
Dávidháza	24
Feketepatak, Gelénes, Gorond	24
Istvánfalva, Kigyós	25
Kisbégány, Kisdobrony	26
Medvefalva	34
Nagyleányfalva, Nagymuzsaly	26
Órhegyalja, Szentmiklós, Szolyva, Táros	27
Tőkés	28
Vidéki bronzleletek: Ungmegye	30
Borsodmegye, Hevesmegye, Máramarosmegye	33
Szatmármegye	33
III. Vaselőkor. Szkithák és kelták	40
Munkácsvidéki kelták néprajza	47
Lakóhelyek és azok felszerelése	47
Foglalkozás, életmód	50
Kerámia	53
Ércipar	56
Fonás, szövés, ruházat	57
Földmivelés	62
Vadászat és fegyverzet	64
Ékszer	68
Érmek	72
Órlőkövek	73
Temetkezés	74
IV. Népvándorlás kora	75
Vándorlások nyomai Beregszászon	76
A mezőkaszonyi gót-sír	77
Honfoglaláskori sír Beregszászon	81
Szlávok nyomai	88
Királyhelmeci sírhalmok	88

M U T A T Ó.

- Ábránka 45.
Abroncs 35.
Acél, tűzütő 50, 54, 76, 87.
Agteleki barlang 7.
Agyagedények 11, 19, 20, 21, 22,
53, 54, 76, 78, 89.
Alma szenesült 52.
Anonymus 41.
Aranyékszer 33, 75, 84.
Árdánháza, Bogoszláv földvár
42, 45, 46, 74.
Aradmegye 43.
Ásó, kapá 37, 48, 51, 62, 67.
- Bay Ilona 33.
Bárd, jázig 76.
Bakodí puszta 78.
Balazsér 22.
Barbár érmek 20, 72.
Barkaszó 23.
Barlanglakók 3, 4, 71.
Bella barlang 7, 72.
Beregardó 11, 23.
Beregszász 10, 11, 23, 76, 81.
Beregvm. 8, 9, 34, 43,
Beszkidhegy 16, 44, 75.
Billikom gót 78, 80.
Borsovai vár 42, 82, 88.
Borsod 31, 43.
Borostyánkő 70, 80.
Bográclánc 49.
Bőrvágó 48, 57.
Bosznia 39.
Bronzkor 16.
Bronzletét 16, 17, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 33, 34.
Bronzlepény rög 23, 26, öntő
50.
Bölcskei sirlelet 76.
Bölnyrajz 71.
Bótrágy 23.
- Buzáth Kamill dr. 81.
Buzogány 30, 31, 68.
- Csákány 23, 24, 26, 27, 29, 32.
Családi élet 53.
Csaroda 33, 88.
Charente 3.
Csat 63, 69, 76, 80, 83, 87.
Csendesfalu 34.
Csomár István 50.
Csontváz gót 78.
Csótárlánc 56.
Csücskös edények 19, 22.
- Dávidháza 22, 24.
Darnay Kálmán 40, 61.
Dobrony 88.
Dókus Gyula 84.
- Egyeki bronzlelet 20, 22, 90.
Ekkel Elemér 24, 26.
Emberek fejlődése 90.
Érc-ipar 56.
Erős erdő 88.
Eötvös Jenő 27.
Ékszer 29, 68, 75.
Érmek 20, 42, 48, 72, 74, 75.
Étkezés 60.
Ezüst 84, 87.
- Fegyverek 42, 44, 46, 48, 59, 64.
Fejércse 33.
Fejsze 60.
Feketepatak 24.
Festett kavicsok 71.
Fenőkő 48, 68.
Fogó 38, 56, 59.
Fonás 52, 57.
Földmivelés 52, 62.
Fornos 75.
Főzőedény 49.

Frankfurt 40.
Fúró 61.
Fűrész 32, 61.
Füstölőgyanta 52.

Gallishegy 7, 9, 36, 47, 74.
Gelénes 24.
German 42.
Gibraltár 3.
Glazínác 39.
Góhl Ödön dr. 72.
Golyó-kő 48.
Gomb 63, 69.
Gorond 24.
Gót-sir Kaszonyban 77.
Grafit 48, 52, 54, 56.
Gróber-család 22.
Gut 12.
Gyanta 52.
Gyilok 64.
Gyöngyös 43.
Gyöngy 57, 70, 80.
Gyümölcs 52.
Gyűrű 22, 31, 69.

Hagara Győző dr. 33.
Hajdumegye 43.
Hajtű 19, 29, 30 55.
Hajlékok 1, 21, 49, 53, 76.
Halamon 16.
Halászat 19, 52.
Halántékgyűrű 30.
Halottégetés 74, 75.
Halmok 74, 75.
Halsütés 21.
Harangserleg 76.
Harsányi Menyhért 77.
Háthegy 15, 42.
Hegyvidék (verhovina) 34.
Háziszerek 55, 59, 61.
Harcikasza, sarló 65.
Hevesmegye 32.
Hólyagos-dudorok 69.
Honfoglaláskori sir 81, 87.
Horog 19, 49.

Iglinci bronzlelet 31.
Imely 87.
Iparszerek 48, 58, 60.
Istvánfalva 15, 25, 45.

Jávai majomember 6.
Jármű 62.
Jazigok 76.
Jégkorszak 4, 6.
Jósa András dr. 40.

Kagyló ciprea 70.
Kalapács 32, 48, 59, 76.
Kard 26, 30, 42, 45, 46, 64,
87, 89, 90.
Kapocs 19, 29, 30, 32, 45, 63,
70, 78, 80, 81.
Kapa 37, 48, 51, 62.
Karikapéznz 34.
Karneol 76.
Karkötő 48.
Karperec 18, 23, 26, 30, 33, 34,
63, 69, 90.
Kasza 48, 51, 64, 65, 67.
Kavicsok betűsök 71.
Kelta 40, 41, néprajz 40, 47,
53, 54.
Kelta fegyver 42, 44, 46, 48.
Kelta tanyák 47, 48, 50.
Kelta felszerelés 47, 48, ruhá-
zat 57.
Kelta harcítel 50, kereskedés
52, 53.
Kengyel 62, 86, 87, 90.
Kerámia 19, 21. 53.
Kerekhegy 11.
Kés 27, 30, 32, 34, 48, 58, 63,
76, 87.
Kigyós 25.
Kisbégány 26.
Kisdobrony 26.
Királyhelme 88.
Kishegy 8, 12, 14.
Kislucska 45.
Klacsanó 36, 47, 74.

Klimec 35.
 Komers Károly 87.
 Kőszerek 9, 10, 12, 13, 15.
 Kőkorszak 3, 8, 13.
 Kőgömbök 68,
 Koponyák 3.
 Korbács vasból 64.
 Korong 29, 76.
 Kussinszky Arnold dr. 68.

 Lanc, 58, 64, 65, 68, 69.
 Lándsa 19, 25, 45, 48, 59, 65.
 Lakóhelyek 11, 13, 47, 49, 76.
 Latorca 34, 47.
 Lelesz 68, 88.
 Lipnica erdő 75.
 Ló 62, 82, 87.
 Lónyay Elemér gróf 23.
 Lóka (Lauka) vasérc 56, 74.
 Lovácska 7, 9, 36, 47, 48, 74.

 Magasliget 33.
 Máramaros 32.
 Márki Sándor dr. 33.
 Mayer Hyath 5.
 Medvekoponya 89.
 Medvefalvi bronzlelet 34.
 Mécses 52, 76.
 Mezőkaszony 77, 78.
 Mohilka 74.
 Morvay Zoltán 78.
 Mozsár 74.
 Muhi pusztai halmok 22.
 Munkács 7, 8, 12, 36, 75, 76,
 82, 89.
 Munkácsi muzeumegyesület 89.
 Műhelyek, kelta 50, műszerek
 37, 50, 56, 57.

 Nagyhegy 14.
 Nagyleányfalva 26.
 Nagymuzsaly 26.
 Nagyvárad 22.
 Nagysap 6.
 Nagy Géza 40, 41.

Nauheim 40.
 Neanderthal 3.
 Neuachtel 30.
 Nedeczey János 47, 48.
 Nógrádmegye 43.
 Nyáry Jenő báró 7.
 Nyilak 43, 45, 66, 85, 87, 88.
 Nyiregyháza 40.

Öbücs hegy 47, 74.
 Ökölkő, boxer 12, 68.
 Olló 51, 52.
 Olvasztótégely 55.
 Öntőminta 38, 39.
 Oporec falu 35.
 Ormodi kincs 75.
 Orsó sulyok 57.
 Őrhegyalja (Podhering) 27.
 Őrlőkő 50, 73.
 Ősember 3, 4, 6.
 Őv-lemez 34, 68.
 Ovámbok őrlése 74.

Pajzsdudor 45.
 Pálhegy 7, 14.
 Paphegy 14, 75.
 Pánt 35, 48, 69, 76.
 Parittyakő 13, 68.
 Patkó 58, 87.
 Pestmegye 43.
 Petneháza 76.
 Pécs, Makárhegy 77.
 Pityke, bronz 69.
 Pohár gót 81.
 Pogány szláv temető 88.
 Pöröly 56.
 Pusztatemplom 32.

Reinecke Pál dr. 42, 43.
 Rézművesség 56.
 Rögbronz 23, 26.
 Római aranyérem 75.
 Római edény 22.
 Ruhakapocs 29.
 Ruházat kelta 57, 64.

Salomoni ősmagyar sir 87.
 Sarló 23, 48, 59, 62.
 Sarkantyú 45.
 Schönborn Ervin gróf 27.
 Schliemann Henrik 19.
 Sirok, bronzkori 20.
 Sisakorom 31.
 Sodronycsomó 30.
 Sulyok 52, 57.
 Sümegi muzeum 40.
 Szabolcsmegye 40.
 Szádelői völgy 40, 53, 58.
 Szatmármegye 33.
 Szarkahegy 15.
 Szegedi muzeum 40.
 Szkythák 20, 40, 41, 43.
 Szeleta barlang 7.
 Szentmiklós Bereg 27.
 Szernye-tó 25.
 Szesz 90.
 Szépasszony dombja 54.
 Szignárovics Ágoston 88.
 Szlávok 42, 88.
 Szlávsirok 88, 89.
 Szolyva-Hársfalva 27, 47, 82,
 84, 87.
 Sztremtura földvár 42.
 Szunyoghegy 10.
 Szücs-ipar 57.

 Tákos 27.
 Talpasedény 21.
 Tarpa 75.
 Temetkezés 20, 21, 39, 74, 75,
 88.
 Tokvég 65.

Tökési bronzlelet 28.
 Tükör, gót 80.
 Tőr 31, 42, 43, 44, 65, 66.
 Trója 19, 44.
 Tüzhely 11, 49, 50.

 Ungmegye 30.
 Ungvári gimn. muzeuma 87.
 Útvonal 16, 34, 35, 75, 82.
 Üllő 55, 56, 76.
 Üveg 52, 56, 78, 80.
 Üvegyöngy 70.

 Vadászat 19, 64.
 Vallás kezdete 8.
 Vállszi 68, 76.
 Vándorlás kora 75, 76.
 Vaselőkor 36.
 Vaskorszak felosztása 39.
 Vaskori urna 75.
 Vasolvasztás 56.
 Vérvegyülés 90.
 Verhovina 34.
 Vésők 23, 24, 27, 33, 48, 51,
 52, 60, 61.
 Vezérszállás 34, 82.
 Vicsai völgy 35.
 Villa 51, 60.
 Virhov Rudolf 6.

 Zabola 48, 62, magyar 86, 87.
 Zágrábi muzeum 81.
 Zalamegye 43.
 Zichy Jenő gróf 81.
 Zubriczky Flóris 88.

Nagyobb sajtóhibák:

8. lapon felköthetett helyett felkölthetett.
 9. „ legujabb helyett legrégibb olvasandó.
 9. „ érdegni = érdekelni.
 15. „ körtenalaku = körtealaku.
 19. „ anyagból = agyagból.

